

GÖTEBORGS UNIVERSITETSBIBLIOTEK

1001266888

V

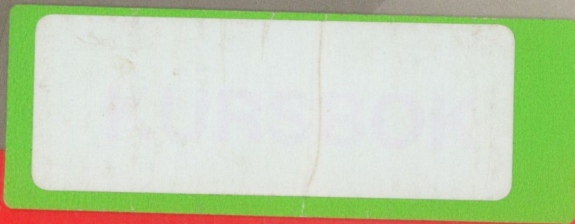
ån socialstyrelsen 1987:3

PEDAGOGISKT PROGRAM FÖR FÖRSKOLAN

EJ HEMLÅN

pedagogiskt

Läroplan
12

Pedagogiska biblioteket

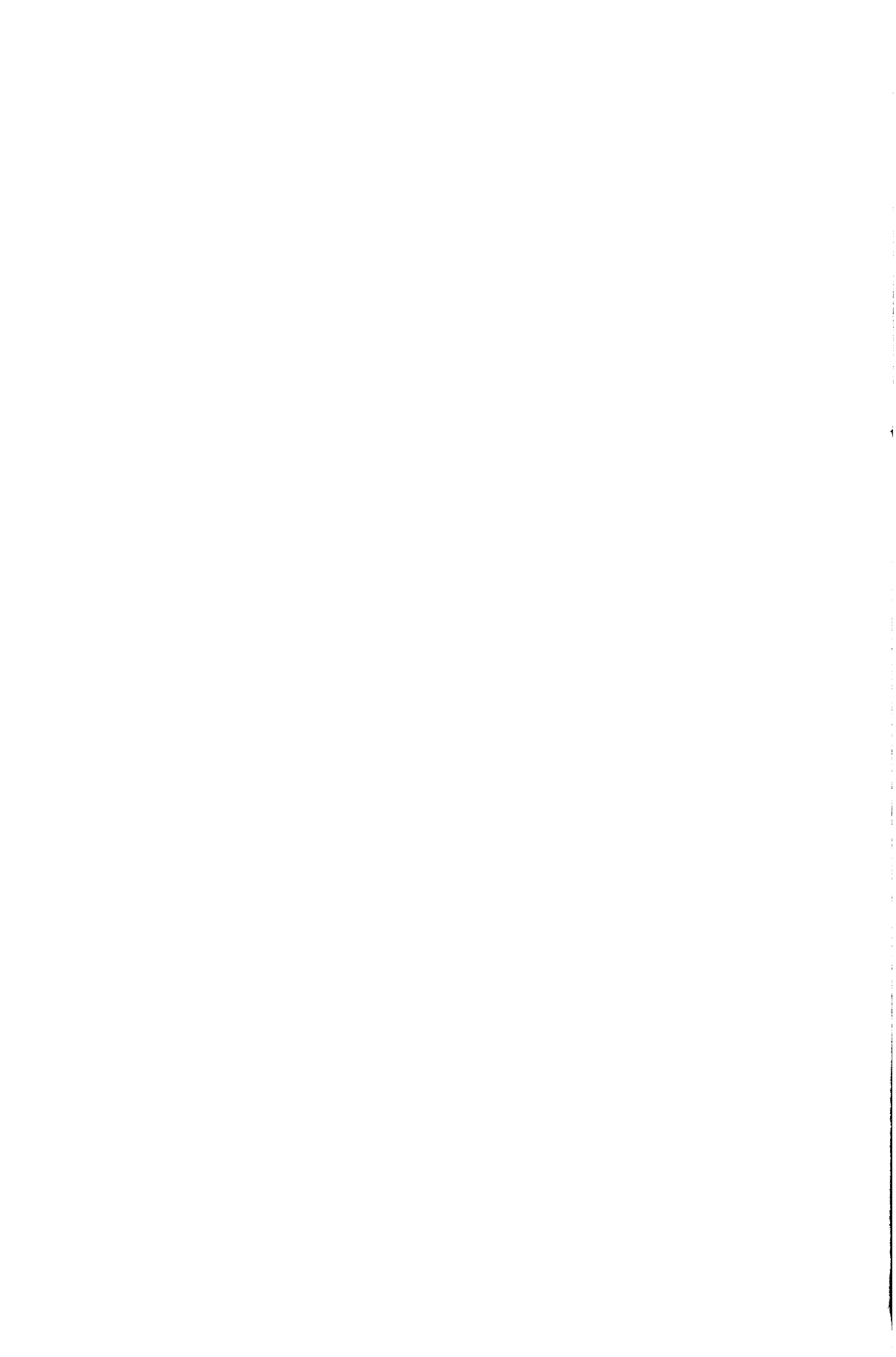
Kursbok

ex 19

29/3

2v.

tom 25/4

Allmänna råd från socialstyrelsen

Pedagogiskt program för förskolan

Socialstyrelsen
Stockholm

Omslagsillustration: *Simone Cederquist*

Första upplagan, åttonde tryckningen

ISBN 91-38-09566-1

ISSN 0280-0667

Modin-Tryck, Stockholm 1993

Förord

I december 1985 beslutade riksdagen att en förskola för alla barn från ett och ett halvt års ålder skulle vara fullt utbyggd år 1991. Riksdagen tog samtidigt ställning till principer för förskolans innehåll. Ett pedagogiskt program skulle bilda ramen för förskolans pedagogiska verksamhet. I januari 1986 fick socialstyrelsen regeringens uppdrag att utarbeta ett pedagogiskt program för förskolan.

Programmet har utarbetats inom socialstyrelsen med hjälp av en expertgrupp. Socialstyrelsens pedagogiska råd och en särskilt tillsatt referensgrupp med representanter för Svenska Kommunförbundet, Svenska Facklärarförbundet, Svenska Kommunalarbetareförbundet, Skolöverstyrelsen och Universitets- och högskoleämbetet har givit synpunkter under programarbetets gång. Dessutom har ett antal experter knutna till kommuner och högskolor lämnat synpunkter på hela materialet eller delar av det. För det slutliga innehållet svarar dock socialstyrelsen.

Ett förslag till pedagogiskt program för förskolan publicerades i december 1983 och blev föremål för en omfattande remissbehandling. En sammanställning av remissvaren gavs ut i augusti 1985, socialstyrelsens PM 112/85. Remissvaren och riksdagsbehandlingen i december 1985 av regeringens proposition 1984/85:209 "Förskola för alla barn" har tillsammans med nya erfarenheter och kunskaper om barn och förskola legat till grund för det färdigställda programmet.

Det pedagogiska programmet för förskolan är upplagt som ett ramprogram. Det behandlar förskolans uppgifter och den pedagogiska verksamhetens mål och inriktning (Del I) samt dess behov av stöd och utvecklingsfrämjande insatser på kommunal nivå (Del II). Programmet anger förskolans mål, behandlar barns uppväxt och redovisar en syn på barns utveckling samt anger principer för innehåll och arbetssätt i förskolans verksamhet. Vidare anges principer för ledning, planering och utveckling av förskolans verksamhet såväl på kommunal ledningsnivå som inom förskolan.

Programmet gäller samtliga förskolor i landet, såväl daghem som deltidsgrupper, och omfattar därmed barn i åldrarna upp till sju år. För fritidshemmen utarbetas ett särskilt program. För öppen förskola, familjedaghem och verksamhet för barn på sjukhus utarbetas särskilt vägledande material. Det pedagogiska programmet för förskolan bör ses som vägledande även för övrig barnomsorg för barn under sju år i fråga om verksamheternas mål och inriktning.

Det pedagogiska programmet för förskolan vänder sig i första hand till de ledningsansvariga i kommunerna, dvs förtroendevalda, förvaltningspersonal och

föreståndare, men också till förskolans personal i övrigt, föräldrar samt utbildare av personal för förskolan och övriga barnomsorgen. Programmet är även av intresse för personal inom fritidshemmen och grundskolan samt för forskare och andra som arbetar med eller för barn i åldrarna upp till sju år.

Kompletterande material för förskolans personal utarbetas inom socialstyrelsens serie "Arbeta i förskolan" som behandlar metod- och innehållsfrågor mer ingående. Dessutom framställs annat slag av fortbildande material (skrifter, filmer med mera).

I socialstyrelsens expertgrupp har ingått: *Kersti Börjesson, Gunilla Dahlberg, Björn Flising, Harold Göthson, Ove Karlsson* och *Eva Norén-Björn*.

I socialstyrelsens arbetsgrupp har ingått: *Gunnel Johansson, Olle Asplund, Sigbrit Wollbrand* och *Merike Lidholm*

Socialstyrelsen i februari 1987

Maj-Britt Sandlund

Innehåll

Inledning 9

Förskolans uppgifter 11

Del I. Förskolans pedagogiska verksamhet 13

Inledning 13

1. Mål 15

Kommunens ansvar 16

2. Barns uppväxtvillkor och utveckling 18

Barns uppväxtvillkor 19

Barns utveckling och socialisation - ett växelspel mellan barn och omgivning 20

× Barns identitets- och kompetensutveckling 21

Några principer för den pedagogiska verksamheten 23

Kommunens ansvar 25

3. Innehållet i förskolan 26

Natur 26

Människan 27

Livsloppet 27

Växter och djur, klimat och miljö 28

Naturfenomen, krafter och processer, teknik och matematik 28

Kultur 30

Levnadssätt och traditioner 30

Språk och litteratur 31

Bild och form 32

Sång och musik 34

Rörelse 35

Drama 36

Samhälle 37

Närsamhälle, vardagsliv och övriga samhällsfrågor 38

Fostran till demokrati, jämlikhet, solidaritet och ansvar 39

Kommunens ansvar 40

- 4. *Arbetsättet i förskolan* 41
 - Att lära genom lek och arbete 41
 - Leka 41
 - Arbeta 42
 - Lära 43
 - Temaarbete 43
 - Val och genomförande av tema 44
 - Den dagliga verksamheten i förskolan 46
 - Barnen i förskolan 48
 - Barngruppen 48
 - Barn som behöver särskilt stöd 49
 - Barn från olika kulturer 51
 - Personalen i förskolan 52
 - Förskolan och föräldrarna 53
 - Förhållandet mellan hem och förskola 54
 - Förskolans ansvar 54
 - Former för samarbete 55
 - Samverkan med skola och fritidshem 57
 - Samverkan med andra verksamheter 58
 - Kommunens ansvar 59

Del II. Genomförande av programmet 61

Inledning 61

- 5. *Planering av förskolans pedagogiska verksamhet* 63
 - Planeringens syfte 63
 - Personalens planeringsansvar 64
 - Föräldrarnas roll 65
 - Former för planering 66
 - Utvärdering och utvecklingsplan 66
 - Kommunens ansvar 67
- 6. *Kommunalt planerings- och utvecklingsarbete* 68
 - Ledningsorganisationen 69
 - Förvaltningen 70
 - Föreståndaren 71
 - Resurspersoner 71
 - Personal 72
 - Personalens utbildning 72
 - Personaltätheten 72
 - Personalens planering 73
 - Personalutveckling 73

Barngruppen	74
Gruppsammansättning med mera	74
Barn som behöver särskilt stöd	74
Barn från olika kulturer	76
Miljö och material	77
Fortbildning	78
Fortbildningens innehåll	79
Fortbildningsplanering	79
Information och dokumentation	79
Information från ledningen	79
Dokumentation	80
Handledning och konsultation	80
Samarbete/samverkan	81
Samarbete med föräldrarna	81
Samverkan med skolan och fritidshemmen	81
Samverkan med andra verksamheter	81
Kommunalt utvecklingsarbete	82
Kommunala riktlinjer	84
Riktlinjernas status och karaktär	84
Riktlinjernas innehåll	85

Inledning

Förskolan - daghem och deltidsgrupp - omfattar i dag mer än 95 procent av sexåringarna och omkring hälften av alla barn mellan ett och sju år. Riksdagens beslut i december 1985 om en förskola för alla barn från ett och ett halvt års ålder innebär tillgång till pedagogisk verksamhet i daghem, deltidsgrupp eller - när det gäller yngre barn - öppen förskola senast år 1991. Riksdagen fattade även beslut om att ett pedagogiskt program ska ange ramen för den pedagogiska verksamheten.

Enligt beslutet ska förskolan tillsammans med hemmen skapa goda förutsättningar för varje barns utveckling och göra det möjligt för föräldrar att förena föräldraskap med yrkesarbete eller studier. Förskolans verksamhet ska präglas av en helhetssyn på barnens uppväxtsituation och utveckling, förmedla demokratiska värderingar och utveckla en medveten pedagogik som utgår från barnens sociala och kulturella verklighet. Verksamheten ska vara medvetet planerad och ge barnen erfarenheter och kunskaper om omvärlden. Den centrala betydelsen av grundutbildning, fortbildning, vidareutbildning och utvecklingsarbete betonas av riksdagen. Kommunala riktlinjer ska vara ett instrument för kommunernas ledning och utveckling av förskolan genom att ange förutsättningar för att programmet ska kunna genomföras.

Syftet med ett gemensamt program för landets alla förskolor är att åstadkomma en verksamhet av jämn och god kvalitet och att ange inriktningen av det stöd som behövs för att vidareutveckla förskolans verksamhet. Programmet är utformat så att det ska kunna underlätta planering, ledning, utvärdering och utveckling av förskolans verksamhet både på kommunal ledningsnivå och inom förskolorna.

Erfarenheten visar att statliga detaljerade program och läroplaner som vänder sig direkt till dem som arbetar inom verksamheten knappast styr på avsett sätt. Pedagogisk verksamhet påverkas av både yttre och inre faktorer. Lokala förutsättningar som ekonomiska, organisatoriska och administrativa villkor samt ledningens stöd och intresse påverkar verksamhetens utformning i hög grad. Detta gör att den kommunala ledningen har ett stort ansvar för att statliga program ska kunna omsättas i praktisk pedagogisk verksamhet.

Programmet är därför upplagt utifrån ansvarsfördelningen mellan *stat, kommun och förskola*. Socialstyrelsen har tillsammans med länsstyrelserna det statliga tillsynsansvaret för förskolan och övrig barnomsorg. Det innebär bland annat att följa och stödja verksamhetens utveckling. *I socialstyrelsens uppgifter ingår att utarbeta pedagogiskt program för förskolan och annat vägledande material för de ledningsansvariga i kommunerna och för personalen i förskolor och*

övriga barnomsorgen. Staten ansvarar också för en del av förskolans kostnader (regering och riksdag), för att det finns personal med god grundutbildning (universitets- och högskoleämbetet) och för initiativ och stöd till forsknings- och utvecklingsarbete.

Ansvar för verksamheten i förskolan och övrig barnomsorg ligger hos kommunerna där socialnämnden svarar för utbyggnad och organisation och för att övergripande mål och inriktning förverkligas. *Kommunala riktlinjer för förskolans pedagogiska verksamhet bör enligt riksdagens beslut utarbetas i varje kommun. Riktlinjerna ska utgöra en sammanvägning av kvalitets- och resursaspekter.*

En pedagogisk verksamhet för små barn måste ha direkt anknytning till den verklighet barnen lever i för att verksamheten ska bli meningsfull och begriplig för barnen. Därför måste den slutliga, konkreta planeringen och utformningen av verksamheten göras av förskolans personal. *Förskolans personal ska utifrån kunskaper om verksamhetens mål och inriktning, den egna barngruppen och föräldrarnas synpunkter samt tillgängliga resurser planera, utforma och utvärdera förskolans pedagogiska verksamhet.*

Insatserna på samtliga tre nivåer är nödvändiga för att utveckla och utforma en pedagogisk verksamhet av god kvalitet. Kontinuerligt samråd och utbyte av erfarenheter och kunskaper mellan de olika nivåerna är nödvändigt för att förskolans verksamhet ska kunna utvecklas på ett fullgott sätt.

Det pedagogiska programmet är uppbyggt utifrån erfarenheter av hur den pedagogiska verksamheten påverkas och hur den styrs av stat, kommun och förskola. Programmet är uppdelat i två huvuddelar. Efter ett *inledande avsnitt om förskolans uppgifter* behandlas i *Del I förskolans pedagogiska verksamhet* – mål för förskolans verksamhet, barns uppväxtvillkor och utveckling samt innehåll och arbetssätt. *Del II beskriver förutsättningarna för hur en förskola enligt del I ska kunna förverkligas.* I detta avsnitt ingår ett kapitel som anger principer för planering i förskolan och ett kapitel som behandlar principer för kommunalt planerings- och utvecklingsarbete.

Förskolans uppgifter

Alla barn har inneboende möjligheter att utvecklas, att lära och förstå sin omvärld. Varje samhälle strävar efter att utveckla och föra vidare sin kultur och sina grundläggande värderingar till nästa generation.

För några generationer sedan växte barnen in i samhället mer naturligt än våra barn gör idag. Många fick tidigt ta ett ansvar för sig själva, sin familj och dess försörjning. Vägen från barn till vuxen var tydlig och i stort sett utstakad. Samhällets funktioner, normer, maktförhållanden och möjligheter var på många sätt mer entydiga och lätta att överblicka än idag. Samtidigt var begränsningarna för vad man kunde göra och bli i samhället mycket stora.

Det samhälle barnen växer upp i idag är annorlunda. Familjeliv, yrkesliv och övrigt samhällsliv är åtskilda. De flesta barn får sällan direkta och konkreta upplevelser och erfarenheter av yrkeslivet, av vägen från produktion till konsumtion eller av hur samhällets olika delar hör ihop. De får i gengäld mycket information genom olika medier som ger dem en mängd intryck att sortera och försöka foga in i ett sammanhang. De får inblick i personliga och globala problem som tidigare var okända eller förbehållna vuxna. Förändringarna har gått så snabbt att barn växer upp i ett samhälle som i mångt och mycket är annorlunda än då deras föräldrar var barn. Det är därför inte säkert att vuxnas erfarenheter av den egna barndomen kan ge omedelbara insikter om barnens verklighet idag.

Barnen måste få bästa möjliga förutsättningar att växa upp i detta mångskiftande och komplicerade samhälle. De behöver hjälp att få överblick, förstå och foga ihop en bild av tillvaron. De behöver känna att det även i en föränderlig tid finns djup förankring i ett kulturarv som de är delaktiga av. De behöver utveckla sin skaparkraft och förmåga att klara sin egen vardagstillvaro. De behöver möjligheter att i lugn och ro bearbeta och smälta alla intryck och få svar på sina frågor. De behöver känna gemenskap, kontinuitet och sammanhang i en gruppstillhörighet. Barn behöver stöd för utvecklingen av sin förmåga att iaktta, fundera, diskutera, tänka kritiskt och bilda en egen ståndpunkt. De behöver hjälp att förstå innebörden i vårt samhälles grundvärderingar och att alla har ett ansvar för att forma och förändra samhället till det bättre.

Förskolan har till uppgift att tillsammans med föräldrarna införliva barnen i samhället och därigenom bidra till samhällets fortbestånd och utveckling. Detta betonas i och med riksdagens beslut om förskola för alla barn. Det kräver en målinriktad pedagogisk verksamhet av god kvalitet som stödjer barnens hela utveckling, ger omsorg och gemenskap, kunskaper och erfarenheter.

Eftersom de flesta av dagens småbarnsföräldrar yrkesarbetar eller studerar

finns ett behov av trygg omsorg för barnen. Förskolan ska förena uppgifterna att ge ett gott pedagogiskt stöd för barnens utveckling och en god omsorg och tillsyn. Detta har ibland framställts som en motsättning. Man bör vara medveten om att dessa båda funktioner finns och kan komma i konflikt med varandra, men att de också kan förenas i en god pedagogisk verksamhet.

Samhället måste göra det möjligt för människor att förena föräldraroll och yrkesroll så att även småbarnsföräldrar kan delta på mer jämlika villkor i yrkesliv och övrigt samhällsliv. Det kräver en förskola där föräldrar tryggt kan lämna sina barn. Förutsättningen för detta är att det finns en förtroendefull kontakt mellan hem och förskola och att det är möjligt för föräldrar att känna sig delaktiga i och kunna påverka förskolans verksamhet.

Barn kommer till förskolan med olika förutsättningar och från olika uppväxtvillkor. En förskola som i sin verksamhet utgår från detta kan bidra till ett mer jämlikt samhälle genom att ge alla barn tillgång till väsentliga erfarenheter, färdigheter och kunskaper för ett aktivt liv i dagens och morgondagens samhälle.

Förskolans uppgifter kan sammanfattas i följande punkter:

- Förskolan ska bedriva en målinriktad och medvetet planerad pedagogisk verksamhet.
- I förskolan ska barnen få en god, trygg och kärleksfull omsorg och gemenskap, få medvetet stöd för att utveckla sin personlighet och kompetens, få vidare kunskaper om sig själva och sin omvärld samt fostras till demokratiska värderingar.
- Förskolan är till för alla barn men har ett speciellt ansvar för barn som behöver särskilt stöd i sin utveckling.
- Förskolan ska vara ett komplement till hemmet och barnens sociala och kulturella miljö i övrigt samt ge föräldrarna möjlighet att förena föräldraskap och familjeliv med förvärvsarbete eller studier. Verksamheten ska utformas i nära samarbete med föräldrarna.

Del I. Förskolans pedagogiska verksamhet

Inledning

En pedagogisk verksamhet befinner sig i ett kraftfält där en rad faktorer av vitt skilda slag verkar - de mål och ramar som finns uppställda - det verksamhetsinnehåll som föreskrivs och väljs och det arbetssätt som används - barns utvecklingsprocess och de vuxnas kunskaper om barns utveckling - barnens sociala och kulturella villkor.

Målen för verksamheten, barns livsvillkor och utveckling samt innehåll och arbetssätt är de centrala utgångspunkterna för personalens utformning av verksamheten. De avvägningar som görs mellan dessa olika utgångspunkter avgör tillsammans med verksamhetens ekonomiska och organisatoriska förutsättningar hur den pedagogiska verksamheten kommer att gestalta sig.

De övergripande *målen* uttrycker en viljeinriktning för förskolans verksamhet. Mål av detta slag kan inte användas som direkta anvisningar för hur verksamheten ska bedrivas. Innebörden av målen måste diskuteras i en levande ideologisk debatt där politiker, tjänstemän, personal, föräldrar och andra som på olika sätt arbetar med barn deltar. I denna mening bildar de övergripande målen en viktig utgångspunkt för det pedagogiska arbetet.

Det förekommer väsentliga skillnader i *livsvillkor* mellan olika grupper av människor, mellan människor i olika bostadsområden, mellan människor i

olika delar av landet. Många familjer, inte minst invandrarfamiljer, har dessutom upplevt stora sociala och kulturella förändringar. Eftersom barnets liv i familjen och närmiljön har stor betydelse för förskolans pedagogiska verksamhet är kunskap om barnens livsvillkor en nödvändig utgångspunkt. Både skillnaderna mellan och förändringarna i barns livsvillkor måste påverka utformningen av förskolans pedagogiska verksamhet.

Barns utveckling ses här som en process där barn i kontakt och växelspel med omgivningen tillägnar sig tanke- och handlingsmönster, kunskap, förståelse och kompetens. En central fråga är hur barn införlivas i olika grupper och i samhället.

Förskolans pedagogiska verksamhet har den dubbla uppgiften att ge barnen möjligheter att utvecklas enligt egna förutsättningar, behov och intressen och samtidigt tillgodose samhällets behov av att överföra värderingar, kunskaper och färdigheter till den uppväxande generationen.

För att den pedagogiska verksamheten ska kunna bygga på den aktuella barngruppens villkor måste förskolans personal få ansvar och frihet att i samarbete med föräldrarna utforma verksamheten, dess *innehåll och arbetssätt*. Detta inom ramarna för det pedagogiska programmet och kommunens riktlinjer. Det ligger i personalens yrkesskicklighet att utifrån generella teorier och kunskaper om barns utveckling, inlärning och livsvillkor kunna tolka, förstå och utgå från de barn man har i gruppen för att utforma en verksamhet där varje barn får stöd i sin utveckling. Detta betyder med nödvändighet något olika innehåll i olika förskolor.

Följande avsnitt om mål, om barns livsvillkor och utveckling, innehåll och arbetssätt beskriver förskolans pedagogiska verksamhet.

1. Mål

Socialtjänstlagens (SoL) första paragraf anger den ideologi – den människosyn och samhällssyn – som socialtjänsten och därmed också förskolan ska omfatta.

Samhällets socialtjänst skall på demokratins och solidaritetens grund främja människornas ekonomiska och sociala trygghet, jämlikhet i levnadsvillkor och aktiva deltagande i samhällslivet.

Socialtjänsten skall under hänsynstaganden till människans ansvar för sin och andras sociala situation inriktas på att frigöra och utveckla enskildas och grupperns egna resurser.

Verksamheten skall bygga på respekt för människors självbestämmanderätt och integritet.

1 § SoL

Socialtjänstens *tolfte paragraf* anger den särskilda inriktning som omsorgen om barn och ungdom ska omfatta:

Socialnämnden skall verka för att barn och ungdom växer upp under trygga och goda förhållanden, i nära samarbete med hemmen främja en allsidig personlighetsutveckling och en gynnsam fysisk och social utveckling hos barn och ungdom . . .

12 § SoL

Enligt *femtonde paragrafen* har kommunen ett särskilt ansvar för barn som behöver särskilt stöd. De barn som av fysiska, psykiska eller andra skäl behöver särskilt stöd för sin utveckling ska anvisas plats i förskola före sex års ålder om inte barnens behov av sådant stöd tillgodoses på något annat sätt. Socialnämnden skall genom uppsökande verksamhet ta reda på vilka barn som behöver anvisas plats i förskola.

Målen för förskolans pedagogiska verksamhet baseras bland annat på de grundläggande värderingar som uttrycks i socialtjänstlagen. Förskolans mål baseras också på den pedagogiska tradition som vuxit fram inom den svenska förskoleverksamheten.

- Förskolan bör sträva efter att i samarbete med föräldrarna ge varje barn bästa möjliga betingelser att rikt och mångsidigt utveckla sina känslö- och tankemässiga tillgångar.
- Förskolan kan därigenom lägga grunden till att barnet utvecklas till en öppen, hänsynsfull människa med förmåga till inlevelse och till samverkan med andra, i stånd att komma fram till egna omdömen och problemlösningar.

- Förskolan bör hos barnet lägga grunden till en vilja att söka och använda kunskap för att förbättra såväl egna som andras levnadsvillkor.

Målen för förskolans verksamhet och de värderingar de grundar sig på är gemensamma för all förskoleverksamhet i landet. Detta utesluter inte att man också på kommunal nivå kan formulera mål av innehållskaraktär utifrån lokala behov och intressen, förutsatt att de är förenliga med de övergripande målen.

De grundläggande värderingar som beskrivs i socialtjänstlagen och målen för förskolans verksamhet ska ses som ideologiska uttryck för samhällets intentioner med förskolan. De anger en viljeinriktning för verksamheten. Gemensamt för målen är deras övergripande och ideologiska karaktär. De utgör en referensram mot vilka de pedagogiska handlingarna, verksamheten och dess organisation kan värderas.

Målen måste ständigt finnas närvarande i verksamheten och hållas levande i en diskussion mellan de människor som är berörda. Detta gäller både den praktiska verksamheten i förskolan och den kommunala ledningen. De värderingar som målen uttrycker måste genomsyra hela verksamheten, här och nu och inte bara någon gång i framtiden. Detta betyder att man både på kommunal ledningsnivå och på verksamhetsnivå i förskolorna arbetar direkt med de övergripande målen för verksamheten.

På kommunal ledningsnivå måste man alltid ta hänsyn till de övergripande målen vid överväganden om medel för att påverka och stödja verksamheten. Det gäller t ex vid diskussioner och beslut kring kommunens personalpolitik, utbildningsresurser, bedömning av personalbehov, principer för barngrupernas sammansättning och storlek och satsningar på olika former av utvecklingsarbeten.

I den praktiska förskoleverksamheten måste målen vara vägledande för de överväganden som personalen gör i sin planering och utvärdering och i den dagliga verksamheten. Det är den pedagogiskt verksamma personalen i förskolan som har till uppgift att utforma den konkreta verksamheten utifrån de övergripande målen. Personalen måste i samråd med föräldrarna ta ställning till hur man i förskolan tillsammans kan levandegöra målen och bedöma vilka konsekvenser de får för den pedagogiska verksamheten. Personalen måste också pröva om de handlingar och mål som sätts upp i deras planering verkligen genomförs och nås.

Den kommunala ledningen ansvarar för att personalen kan fylla denna uppgift genom att tillhandahålla resurser och stöd i olika former. Det är ytterst kommunens ansvar att verksamheten i förskolan bedrivs på ett sådant sätt att den står i överensstämmelse med de grundläggande värderingar och de intentioner som målen uttrycker.

Kommunens ansvar

Kommunen har ansvar för att verksamheten organiseras och bedrivs så att den står i överensstämmelse med de övergripande målen. Kommunen måste utforma riktlinjer för

verksamheten och tilldela den sådana resurser att personalen kan bedriva en målinriktad verksamhet. De mål som kommunerna utformar är konkreta handlingsinriktade mål för att förverkliga de övergripande målen. Kommunala mål måste utformas utifrån en god kännedom om verksamhetens problem och möjligheter.

2. Barns uppväxtvillkor och utveckling

För att kunna bedriva ett pedagogiskt arbete i förskolan är det nödvändigt att ha kunskaper om barn, barns livsvillkor, inlärning och utveckling. Det är nödvändigt att känna till hur barn på olika sätt kan bearbeta upplevelser och lära tillsammans med både vuxna och andra barn samt hur pedagogisk verksamhet kan bedrivas. Det är också viktigt att känna till hur materiella, kulturella och sociala faktorer påverkar barns utveckling och uppväxtförhållanden och utifrån detta försöka möta barns olika erfarenheter och behov. Kunskap om barn bygger både på samlade erfarenheter och teorier om barns inlärning och utveckling.

I det pedagogiska arbetet har teorierna två huvuduppgifter. För det första är de arbetsinstrument som hjälper personalen att tolka, dra slutsatser och välja handlingsalternativ. För det andra utgör de ett kommunikationsinstrument. Genom att de kan uttryckas i ord – skriftligt eller muntligt – kan de också förmedlas till andra. Teorierna kan därmed bidra till gemensamma tolkningsramar och beslutsunderlag i personalgruppen samt göra det lättare att presentera för andra (t ex föräldrar, politiker, skolpersonal) vad man gör, hur och varför.

Det finns många olika teorier om barn och om hur man kan arbeta pedagogiskt för att stödja barns utveckling och fostran. Anledningen till detta är dels att människans existens, funktion och utveckling inte går att fånga i några enkla satser som gäller i alla sammanhang, dels att det finns olika värderingar kring barnuppfostran.

Genom tiderna har de teoretiska perspektiven på barns utveckling, uppväxt och socialisation förändrats bland annat genom att samhället och barns livsvillkor ändrats. Nya aspekter av barns utveckling har uppmärksamats och nya kunskaper och teorier har vuxit fram och kompletterat eller delvis ersatt de gamla.

Förskolan har i Sverige en mer än hundraårig tradition från 1800-talets barnkrubbor och barntädgårdar till våra dagars daghem och deltidsgupper. Under denna tid har det skett en betydande utveckling av både den teoretiska grunden och den praktiska verksamheten. Med teori och beprövad erfarenhet har det vuxit fram en förskolepedagogisk tradition, som är viktig att ta tillvara och vidareutveckla. I följande avsnitt presenteras en syn på barns uppväxt, utveckling och socialisation som knyter an till denna tradition.

Barns uppväxtvillkor

På vad sätt barn utvecklas som enskilda individer och till medlemmar i samhället är starkt beroende av den miljö och den vardagsverklighet som barnen och familjen ingår i. Det är genom barnens liv och verksamhet i denna närmiljö de får erfarenheter av hur människorna, naturen, samhället och omvärlden i övrigt är beskaffad. Barnens omedelbara närmiljö är i sin tur beroende av samhällsförhållandena i stort – kultur, språk, religion, ekonomi med mera.

Som grund för planering och genomförande av förskolans pedagogiska verksamhet måste därför kunskaper om barns olika livsvillkor inta en central plats.

Barns uppväxtvillkor har under de senaste decennierna förbättrats avsevärt. Detta gäller i synnerhet materiella förhållanden som mat, kläder, bostad, böcker, leksaker med mera. Även hälso- och sjukvård och socialförsäkringar ger en trygghet som varit okänd i tidigare generationer. Trots detta tillhör småbarnsfamiljerna generellt sett de ekonomiskt svagaste grupperna i samhället. Skillnaderna mellan olika familjers livsvillkor är fortfarande mycket stora. Det påverkar i sin tur barnens hälsa och utveckling.

Genom kortare arbetsdag, längre semester, föräldraledighet med mera har de flesta yrkesarbetande föräldrar numera större möjligheter än vad man hade i tidigare generationer att ägna barnen tid, omsorg och intresse.

Nästan alla fäder och ungefär 85 procent av mödrarna till förskolebarn förvärvsarbetar utanför hemmet. Arbete och boende har mer och mer skilts åt. Ofta är resvägarna långa mellan bostad och arbetsplats. Bland annat detta har lett till att den moderna familjen markant koncentrerats kring funktionerna boende, rekreation, nära personliga relationer, och barnen utgör en central del i många familjers liv. På grund av den höga förvärvsfrekvensen och den skarpa åtskillnaden mellan yrkesarbete och familjeliv behöver allt fler familjer hjälp med omsorgen om barnen.

Nästan hälften av nutidens barnfamiljer har två barn (ca en tredjedel har ett barn och ca en femtedel har tre barn). Det är ovanligt med större syskonskaror. Familjemönstret är också mer skiftande än tidigare. De flesta förskolebarn bor tillsammans med båda sina föräldrar, men nästan 10 procent av barnen i förskoleåldern bor med ensamstående förälder och det är inte ovanligt med familjer där bara den ena av familjens vuxna är barnets biologiska förälder.

Barnens erfarenheter av natur, kultur och samhälle växlar mellan olika delar av landet – mellan storstad och glesbygd, mellan olika kommuner, mellan kommundelar och bostadsområden. Bland annat den fysiska miljön och segregationen i boendet medverkar till att skilda sociala och kulturella mönster utvecklas i olika bostadsområden.

Genom invandringen under de senaste decennierna och genom ökade kontakter med omvärlden har Sverige utvecklats till ett alltmer mångkulturellt samhälle. För invandrarna själva har livsvillkoren ofta ändrats drastiskt, särskilt på det kulturella och sociala området. Invandringen har också inneburit att många olika synsätt och traditioner kring barns fostran och utveckling möts i förskola, skola och fritidshem.

Även förändringar i arbetslivet har påverkat sociala och kulturella mönster och därmed också barnens uppväxtvillkor och fostran.

Via massmedierna får dagens barn en mängd information och intryck som gör att de mer än tidigare känner till en hel del om den värld som omger dem. Mängden av information och intryck gör emellertid att barnen kan få svårt att sortera informationen och sätta sig själva i relation till de händelser som når dem via massmedierna.

Många barn har liten direkt kännedom om och inblick i hur det är att vara vuxen och hur vuxna arbetar och umgås. De sociala attityder och mönster barn möter i massmedierna kan därför få stort inflytande på deras uppfattning av vuxenvärlden.

Samhällsutvecklingen har således på många sätt ändrat villkoren för barns uppväxt. I stort sett har våra dagars förskolebarn, jämfört med tidigare generationer barn, större utrymme och resurser att utvecklas i enlighet med egna behov och förutsättningar.

Sociala, kulturella, språkliga och ekonomiska skillnader innebär dock att barnen kommer till förskolan med olika sociala och kulturella erfarenheter. Detta är en av de viktigaste utgångspunkterna för förskolans pedagogiska verksamhet när det gäller att stödja barnens utveckling utifrån deras egna förutsättningar.

Barns utveckling och socialisation – ett växelspel mellan barn och omgivning

Barns utveckling är en sammansatt process där en rad olika utvecklingsområden är inlätade i varandra. Barns inlärning är inte enbart en fråga om tankemässig utveckling, utan också beroende av motoriska, känslomässiga, språkliga, sociala och kulturella förhållanden.

Barns utveckling kan beskrivas som mer eller mindre lagbundna faser eller stadier. Ur pedagogiskt perspektiv är sådan kunskap om barns utveckling viktig då den kan ge riktmärken för vad som normalt kan väntas av barn i olika åldrar och utvecklingsstadier. Vissa normalitetsbegrepp behövs för att kunna anpassa pedagogiska mål och medel till barns behov, funktionssätt och möjligheter i olika stadier. Begreppen behövs också för att man i tid ska kunna uppmärksamma när ett barn eller en grupp av barn avviker från det normala utvecklingsmönstret och kan behöva någon form av särskilt stöd för sin utveckling.

Förskolans pedagogiska verksamhet syftar till att på olika sätt stimulera och stödja barns utveckling. Här ger inte kunskaper om utvecklingsstadier tillräcklig förståelse. Pedagogisk verksamhet måste bygga på kunskaper om *processen* i barns utveckling, dvs vad som sker när barn utvecklas, vilka faktorer som påverkar utvecklingen och hur man kan arbeta för att stödja den.

Utvecklingsprocessen är beroende av en mängd samverkande faktorer både inom barnet och bland de människor, miljöer och händelser barnet möter. Faktorerna varierar också från barn till barn och är olika i olika miljöer. Detta gör det omöjligt att definiera ett enhetligt mönster som konkret beskriver en utvecklingsprocess för alla barn.

Personalen måste utifrån de generella teorierna och kunskaperna om barns utveckling och livsvillkor samt med utgångspunkt i de aktuella barnen i gruppen kunna utforma en verksamhet som ger varje barn stöd för dess utveckling.

Sett i ett större tidsperspektiv sker under föreskoleåldrarna en närmast explosionsartad utveckling. Några generella drag i denna utveckling är förändringen från att vara totalt beroende av andra människors omvårdnad till att bli en individ med en rad egna förmågor. Under denna tid läggs också grunden till en egen identitet och förmåga att ingå i olika sociala sammanhang.

Det pedagogiska programmet utgår från en syn på barns utveckling där växelspelet mellan barnet och omgivningen betraktas som utvecklingens drivkraft. Enligt detta synsätt sker barns utveckling i sitt sociala och kulturella sammanhang.

I kontakten med människor och företeelser konfronteras barnets tankar, känslor och handlingar med den kultur, de krav och sociala mönster som finns i omgivningen. De kulturella och sociala mönster som barnet uppfattar bidrar till att ge sammanhang i tillvaron och därmed förståelse för vad som sker och hur man själv kan handla.

Detta är kärnan i den komplicerade och inte sällan konfliktfyllda *socialisationsprocessen* genom vilken barnet införlivar omgivningens normer, värderingar och handlingsmönster. Genom socialisationen lär sig barnet handla inom ett bestämt socialt sammanhang (grupp, kultur, samhälle) samtidigt som det införlivas som en del i detta sammanhang. Det som omgivningen visar och gör gentemot barnet får därför ett stort inflytande på barnets självuppfattning och sociala identitet. Den vuxne har en viktig roll i socialisationsprocessen.

Barn är inte passiva mottagare av omgivningens påverkan. Genom sina handlingar och aktiviteter prövar och utvecklar de sin förmåga, sin kunskap och förståelse i relation till omgivningen. Barnets egna initiativ, dess nyfikenhet och lust att utforska och pröva gränser gör det till en aktiv part i samspelet med omgivningen. Detta samspel pågår ständigt och är den centrala drivkraften för barnets utveckling.

I växelspelet med människor, ting och företeelser i omgivningen märker barnet efterhand att det finns en viss kontinuitet och bestämda mönster i tillvaron. Sådana gemensamma drag som återkommer i de vardagliga händelserna utgör byggstenarna i barnets förståelse av sin omvärld. Därför är det vardagliga livet det viktigaste fältet för små barns inläring och utveckling. Det som dominerar i vardagen kommer också att dominera i den kunskap och förståelse som barnet utvecklar.

Barns identitets- och kompetensutveckling

Den grundläggande *identitetsutvecklingen* är central i förskoleåldrarna. Redan i spädbarnsåren har barnen en personlighet i termer av vanor, temperament, bestämda beteendemönster med mera, men barnets jaguppfattning, känslan av att vara en egen individ med egen identitet, växer gradvis fram genom den bekräftelse det får i mötet med andra. Den är inte helt utvecklad förrän i vuxen ålder och även då utsatt för förändringar. Den tidiga identitetsutvecklingen är be-

roende av trygga, nära och stabila relationer och ett aktivt samspel med andra människor. Det första steget är att barnet känner trygghet i att få vara liten, beroende av att få omsorg från närstående vuxna. Utifrån denna trygga hamn kan barnet stegvis söka sig ut, undersöka och pröva sin egen förmåga, varigenom barnet successivt utvecklar en föreställning av ett "jag", vem jag är, vad jag kan.

Känslan och föreställningen om ett eget "jag" utvecklas alltid i förhållande till de människor och ting som barnet kommer i kontakt med: Jag är något i förhållande till någon annan, jag kan något i förhållande till den miljö jag lever i. Identitetsutvecklingen är därför i hög grad beroende av det sammanhang som barnet lever i.

De första och även fortsättningsvis djupaste relationerna har barnet till föräldrarna och familjen. För kontinuitet och stabilitet i identitetsutvecklingen är det viktigt med nära och goda kontakter mellan förskolepersonalen, barnen och föräldrarna. Under förutsättning att barnet känner sig accepterat, omtyckt och får sina behov tillgodosedda i förskolan är vistelsen där positiv för identitetsutvecklingen.

Det är en väsentlig del av förskolans ansvar att tillgodose barns behov av trygghet, kontinuitet, mänsklig kontakt, mat och vila. Barn lever och utvecklas i en miljö och ett samhälle som ställer krav och har förväntningar på individen, men också erbjuder möjligheter och resurser. Efter hand som barnen blir äldre blir det alltmer påtagligt att de behöver utveckla sin kompetens och handlingsförmåga för att successivt kunna ta allt större ansvar för sig själva och andra. Detta utgör viktiga led i utvecklingen från det totala beroendet av andras omvårdnad till att själv eller tillsammans med andra förstå och hantera tillvaron.

Kompetens är ett bredare begrepp än kunskap och färdighet. Det handlar om att kunna använda kunskaper och färdigheter i meningsfulla sammanhang. Kompetens utvecklas genom att barnen använder kunskaper, färdigheter och tidigare erfarenheter i konkreta situationer där de själva är aktiva. Kompetens är en viktig del av den egna identiteten samtidigt som identitet och självkänsla är viktiga i uppbyggnaden av olika kompetenser.

Kunskap om omvärlden och förståelse av sammanhang bygger på att barnet upptäcker återkommande och gemensamma drag i sin omgivning, bildar begrepp och tankestrukturer, knyter erfarenhet till erfarenhet och steg för steg utvecklar sin tankeförmåga. Att barnet kan bygga upp en bas av fungerande begrepp för att kunna förstå och tolka sin omvärld är av grundläggande betydelse för kompetensutvecklingen.

Barnens utveckling av sinnen, kroppsfunctioner och rörelsemönster är en viktig del av deras kompetens. Att behärska sin kropp, att kunna gå, springa, hoppa, klättra, dansa, cykla samt att gradvis uppöva förmågan att se och uppfatta omvärlden med alla sinnen är viktiga led i utvecklingen till att förstå sig själv och sin omvärld, att kunna anta omvärldens utmaningar och bemästra dess problem. Även barn med handikapp behöver utmaningar och rikliga tillfällen att efter sina förutsättningar pröva och utveckla sin fysiska förmåga.

I dagens komplicerade och informationsrika samhälle ställs barnen dagli-

gen inför många olika miljöer och människor och konfronteras med olika uppfattningar. Barnen behöver därför i förskolan ges goda möjligheter att utveckla sin sociala och kommunikativa kompetens. De behöver få lära sig att samarbeta och lösa konflikter, ha omsorg om andra med mera. Detta förutsätter att barnen får bygga upp en förmåga att kommunicera med andra människor och tolka sina egna upplevelser och erfarenheter.

I detta sammanhang spelar språket en central roll. Språket är det viktigaste medlet för att kommunicera med andra människor och tjänar därför som "inträdesbiljett" till många sociala sammanhang.

I samband med förskolebarnens utveckling och inläring av språk och begrepp är det emellertid viktigt att inte applicera ett vuxenperspektiv på användning av ord och symboler. I vuxenvärlden är det en högt värderad kompetens att med ord och symboler kunna tänka, bearbeta och förmedla information, resonera sig fram till slutsatser osv. Förskolebarnet däremot tänker, upplever och utvecklas huvudsakligen på en konkret handlingsnivå, där den egna aktiviteten och omgivningens konkreta uttryck är de viktigaste ingredienserna.

Barnen i förskolan måste därför få pröva och utveckla även andra former än det talade språket för att uttrycka sig och kommunicera med andra, till exempel i kroppsspråk, fysisk aktivitet, bild och form, sång, musik och drama.

Barn som inte tillhör den svenska språkkulturen behöver både få utvecklas i den egna språkkulturen och få kontakt med den svenskspråkiga begreppsvärlden.

Några principer för den pedagogiska verksamheten

Ur den kunskap om barn, deras inläring, utveckling och livsvillkor som den förskolepedagogiska traditionen, samlade erfarenheter, forskning och teorier ger kan några generella principer för den pedagogiska verksamheten i förskolan formuleras.

Anknytning till barnens egna erfarenheter och kunskaper

För att barnen ska kunna ta till sig nya kunskaper och färdigheter måste dessa på något sätt knyta an till tankemönster, beteenden och förståelse som redan finns hos barnen. Personalen i förskolan behöver därför känna till den situation som barnen lever i, vilka erfarenheter barnen har samt kunna sätta sig in i barnens tankevärld. Utifrån detta kan man arbeta med de kunskaper och färdigheter som är viktiga för barnen att tillägna sig.

Personalen måste anpassa innehåll och arbetssätt till barnens utvecklingsnivå. Det innebär bland annat att ta tillvara deras kapacitet, vara uppmärksam på när de behöver nya utmaningar och ge stimulans till vidare utveckling.

Inläring och utveckling sker hela tiden

Individen tar hela tiden till sig av det hon möter i sin kontakt med omgivningen, försöker förstå det och agera utifrån vad hon redan vet och kan, men förändrar också sitt tänkande och beteende till att stämma överens med de situationer hon ingår i. Denna ständigt pågående process kan variera i intensitet, men den innebär att barnens lärande och utveckling inte bara eller ens huvudsakligen äger

rum inom de tider eller situationer som arrangeras som inlärningsstillfällen.

Genom lek, i omvårdnadssituationer och i annat umgänge med människor och ting i vardagen prövar och utvecklar barnen sin kompetens, grundlägger sin identitet, får inblick i sociala mönster och hur saker och ting fungerar. För att kunna leda barns inläring och utveckling vidare är det därför inte tillräckligt att arrangera avgränsade inlärningsstillfällen, utan hela den situation som barnen möter i den dagliga verksamheten måste uppmärksammas.

Att inläring pågår ständigt och omfattar hela situationen innebär att barnen inte enbart tar till sig de kunskaper och färdigheter pedagogerna avsett utan också de tanke- och handlingsmönster, attityder och värderingar som präglar situationen. Sådan samtidig inläring är viktig att uppmärksamma i det pedagogiska arbetet, i planering och utvärdering av verksamheten.

Omvårdnadens pedagogiska betydelse

Omvårdnaden är av central betydelse inom förskolan. Det handlar om att tillgodose grundläggande fysiska, sociala och emotionella behov. I arbetet med de yngre barnen fyller den känslomässiga kontakten och den fysiska omvårdnaden en stor del av tiden (bära, krama, prata, byta blöjor, mata osv). Även i arbetet med de något äldre barnen inom förskolan är omvårdnaden viktig, t ex hjälp vid på- och avklädning, uppmärksamhet på att barnen lär sig god hygien och får näringsrik mat, tröst, uppmuntran och annan emotionell kontakt som för barnet bekräftar att den vuxne ser, förstår och respekterar barnet som individ.

En nödvändig förutsättning för barnens inläring och utveckling är att de känner trygghet och att de får sina grundläggande behov av omsorg och stimulans tillgodosedda. Det måste råda ett klimat, som gör att barnen känner sig accepterade som individer och gruppmedlemmar. En god omvårdnad är därför en viktig grund för den pedagogiska verksamheten. Dessutom innehåller omvårdnaden i sig många pedagogiska kvaliteter.

Omvårdnaden engagerar ofta barnen starkt genom att den tillgodoser fysiska och emotionella behov. Omvårdnadssituationer är bland de mest nära och intensiva kontakterna mellan barn och vuxna. De är av största betydelse för barnens uppfattning av sig själva i förhållande till andra och för hur de ser på kontakter mellan människor.

Lek och temainriktat arbetssätt

Meningsfull kunskap och förståelse utvecklas genom att barnen kan placera in kunskapen i begripliga sammanhang och integrera den i det egna handlandet och tänkandet. Detta kräver tid och möjlighet att reflektera. För vuxna sker sådan reflektion till stor del genom att tänka och resonera. Små barn fungerar på en mer konkret handlingsnivå. Leken är barnens handgripliga sätt att reflektera över de upplevelser, intryck och erfarenheter de får i sin kontakt med omgivningen. Leken är därför av största betydelse för barns utveckling av användbara kunskaper och färdigheter. I leken avbildar eller omgestaltar barnen verkligheten på ett sådant sätt att de kan förstå den. I leken kan barnen pröva och öva sin fysiska, psykiska och sociala kompetens. Speciellt rolleken kan vara en social arena, mindre farlig än den verkliga, där barnen på sitt eget

sätt kan sätta sig in i de processer som utgör vårt mänskliga liv och vårt samhälle.

Betoningen på att inläring i förskolan ska ske i naturliga sammanhang där barn har möjligheter att se helheter och samband och där man knyter an till barnens tidigare kunskaper och erfarenheter talar för *ett temainriktat arbetssätt*. I temats form kan viktiga frågor, problem eller områden belysas och bearbetas på många olika sätt. Att arbeta temainriktat innebär att innehållet under en period hålls samman och inte splittras på olika delar eller ämnen. Temaarbetet innebär dels att nya erfarenheter och kunskaper kommer in i sitt sammanhang, dels att barnen får möjlighet att ta till sig dessa kunskaper med hjälp av alla sina sinnen och på sin egen nivå.

Utveckling i grupp

Utmärkande för förskolan är att verksamheten omfattar en bestämd grupp barn som träffas dagligen under lång tid. Gruppen består av enskilda barn, som vart och ett kommer till förskolan med sina specifika erfarenheter, behov och intressen. Det är inte enbart en samling enskilda individer, utan gruppen har ett eget liv, som går utöver summan av de enskilda barnen. I gruppen utvecklas sociala normer och mönster, samhörighet och gemensamt handlande. I förskolans pedagogiska verksamhet är det viktigt att uppmärksamma båda dessa aspekter, det enskilda barnet och gruppen. Det finns också ett nära samband mellan dessa. Om det enskilda barnet får sina individuella grundläggande behov tillgodosedda blir det lättare för henne/honom att vara en väl fungerande gruppmedlem.

Samtidigt är gruppen ofta det bästa instrumentet för att stödja de enskilda barnens identitet och självkänsla, tillvarata deras erfarenheter, tillgodose deras intressen och erbjuda dem en stimulerande verksamhet.

Kommunens ansvar

Personalen i förskolan behöver goda kunskaper om barns inläring och utveckling och de betingelser som påverkar dem. De behöver också vara uppmärksamma på när barn inte följer det normala utvecklingsmönstret och kunna bedöma vilka insatser som behövs. Fortbildning, vidareutbildning och handledning inom detta kunskapsområde är betydelsefull.

Syftet bör vara att fördjupa kunskaperna om såväl barns individuella utvecklingsbetingelser som om hur barn införlivas i samhälls- och kulturmönster, hur barns sociala och kulturella situation påverkar deras utveckling samt vad detta innebär för förskolans arbete.

3. Innehållet i förskolan

Förskolan ska erbjuda ett rikhaltigt och varierat innehåll som ger barnen möjlighet att successivt vidga och fördjupa sina kunskaper om sig själva och sin omvärld. Innehållet ska stödja barnens utveckling av identitet, begrepp om omvärlden och förmåga att kommunicera med andra.

För att underlätta kommunernas ledning och personalens planering och utveckling av verksamhetens innehåll görs här en indelning i områdena *natur, kultur och samhälle*. De olika delarna ska på ett naturligt sätt integreras i den praktiska verksamheten, bland annat genom ett temainriktat arbetssätt.

När verksamhetens innehåll väljs måste hänsyn tas till barnens utvecklingsnivå, tidigare erfarenheter och deras situation i och utanför förskolan. De upplevelser, erfarenheter och kunskaper som barnen ska få del av måste ha sin grund i det som är nära och välbekant för barnen. *Personalen ska välja innehåll utifrån barnens förmåga, de tankar och intressen som de uttrycker samt vad som bedöms vara viktigt för dem.*

I alla sammanhang bör personalen vara medveten om vilken betydelse deras eget handlingsmönster och deras egna reaktioner har, dvs de budskap de förmedlar.

Natur

Människan är för sin överlevnad och sitt välbefinnade beroende av naturen. Naturen omfattar människan, växter, djur, mark, vatten, luft, klimat, naturkrafter och naturfenomen. Allt är nära förbundet med varannat. Naturen ger oss mat, kläder, råvaror, skönhetsupplevelser och återhämtning. Ett etiskt förhållningssätt till naturen är nödvändigt om mänskliga samhällen ska kunna fortleva och vidareutvecklas.

Förskolan ska bidra till att barnen känner ansvar för naturen och får erfarenheter och grundläggande kunskaper om

- sig själva och andra (se avsnittet *Människan*)
- sig själva i kedjan av generationer (*Livsloppet*)
- människan i förhållande till andra arter och till naturen (*Växter och djur, klimat och miljö*)
- naturens krafter och hur vi kan använda dem (*Naturfenomen, krafter och processer, teknik och matematik*).

Inom området natur kan många existensiella och etiska frågor väckas.

Människan

Barnens upplevelse av *den egna kroppen*, de fysiska behoven och hur de tillgodoses är utgångspunkten för kroppsuppfattningen och en viktig del av identitetsutvecklingen. Det lilla barnet är spontant upptaget av att upptäcka sin egen kropp och dess möjligheter. Förskolan ska ta vara på barnens upptäckarglädje, stärka deras stolthet över den egna kroppen, deras intresse för kroppens funktioner och förmåga. Inte minst gäller detta de barn som har något handikapp som annars kan prägla deras självbild negativt. Varje barn måste få känna sig förstått, accepterat och värdefullt. Vård- och omsorgssituationer är viktiga för att stärka barnens känsla för den egna kroppen.

Att känna sin kropp som värdefull innebär att känna igen och respektera kroppens signaler och värna om sin *hälsa och sitt välbefinnande*. Barnen bör efterhand få elementära kunskaper om människokroppen och dess funktioner. Förskolan ska bidra till att barnen får goda vanor när det gäller kost, hygien, rörelse, vila och utevistelse.

Frågor om *likheter* och *olikheter* mellan människor, om allas lika värde och allas bidrag till det gemensamma bör tas upp i förskolan. Personalen kan i samarbete med barnen lägga grunden till att de accepterar olikheter och handikapp samtidigt som de i förskolan känner glädje och samhörighet i upplevelsen av likheter.

Förskolan ska bidra till att barnen kan känna stolthet över att vara flicka respektive pojke, blivande kvinna eller man. Personalen bör vara medveten om vikten av att barnen får utveckla en trygg *könsidentitet*. Förskolan ska bidra till att flickor och pojkar får samma möjligheter att utveckla sina inneboende resurser. När det gäller dessa starkt kulturberoende frågor krävs lyhördhet och medvetenhet från personalens sida, särskilt för barn med en annan kulturell bakgrund.

Barnen bör få uttrycka, fundera över och samtala om *känslor*, t ex hur vi uttrycker känslor genom kroppshållning, ansiktsuttryck och röst. Barnen behöver få uppleva att alla slags känslor är naturliga och tillåtna men att det finns normer för hur man uttrycker dem så att man inte skadar andra. Barnen bör också få känna samhörigheten när man delar känsloupplevelser och erfarenheter.

Vem är jag? är en fråga som barnen prövar i allt de gör och som de äldre förskolebarnen kan fundera över. De vuxnas bekräftelse i ord, känslor och handling att "du finns", "du betyder något" och "du duger som du är" är viktig som "svar" på sådana funderingar och stärker barnets identitet och självkänsla. I arbetet med barn med handikapp och andra svårigheter är detta särskilt betydelsefullt.

Livsloppet

Barnen behöver hjälp att förstå hur generationerna hör ihop. De behöver få känna och förstå att varje människa är unik men ändå bär med sig något från tidigare generationer.

I förskolan ska barnen få möjlighet att på sin egen mognadsnivå samtala om och bearbeta frågor om *livet och de olika skeden det innehåller* – sexualitet, födelse,

växande och utveckling, åldrande och död. Frågor om liv och död, vad det är att finnas, att inte finnas etc sysselsätter tidvis barns tankar och de kan behöva hjälp i sin bearbetning. Dessa frågor har nära anknytning till den egna kulturen. Samtal om livsfrågor måste föras varsamt med förståelse och respekt för att det kan vara ett känsligt och laddat område, särskilt för barn med annan kulturell bakgrund. Samråd med föräldrarna är därför viktigt.

Växter och djur, klimat och miljö

Djur och växter har alltid varit viktiga för människors fysiska behov, känslor och upplevelser. Erfarenheter och upplevelser av olika djurs liv och beteenden, egen odling och skörd i förskolan, egna upplevelser av natur- och friluftsliv ger både yngre och äldre barn viktiga erfarenheter om naturen och dess samband.

Barn har idag inte samma närhet till naturen som förr. Den känsla för naturen som ofta fanns hos tidigare generationer är ett kulturarv som förskolan bör förmedla och levandegöra. Ett positivt förhållande till naturen bör grundläggas tidigt genom att barnen får rika *naturupplevelser* av varierat slag. Barnen bör efterhand få konkreta erfarenheter av vad allemansrätt och allemansskyldigheter innebär.

Barnen bör med hänsyn till sin utvecklingsnivå få kännedom om små och stora *djur* som finns i deras närhet eller som de på annat sätt får kännedom om, hur de lever och hur man kan känna igen de spår som de lämnar efter sig. De bör om möjligt få hjälpa till att vårda djur och efterhand få inblick i hur olika djur och *växter* är beroende av varandra.

De äldre barnen bör uppmärksammas på hur *väder och årstider* påverkar människor, växter och djur. De bör få uppleva växtcykeln – frö – grodd – planta – frösättning – vissnande – genom att ha egna odlingar.

De äldre barnen kan förstå att mycket omkring oss är resultat av människors medvetna eller omedvetna påverkan. Det görs idag stora och allvarliga ingrepp i naturen. Inte minst därför bör förskolan söka åskådliggöra hur vi aktivt kan vårda och bevara naturen.

I förskolan bör man sträva efter att tillämpa praktisk *natur- och miljövard* genom att skapa attityder och rutiner i verksamheten som är ekonomiska och miljövänliga och som barnen kan delta i – spara pappersavfall till pappersinsamling, inte använda gifter för insektsbekämpning etc. Barnen bör få hjälp att bearbeta den oro som de kanske känner, få svar på sina frågor och uppleva att allas insatser att värna om miljön är betydelsefulla.

Naturfenomen, krafter och processer, teknik och matematik

Processer och förändringar kan upplevas som trolleri och fantasteri: vattnets omvandling vid olika temperaturer, eld, åska och blixn etc. Många processer är svåra att förstå även för vuxna. I förskolan bör barnen framför allt få iakttä och experimentera för att senare bättre kunna förstå vad som händer i sådana skeenden.

Små barn känner, smakar, luktar, lyssnar på och hanterar allt som de möter. I

lek och arbete med olika slag av material och ting och genom att personalen stimulerar barnen att reflektera och tänka får de erfarenheter av likheter och skillnader, form, längd, avstånd, vikt och volym som bland annat lägger grunden till *matematisk förståelse*.

De grundläggande matematiska begreppen kan vidareutvecklas och befästs såväl språkligt som vad gäller uppfattning om form och antal genom lek och arbete – bygglek, träslöjd, affärslek, matlagning och dukning samt mätning med naturliga mått – hela kroppen, en hand, en fot, ett steg. Bygglek ger erfarenheter av sammanfogning, hållfasthet, balans, storlekar etc. Matlagning ger erfarenheter av vikt, mått, teknik och processer. Dukning ger erfarenheter av antal och kategorisering.

Tidsbegrepp, orsakssamband och logiska begrepp grundläggs i omsorgssituationer och lek, där till exempel begreppen före – efter, nu – sedan, stor – liten, om – så konkretiseras.

Barnen ska i förskolan få pröva och med stigande ålder och tankemässig mognad experimentera med ljud, ljus och mörker, färger, vikt, värme och kyla, strävt och halt med flera upplevelser av *naturfenomen, naturkrafter och teknik*. De ska få erfara hur vind, vatten och deras egen kraft kan användas med olika tekniska hjälpmedel, t ex vindsnurran, vattenhjulet, cykeln, block och talja, hävstång, visp etc. De bör få se exempel på, pröva, experimentera och fundera över händelseförlopp, orsak – verkan.

Barn omges idag av många tekniska apparater. Genom att få möjlighet att utforska och experimentera bör de äldre barnen i konkreta upplevelser få de första kunskaperna om enkel teknik som de möter i vardagen.

Förskolan bör utnyttja de möjligheter till nya upplevelser och vidareutveckling inom området natur som utflykter i skog och mark, besök vid museer och utställningar, växthus, lantbruk med mera kan ge.

Förskolans verksamhet inom området natur

- Barnen ska få grundläggande erfarenheter och kunskap om naturen och förståelse för sammanhangen i den. Det ska ske så att de kan känna samhörighet med naturen, känna respekt och vikten av att vårda den.
- Förskolan ska ge barnen rika naturupplevelser och stimulera dem att iaktta, utforska, experimentera, systematisera och dra slutsatser.
- Barnen ska få hjälp att lära känna sin kropp och dess funktioner. De ska lära sig värna om sin hälsa och sitt välbefinnande. Förskolan ska ge barnen stöd i att utveckla en trygg könsidentitet.
- Förskolan ska ge barnen möjligheter att på olika sätt bearbeta frågor om känslor, om livet och dess olika skeden.
- Barnen ska få grundläggande kunskaper om växter och djur, deras livsbetingelser, deras beroende av varandra och vårt beroende av dem.
- Barnen ska få uppleva konkreta exempel på praktisk natur- och miljövard.
- I förskolan ska barnen ha möjligheter att experimentera med enkel teknik.
- Förskolan ska bidra till att barnen utvecklar grundläggande begrepp om tid, matematik, förståelse av fysikaliska och kemiska orsakssamband med mera.

Kultur

Kultur är ett vittomfattande begrepp. Det är av människor skapade traditioner, livsåskådningar, ritualer, levnadsmönster, sätt att uttrycka känslor och tankar i ord, bild, musik, dans, drama. Det är formella och informella normer för mänsklig samvaro och samlevnad med mera. Kulturen skiftar från samhälle till samhälle och för olika grupper i samhället. Den förs över från generation till generation, påverkas och förändras men har djupa rötter i samhället, inom varje familj och varje människa – kulturarvet. Kultur är en viktig del av identiteten.

Förskolan ska bidra till

- att barnen får förståelse och respekt för egen och andras sociala och kulturella miljö, att levandegöra kulturarvet, att uppmärksamma och stödja barnens egen kultur (se avsnittet *Levnadssätt och traditioner*)
- att barnen utvecklar sitt språk och sina andra uttrycksmedel (*Språk och litteratur, Bild och form, Sång och musik, Rörelse samt Drama*).

Kultur består till stor del av värderingar, existensiella och etiska frågor.

Levnadssätt och traditioner

Kulturen måste ses i sitt historiska sammanhang. Kulturer utvecklas ständigt men kärnan har oftast mycket gamla och djupa rötter. De största och snabbaste kulturförändringarna har skett i vår tid med snabbt förändrade levnadsvillkor och levnadsformer samt en starkt ökad kommunikation och rörlighet mellan olika kulturer. Den mest omskakande kulturomställningen genomgår många invandrare och flyktingar. I hela västerlandet pågår förvandlingen till ett mångkulturellt samhälle. Detta påverkar i hög grad förskolans verksamhet.

Kulturmedvetet arbete i förskolan hjälper barnen att så småningom sätta in sig själva och sin omgivning i ett större sammanhang. I förskolan möts barn från familjer ur olika kulturer med olika värderingar och levnadssätt. Vanor och regler är inte lika i alla familjer. Personalen måste sträva efter att ge barnen en nyanserad bild av och inblick i olika kulturer, samlevnadsformer och sätt att leva. Inlevelse i och förståelse för den egna och andra kulturernas särdrag har stor betydelse för såväl svenska barn som barn med annan kulturell och språklig bakgrund.

Barnen bör i förskolan få inblick i *seder och traditioner* som markerar livets olika skeden, få samtala om och bearbeta frågor kring *tros- och livsfrågor, regler och normer* för mänsklig samlevnad samt ta del av andra kulturella fenomen som lektraditioner, matkultur, klädedräkter med mera.

Förskolan ska i sin verksamhet ta upp både seder och traditioner i den svenska kulturen och i andra kulturer som finns representerade i förskolan. De bör efterhand också få lära känna den historiska och religiösa bakgrunden till att man firar högtider. Föräldrar och hemspråkslärare kan bidra med viktig kunskap.

Det finns också en kultur som förs vidare och utvecklas genom att barn lär av barn. Det är lekar, sånger, danslekar, rim och ramsor, gåtor, ordlekar, sagor och berättelser med mera som har levt kvar som en gemensam egendom genom generationerna. Dessa lekar kan ledas av vuxna, men behöver också leva vidare och utvecklas barn emellan som *barnens egen lekkultur*.

Många barn upplever uppbrott i familjen. Förskolan bör försöka förmedla till barnen att *samlevnad* människor emellan kräver ömsesidiga ansträngningar och att det ibland kan vara så svårt att man väljer att gå skilda vägar. Personalen bör vara uppmärksam så att barnen inte försätts i konflikt mellan familjens och förskolans värderingar.

Förskolan ska verka för *jämställdhet* mellan flickor och pojkar, kvinnor och män. Den sneda könsfördelningen bland personalen i förskolan innebär att man måste vara särskilt uppmärksam på hur man påverkar barnen som förebild och med egna värderingar.

Språk och litteratur

Språket är centralt för varje kultur, dess fortbestånd och utveckling. Språket är ett redskap för den tankemässiga utvecklingen, begreppsbildningen, känslan, för bearbetning och kommunikation. Språket är en viktig del av identiteten och intimt förbundet med personlighetsutvecklingen i övrigt. Förskoleåldern är den viktigaste perioden för utvecklingen av språket.

Barn utvecklar sitt språk i samspel och samvaro med andra människor inom sin språkgrupp. Det är en central uppgift för förskolan att *stödja alla barns språkutveckling* och utforma verksamheten med hänsyn till deras sociala, kulturella och språkliga bakgrund och till deras olika förutsättningar att tillägna sig språk. På detta område liksom på andra är det angeläget att barn som så behöver får extra stöd och stimulans.

Många barn har ett *annat modersmål* än svenska. Förskolan ska bidra till att hos dessa barn lägga en god grund för tvåspråkighet genom att dels stärka och stödja deras modersmål, dels aktivt arbeta med svenska som andraspråk. Barn från andra kulturer behöver tillgång till tvåspråkig personal och böcker, sagor, sånger, rim och ramsor med mera både på sitt modersmål och på svenska.

Barn kan av olika skäl behöva extra stöd och *särskilda insatser* för sin språkutveckling. Döva och gravt hörselskadade barn ska ha möjlighet att tillägna sig och kommunicera med teckenspråket. De barn som inte kan utveckla ett talat språk behöver få utveckla alternativa former av kommunikation som t ex symbolspråk för icke talande.

Personalen ska stimulera barnen att uttrycka sig i ord och samtala med dem i lek och vardagliga sysslor. Barnen ska ges rikliga tillfällen att använda och utveckla *det talade språket* i samtal genom att beskriva och berätta och lyssna på andra. Rim och ramsor, nonsensvers, poesi, sång- och danslekar, rollekar och drama är viktiga för språkutvecklingen under hela förskoletiden. Barnens egna fantasier och berättelser ska också stimuleras i förskolan.

Barnen ska tidigt få stifta bekantskap också med *det skrivna språket* och den rikedom som finns i böcker. Att lyssna på och samtala om berättelser och sagor

utvecklar språket. Det ger nya erfarenheter och stimulans för fantasin och skapar nyfikenhet inför det skrivna språket. Barnen bör tidigt få kontakt med biblioteket och lära sig ta vara på dess möjligheter.

→ Sagans värld är en omistlig del av vårt kulturarv. Sagornas symboliska innebörd kan hjälpa barnen att förstå och bearbeta känslor, upplevelser och intryck. Moraliska innebörder – vad som är gott och ont, rätt och fel – framställs på ett sätt som barn förstår. Sagorna ger också kunskaper om det avlägsna, det ovanliga och om de udda och annorlunda människorna. Det bör emellertid uppmärksammas att sagor också kan vara skrämmande och kan förmedla fördomar av olika slag.

De yngsta barnen i förskolan uttrycker sig huvudsakligen genom kroppsspråket. Alla omsorgssituationer ger utomordentliga tillfällen till nära kontakt och kommunikation mellan personalen och barnen. Genom att dessa situationer görs lustbetonade och att personalen svarar på barnens kroppssignaler och joller, pratar med barnen om det som händer och knyter ord direkt till handling stimuleras barnen att kommunicera. De får ord- och språkförståelse och stimuleras att själva börja använda ord. Rim och ramsor bör vara dagliga inslag för de minsta. Kombinationen tal, rytm och rörelse är viktig och kan stimuleras i enkla rörelselekar. Bilder av föremål och händelser som barnen känner igen är hjälpmedel för att knyta ord till konkret verklighet.

Berättande och högläsning får efter hand allt större betydelse för att öka barnens ordförråd och ge dem vidgade erfarenheter. Samtal om ting, händelser och bilder blir allt viktigare och barnen ska uppmuntras att berätta och beskriva. I drama och mim bör de få möjlighet att gestalta och bearbeta upplevelser av omvärlden.

De äldre barnen bör på ett medvetet och varierande sätt stimuleras att vidareutveckla och använda sitt språk. De bör få träning i att lösa problem och bearbeta konflikter verbalt. Barnen bör också få delta i planering och vara med och fatta beslut. Enkla texter och deras användning i vardagen blir ett allt viktigare inslag i verksamheten. → Genom att man i förskolan använder texter i naturliga sammanhang – korta meddelanden, enkla recept för matlagning och bakning, skriver ner barnens berättelser och texter till deras teckningar – ges barnen hjälp att bli medvetna om språkets uppbyggnad av ord och bokstäver och de kan bli motiverade att lära sig läsa och skriva. Detta är en fruktbar grund för *läs- och skrivutvecklingen*. Sambandet mellan barnens motoriska utveckling, kropps- och rumsuppfattning som förutsättningar för läs- och skrivutveckling måste uppmärksammas. När barnen nått så långt i sin utveckling att de visar intresse för att börja skriva och läsa ska de få stöd och hjälp för detta i förskolan.

Bild och form

Människans behov, lust och förmåga att uttrycka sig i bild och form har i alla samhällen en viktig kulturskapande funktion. Bild- och formframställningar ger estetiska upplevelser, förmedlar budskap och skapar kommunikation mellan människor.

I förskoleåldern är barns bild- och formskapande ett viktigt medel för deras

utveckling språkligt, emotionellt, socialt och kunskapsmässigt. Att uttrycka sig i bild och form är ett sätt för barn att uppöva iakttagelseförmågan, att förhålla sig till det som intresserar dem i omvärlden. Möjligheten att få arbeta med färg och form skänker också glädje och sinnliga upplevelser.

Bild- och formskapande omfattar teckning, målning, modellering, träslöjd, pappersslöjd, textilslöjd, bygglek, konstruktionslek i olika material och tekniker.

Förskolan ska ge tillfälle till rika *upplevelser* och *intryck* som barnen kan bearbeta, tolka, uttrycka och systematisera. Förskolan ska tillhandahålla ett *rikhaltigt och varierande material* för allehanda skapande verksamheter lämpade för olika åldrar, inomhus och utomhus. Sand, vatten, lera, papper, färg, krita, trä, tyg, sten och andra naturföremål ska finnas tillgängligt i förskolan. Barnen ska få stöd i att uppöva ögats och handens skicklighet och få vidgade kunskaper om *hur olika material och tekniker används* för olika ändamål.

Förskolan ska både berika *det enskilda barnets bild- och formspråk* och ge impulser till *arbeten i grupp* där hela barngruppen eller delar av den arbetar tillsammans för att nå ett gemensamt resultat. Gemensamma erfarenheter och gemensamt skapande är viktiga inslag i en levande kultur.

Barn som har handikapp eller svåra känslomässiga störningar kan behöva extra stöd och särskilda hjälpmedel för att på sin utvecklingsnivå och efter sin förmåga arbeta med bild och form.

Barnens framställningar i bild och form ska mötas med respekt och engagemang. Vad barn väljer att framställa på papper, i lera eller andra material är uttryck för något som de själva upplever som väsentligt. Deras framställningar ger därför viktiga kunskaper om barnet självt, dess situation, utveckling, föreställningar och behov av stöd och stimulans. Personalen ska aktivt engagera sig i varje barns bild- och formskapande genom samtal och diskussioner om betydelser och innebörder i deras arbeten. Därigenom kan intresset stimuleras för eget och också andras skapande, för bildens uttryck, dess innebörd och utförande.

Förskolan ska ge barnen tillfälle att se och uppleva *konstbilder och konstföremål* av olika slag. Förskolan ska också lägga grunden till kunskaper inom olika *hantverk* genom att barnen får arbeta med olika material och verktyg, tillverka enkla föremål och utföra enkla reparationer. Det är viktigt att förskolan utnyttjar möjligheter att besöka museer och kulturinstitutioner, hantverkare och konstnärer.

I dagens samhälle är vi omgivna av bilder som aldrig förr. Det är viktigt att samtala om syften och innebörder i de bilder som barnen möter i sin vardag. Förskolan ska göra barnen uppmärksamma på att bilder påverkar oss utan att vi är medvetna om det. De bör få hjälp att lära sig *tolka bilder*.

Ett väl genomtänkt och konstruktivt användande av film, video och TV kan berika förskoleverksamheten. Det ger också tillfälle att samtala om hur man kan använda olika tekniker och effekter för att förmedla tankar, skapa stämningar och förväntningar.

De yngsta barnen kan i vatten- och sandlek och med fingerfärg och mjuk lera utveckla känsla och sinnen. Ganska snart kan barnen börja använda olika ma-

terial som papper och kriter, pensel och färg, klossar med mera som de prövar på olika sätt. Klotter och experimenterande övergår så småningom till mer medvetna försök till gestaltning. Barnen ska få riklig språklig stimulans att knyta samman ord och bild. Efter hand ska barnen få börja pröva ett allt mer varierat material och träna sig att använda olika typer av verktyg.

De äldre barnen i förskolan ska inspireras till rikt eget skapande. De ska få hjälp att iakttä allt fler detaljer och nyanser. Genom samtal och genom att visa hur olika material, verktyg och tekniker kan användas kan personalen inspirera barnen till vidareutveckling och fördjupning. Personalen måste vara lyhörd för att barnen behöver tid och ro att få fördjupa sig i sina framställningar. Ju rikligare stimulans barnen får, desto mer kan deras eget bild- och formspråk utvecklas.

Mot slutet av förskoleåldern börjar tillverkning av olika föremål och större gemensamma projekt som byggen och konstruktioner, teaterkulisser med mera att intressera barnen. Personal och barn behöver tillsammans diskutera lämpligt material och utförande, olika tekniker och förslag till lösningar för att barnen ska kunna uppnå sina syften. Barnen behöver stöd och uppmuntran så att deras arbeten blir genomförda och inte överges oavslutade.

Under hela förskoleåldern bör barnens alster dateras och ett urval bevaras så att personal, föräldrar och barnen själva kan följa utvecklingen. Större gemensamma projekt kan förevisas för barnens anhöriga och andra.

Sång och musik

Sång, musik, dans och drama hänger nära samman och ingår som viktiga inslag i alla kulturer.

Att sjunga, dansa och dramatisera är för barn i förskoleåldern ett självklart sätt att uttrycka sig. För små barn är sången en uttrycksmöjlighet för känslor och tankar på samma sätt som talet.

I arbetet med handikappade barn och andra barn som behöver särskilt stöd kan sång och musik vara av särskilt värde. Vissa barn som annars är svåra att nå kan lättare kommunicera med hjälp av musik.

I förskolan ska barnen stimuleras att uppleva och iakttä omgivningens ljud och rytmer, att sjunga och använda rösten, lyssna på och själva göra musik. Gemensam sång och musik, danslekar och rytmik kan ge både glädje och gemenskap.

Barnens eget utforskande och skapande av ljud, sång och musik bör i förskolan fördjupas och breddas genom möten med och kunskap om hur man sjunger och spelar i olika kulturer. När det finns barn med annat kulturellt ursprung i förskolan bör alla barn få sjunga deras sånger och bekanta sig med deras musik.

Förskolan bör ge barnen en egen sångskatt att föra med sig. Varje förskola bör skaffa sig en egen repertoar av gamla och nya sånger och av sång- och danslekar. De sång- och danslekar som traditionellt hör samman med högtider, fester och andra speciella tillfällen bör tas till vara.

Från tidig ålder tycker barn om att lyssna och röra sig till sång och musik. Den mänskliga röstens tonfall, rytm och satsmelodi har stor betydelse för barns upp-

levelser av sin omgivning. Barnen bör få nära kontakt med personalen i lekfull dialog, sång och dans.

Lyssnandets nöje och det spontana sång- och ljudskapandet bör stimuleras under hela förskoleåldern. Tillsammans bör barnen få uppleva glädjen i att spela och sjunga, lära varandra sånger, ramsor och lekar och hitta på egna sånger.

De äldre förskolebarnen bör få lära sig enklare musikbegrepp och lyssna till olika musikstilar. De bör få möjlighet att lyssna på levande musik, gå på konserter etc. Enkla rytm- och musikinstrument bör användas för gemensamt musikutövande. Personal som själva kan spela något instrument är en stor tillgång. Barnen bör ha möjlighet att samtala om sina upplevelser av sång och musik. De ska också ha möjlighet att experimentera med ljud. Att använda bandspelare ger dem många möjligheter att variera.

Rörelse

Barn har stort rörelsebehov och finner glädje i att använda kroppen. Allt eftersom kroppen växer måste barnet öva sin behärskning av armar och ben, balans och samordning av rörelser. Barnens rörelseglädje ska tas tillvara och uppmuntras i förskolan.

Förskolan ska stimulera barnen att använda rörelser och dans i lekfullt improviserande och skapande, att öva rytm och samordning, att gestalta och bearbeta olika intryck och upplevelser. Rytmik, dans och rörelselekar är en källa till glädje i förskolan.

Barn måste i lekens form få upptäcka sin kropps möjligheter, pröva och träna den egna förmågan för att känna säkerhet och trygghet. Förskolans dagsprogram ska tillgodose barns rörelsebehov och ge tillfälle till både aktiviteter och vila. Barnen behöver få delta i verksamhet inne och ute som medger varierande rörelser och förfining av rörelseschemat.

Rytmik, dans- och rörelselekar ger rika möjligheter att stärka kroppen och kroppsuppfattningen och därmed den egna identiteten. En god kroppsuppfattning är en förutsättning för förfinad motorik och för senare läs- och skrivinläring.

I rörelseleken används den egna kroppen som utgångspunkt för att bedöma avstånd, riktning, föremåls förhållande till varandra etc. Genom kroppsrörelser bygger barnet upp tids- och rumsbegrepp. Viktiga begrepp som bakom, framför, över, under osv övas och införlivas med den egna verklighetsbilden. Barn talar med språk och gester, med hela kroppen.

Förskolans miljö måste vara planerad så att den ger barnen möjlighet att leka både spontana och vuxenledda rörelselekar. Förskolan bör erbjuda rejält material som tål att barn bär och hanterar det. Det måste finnas redskap för klättring, stora fria golvytor och en väl tilltagen utemiljö.

För barn med rörelsehinder och andra handikapp är det särskilt viktigt att utnyttja de möjligheter som rörelse och dans innebär. Rörelse- och danslekar ska anpassas så att också dessa barn kan vara med och få utbyte utifrån sina egna förutsättningar. Rörelse får för dem inte bli fråga om enbart nytta och träning, utan ska också representera gemenskap och glädje. Det är viktigt att perso-

nalen uppmärksammar barn med störningar i utvecklingen av varseblivning och rörelsemönster så att de stöds på lämpligt sätt.

De yngre barnen är ständigt sysselsatta med att pröva sin kropps möjligheter och tycker om att röra sig till musik. Genom att uppmuntra, stimulera och medvetet arbeta med rörelse och dans kan barnens kroppsmedvetenhet, rumsuppfattning och kroppsliga uttrycksförmåga utvecklas alltmer. Barnens behov av att utveckla såväl finmotoriken som mera grovmotorisk aktivitet måste tillgodoses både inne och ute.

Förskolan måste tillgodose *de äldre förskolebarnens* stora rörelsebehov bland annat genom att tillhandahålla goda utrymmen och lämpliga lekredskap inne och ute. De måste få möjligheter att träna både grov- och finmotorik. Barnen bör få cykla, åka skidor, skridskor med mera. De behöver få träna olika finmotoriska förmågor som att klippa, klistra, knyta. Mera avancerade rörelse- och danslekar bör också ingå liksom enklare gymnastik-, boll- och idrottslekar samt friluftsliv.

Drama

Det dramatiska skapandet är ett naturligt uttrycksmedel för alla barn. Med inlevelse, fantasi och koncentration använder barnet dramaspråkets låtsasvärld för att tillägna sig kunskap om sig själv och andra och göra verkligheten begriplig.

Genom barnens upplevelser i egna rollfantasier och i det sociala samspelet i barngruppens dramalek integreras social träning och orientering i omvärlden.

Ur barnens lekar, de frågor som personalen bedömer som aktuella i barngruppen eller ur det tema man för tillfället arbetar med kan *organiserad, vuxenledd dramalek* utvecklas. Här ger personalen förutsättningarna. Givna ramar av tid och rum skapar trygghet och underlättar för barnen att koncentrera sig. Dramaleken bör följas upp i form av samtal eller med hjälp av andra uttrycksformer.

Det dramapedagogiska arbetet är ett sätt för personalen att vara barnens reskamrater på upptäcktsfärd i omvärlden. Under den vuxnes ledning stimuleras barnens uttrycksmöjligheter. Med hjälp av ord, bild, rörelse och ljud kan dramaleken växa fram i dynamiskt samspel mellan barn och vuxna.

I dramat ingår sinnes- och koncentrationsträning, fantasi och inre bildskapande. Barnen ska få öva sin förmåga att lyssna, ge ord åt känslor, träna rums- och kroppsopfattning, symboltänkande, iakttagelseförmåga och samarbete.

Den muntligt berättade sagan har en viktig plats i förskolans organiserade dramaverksamhet och kan ge många uppslag till roll- och dramalek. Barnens upplevelse av sagan, deras fantasifulle inre bilder och deras förmåga att identifiera sig med sagans olika roller kan gestaltas med mim, ljud och rörelse.

Ur den kollektiva dramaleken kan de äldre förskolebarnens lust till improvisation och dramatisering utvecklas i teaterlekens form. Dramalekens utveckling till *teater* måste utgå från barnens egen lust att spela upp för publik. Att besöka en riktig teater, att få titta in bakom kulisserna och uppleva en teaterföre-

ställning inspirerar ofta barnen till egen produktion. Sagospel, en egen påhittad pjäs eller en enkel handling framvuxen ur barnens improvisationer kan med den vuxnes stöd och uppmuntran utvecklas till ett enkelt scenprogram. Dockor, enkla handdockor eller stavfigurer, leksaksdjur och annat lekmaterial kan stimulera till organiserad *dockteater*. Formerna för teaterframställningen är i hög grad beroende av barnens egna intentioner och personalens insikt om vad som är en rimlig ambitionsnivå.

De yngre barnen i förskolan behöver den vuxenledda dramaleken som stöd och stimulans i sitt sociala samspel. För *de äldre förskolebarnen* aktualiseras olika livsfrågor och problem ju mer deras omvärld vidgas. Förskolan har här en viktig uppgift att genom dramaleken låta barnen pröva roller som både skrämmer och fascinerar. I barnlitteraturen liksom i populärkulturens figurer kan förskolan hämta stoff både till dramalekens handlingsmönster och vidare dramatisering med barnens erfarenheter som utgångspunkt.

Förskolans verksamhet inom området kultur

- Barnen ska få del av vårt gemensamma kulturarv. Alla barn ska få känna delaktighet i och stolthet över sin kultur. Barnen ska få en nyanserad bild av och respekt för andra kulturer. Barnen ska tillsammans med vuxna få tillfälle att samtala om människors olika värderingar och uppfattningar i bland annat tros- och livsfrågor.
- Förskolans stöd för barnens språkutveckling är av grundläggande betydelse för hela personlighetsutvecklingen. Barnen ska i förskolan få rikliga tillfällen att utveckla sitt språk i samtal och ordlekar, genom sagor och berättelser samt genom att enkla texter används i det direkta arbetet med barnen och genom att de får stöd för sin läs- och skrivutveckling.
- Förskolan ska uppmuntra och hjälpa barnen att utveckla alla sina uttrycksmedel, att uppleva, skapa och bearbeta i bild och form, sång och musik, rytmik, dans och drama. Förskolan ska tillgodose barns rörelsebehov och stödja deras motoriska utveckling.
- En viktig uppgift för förskolan är att ge barnen erfarenhet av och göra dem delaktiga i det lokala kulturlivet genom kontakt med föreningar och kulturinstitutioner, enskilda konstutövare och hantverkare.

Samhälle

Samhället är människorna och de funktioner, rutiner, regler och lagar de skapat för t ex omvårdnad, försörjning och välbefinnande.

Människan är en del i det sociala sammanhang inom vilket hon växer upp, lever och verkar. Förmåga att samarbeta och samverka har betydelse för möjligheterna att fungera och finna mening i familjeliv, arbetsliv och övrigt samhällsliv. För att kunna samspela med omgivningen och för att kunna följa och påverka utvecklingen i samhället behöver människan ha en social förankring och utveckla en egen inre säkerhet och förmåga att kommunicera med andra.

I förskolan bör barnen

- få inblick i olika funktioner i närsamhället och hur de hör ihop och har betydelse för människors vardag, få kontakt med föräldrarnas och andra arbetsplatser och en grundläggande uppfattning om olika yrken och funktioner

samt så småningom också se vidare från närmiljön till samhället i övrigt (se avsnittet *Närsamhälle, vardagsliv och övriga samhällsfrågor*)

- få konkreta upplevelser av vårt samhälles grundläggande värderingar (*Fost-
ran till demokrati, jämlikhet, solidaritet och ansvar*).

Närsamhälle, vardagsliv och övriga samhällsfrågor

Barnen bör få en bild av att alla människor i ett samhälle måste hjälpas åt för att få det att fungera. I ett så komplicerat samhälle som vårt är vi alla beroende av många andra människor för att dagligen och på längre sikt få det vi behöver för vår överlevnad och vårt välbefinnande.

Barnen kommer till förskolan från skilda miljöer. Olika värderingar och skiftande förutsättningar i bland annat ekonomiskt, kulturellt och socialt hänseende påverkar deras levnadssätt, sociala erfarenheter och familjens samhällsuppfattning.

Förskolans insatser för att ge barnen erfarenheter och kunskaper om företeelser i samhället ska ta sin utgångspunkt i det som är nära och gripbart för barnen, dvs deras upplevelser av familjen och förskolegruppen och det som barnen möter i närsamhället.

Hur förskolan kan arbeta för att barnen ska lära känna sitt *närsamhälle* och få en bild av hur det är uppbyggt och fungerar beror på områdets karaktär. Det kan innebära att de besöker bibliotek och olika affärer, bondgården eller fabriken, följer hur man bygger hus och gator etc. I förskolans ansvar ligger att ge barnen en grundläggande trafikträning.

Barnen ska få stifta bekantskap med olika yrkesfunktioner i samhället och få veta på vilket sätt de är viktiga. Besök vid föräldrarnas och andra arbetsplatser fyller en viktig funktion om besöken ingår i ett sammanhang, är väl förberedda och bearbetas efteråt.

Genom att barnen själva deltar i *vardagssysslor* och skötsel av gemensamma ting i förskolan fyller de en egen uppgift och tar eget ansvar. Genom att barnen mer och mer får del i vardagslivets praktiska göromål får de grundläggande kunskap om städning, disk, tvätt, klädvård, matlagning, förvaring, enkla reparationer med mera.

För *de yngre barnen* är det första steget att lära känna igen sig i närområdet. Personal och barn ska tillsammans bekanta sig med och efter hand utforska området där barnen bor, förskolans närmiljö och områdets service.

De äldre barnen ska få lära känna sin hembygd och bör få inblick i hur människor levt och verkat där förr. De ska få uppleva olika yrken och samhällsfunktioner som odling, djurskötsel, tillverkning, affärer, skola, sjukvård, bibliotek, kyrka, teater, post, brandkår, polis, renhållning, vattenförsörjning och kommunikationer. I förskolan bör barnen få samtala om olika yrken och uppgifter som de kommer i kontakt med.

Förskolan ska ge barnen tryggheten att känna igen sig och hitta i närsamhället och förstå något av hur det fungerar. Först så småningom kan deras bild av tillvaron breddas till att omfatta delar av samhället i stort. Genom kamrater som har ett ursprung i andra länder, genom böcker, TV-program med mera förs

andra länder och samhällen in i barnens liv och därmed in i verksamheten.

Barn är liksom vuxna ofta föremål för *kommersiell påverkan* och modetrender. Förskolan bör medverka till att göra de äldre förskolebarnen medvetna om denna påverkan och bidra till ett kritiskt förhållningssätt. Det kan innebära att man tillsammans talar om mode och trender när det gäller t ex kläder och leksaker.

Samhälleliga sammanhang och problem är ofta svåra för förskolebarn att förstå. Barnen behöver i förskolan få hjälp att hantera och bearbeta dessa frågor på sin egen nivå. Förskolan kan ses som ett samhälle i miniatyr. Liknelser mellan de problem som barnen möter i omvärlden och de svårigheter och konflikter de kan möta i familjen och förskolegruppen kan göra situationerna mer gripbara och lättare att förstå.

Samhällsfrågor är inte värderingsfria. Inom samhällsområdet berörs många politiska och etiska frågor kring ekonomi, maktfördelning, motsättningar, orättvisor och konflikter i vårt samhälle och världen. Barn oroar sig över och vill ha svar på frågor om krig, våld och svält i världen, om utsatta människor som de möter i vårt samhälle. Barnens bearbetning av dessa frågor måste stödjas i förskolan och ske i samarbete med föräldrarna.

Fostran till demokrati, jämlikhet, solidaritet och ansvar

Förskolan ska arbeta i en anda som främjar demokrati, solidaritet, jämlikhet och ansvar samt aktivt verka för att grundlägga dessa värderingar hos barnen. Personalens förhållningssätt, attityder och värderingar, deras förmåga att samarbeta, fatta beslut, lösa konflikter etc har stor betydelse för barnens fostran i detta hänseende.

Förskolan ska i sin verksamhet medverka till att barnen tillägnar sig de *demokratiska principer* som vårt samhälle vilar på. I förskolan ska barnen få uppleva och tillämpa ett demokratiskt handlingsätt. Personalen måste vara uppmärksam på och verka för att skapa ett demokratiskt klimat i barngruppen, bidra till positiva gruppprocesser och ingripa mot negativa.

Verksamheten ska vara upplagd så att den stimulerar barnen till *samarbete*. Barnen ska få hjälp att lösa sina konflikter på ett konstruktivt sätt. Det är en trygghet för barnen att de vuxna sätter tydliga gränser för våld och uttryck för aggressioner.

Förskolan ska verka aktivt för *jämlikhet* i levnadsvillkor och medverka till att barnen tillägnar sig kunskaper och värderingar som stöder principer för *jämställdhet*. Alla människors lika värde ska hävdas i förskolans verksamhet. Fasta kamratrelationer har stor betydelse för barnens känslomässiga och sociala utveckling och för förmågan att sätta sig in i en annan människas situation. Den förmågan är i sin tur nödvändig för att principer om jämlikhet ska kunna få en reell innebörd.

Förskolan ska aktivt bidra till att barnen får insikter om betydelsen av *solidaritet* mellan människor. En förutsättning för detta är att barnen får hjälp att utveckla förmågan till inlevelse i andra människors situation. Hur man i förskolan bemöter barn som i olika avseenden är annorlunda är ett mått på solidaritet

i praktiken. Barnens uppfattning om rättvisa utgör grunden för utveckling av en solidarisk hållning. Barns solidaritet måste bygga på möjligheter till konkret solidariskt handlande.

Förskolan ska hjälpa barnen att utveckla förmåga att ta *ansvar* för sina egna handlingar, för miljön och gemensamma och egna ting i familjen, förskolan och samhället.

Förskolans verksamhet inom samhällsområdet

- Barnen ska få en grundläggande bild av hur samhället är uppbyggt. Barnen behöver få känna att alla, små som stora, tillhör samhället och är betydelsefulla.
- Barnen ska få hjälp att lära känna sin egen närmiljö och de funktioner som finns där samt få kontakt med yrkeslivet.
- Förskolans verksamhet ska genomsyras av strävan efter att hos barnen grundlägga demokrati, solidaritet, jämlikhet, hänsyn och ansvar. Detta ska ske genom en fostran där samvaron är ett levande exempel på vad dessa ord innebär, där regler och normer får en konkret innebörd, där konkurrens och utstötning motverkas och personalen medvetet och aktivt verkar som förebilder.
- De äldre barnen ska få delta i planering och beslutsfattande och i ansvaret för gemensamt fattade beslut.

Kommunens ansvar

För att utveckla ett balanserat och mångsidigt innehåll i förskoleverksamheten behöver personalen kunskaper inom områdena natur, kultur och samhälle samt kunna bedöma hur innehållet kan anknyta till barnens egna erfarenheter och på ett naturligt sätt ingå i temaarbete, i barnens lek och aktiviteter av olika slag. Det finns behov av fortbildning och utvecklingsarbete kring innehållet i förskolan.

Personer med speciell kompetens inom olika delområden (resurspersoner) kan genom fortbildning och på annat sätt bidra till kunskaps- och metodutveckling kring innehållet i förskolan.

Samverkan med verksamheter och institutioner inom kulturliv, arbetsliv och övrigt samhällsliv kan berika och bidra till att utveckla innehållet i förskolan.

4. Arbets sättet i förskolan

Förskolans verksamhet ska ses i ett brett pedagogiskt perspektiv där såväl fysisk omvårdnad och dagliga omsorger som lek och arbete och andra aktiviteter har betydelse för barnens utveckling. Personalen ska med hänsyn till barnens villkor i och utanför förskolan och utifrån de behov och intressen som barnen uttrycker föra in erfarenheter och kunskaper som bedöms vara viktiga för dem.

Barn i förskoleåldrarna lär främst genom egen aktivitet och i för dem naturliga och meningsfulla sammanhang. De erfarenheter, de kunskaper och den förståelse barnen kan tillägna sig i förskolan måste bygga på konkreta upplevelser och egen aktivitet och knyta an till det barnen redan kan, vet och förstår. Genom ett temainriktat arbetssätt ska barnen få utforska, undersöka och experimentera och med hjälp av lek, samtal, sång och musik, drama, bild och form med mera ha möjlighet att bearbeta sina upplevelser. steg för steg bygga upp och befästa nya kunskaper. I den dagliga verksamheten ska såväl hela barngruppen som organiserade eller spontant bildade smågrupper användas i det pedagogiska arbetet.

Barn lär sig inte bara när de vuxna har för avsikt att "lära ut" något. Eftersom inlärning i förskoleåldrarna också sker genom imitation och identifikation spelar personalens förhållningssätt, värderingar och attityder en viktig roll.

Att lära genom lek och arbete

Leka

Leken i alla dess former är under hela förskoleåldern av central betydelse för barnens inlärning och utveckling. I leken använder barnen sin fantasi och spontanitet, de imiterar, prövar och bearbetar på ett mångsidigt sätt sina intryck och upplevelser. Leken utvecklar barnens tankeverksamhet, deras förmåga att ta och ge instruktioner och deras förmåga att samarbeta.

I leken gestaltar barnen hur de upplever sin omvärld, hur de skulle vilja uppleva den eller vad de är rädda för. De undersöker och prövar för att skaffa sig en uppfattning om tillvaron och förstå sammanhangen bättre.

Förutom de direkta *imitations-, rörelse- och sinneslekarna* är de första lekarna en upprepning av vardagliga handlingar. Så småningom omfattar leken scener ur verkligheten med mer eller mindre utmejslade roller. *Rolleken*, där barnen prövar vuxenroller av olika slag, är en av barnens viktigaste lekformer. Den utvecklas bäst i grupper där barnen känner varandra väl och får nya spännande intryck och impulser som kan sätta deras fantasi i rörelse.

Den experimenterande och utforskande leken spelar också en viktig roll under hela förskoleåldern. Genom att få undersöka och pröva skaffar sig barnen kunskaper om tingens och materialens egenskaper, funktioner och föränderlighet. De vuxna kan genom att ställa frågor, lyssna till barnens funderingar och kanske tillföra nytt material hjälpa dem vidare i deras utforskning.

Mot slutet av förskoleåldern börjar förmågan att följa gemensamma regler att utvecklas. Då vaknar intresset för de olika *regellekar* som barn i alla tider lärt sig av äldre kamrater och vuxna.

Barns lekar uppstår ofta när barnen håller på att lära sig eller försöker komma urderfund med något eller när de behöver befästa något de just lärt sig. De uppstår också i samband med för barnen oväntade händelser och upplevelser. Att ge barnen *inspiration, god tid, utrymme och material* för sina lekar är en av förskolans viktigaste uppgifter. Personalen ska inte styra barnens spontant uppkomna lekar men uppmärksamt följa dem och se vad som kan bidra till att leken vidareutvecklas.

Det kanske genom att barnen får nya upplevelser i form av utflykter, studiebesök, lämpligt material, bilder, berättande och bokläsning och inte minst genom att de får tid att leka färdigt. Personalens uppgift är att skapa gynnsamma förhållanden i barnets vardag så att varierad lek blir möjlig. För barn med svåra handikapp utvecklas leken inte spontant som hos andra barn. Stora ansträngningar måste därför göras för att stödja och stimulera deras lek.

Personalens uppgift att stödja leken utan att störa den förutsätter ett känsligt samspel mellan vuxna och barn. Även om de vuxna inte direkt deltar i barnens lekar måste de på ett engagerat sätt alltid följa de lekar som pågår, ge gensvar, medla i konflikter eller tillföra material. Vid vissa tillfällen kan det dessutom vara nödvändigt att den vuxne deltar mer aktivt för att leken ska utvecklas gynnsamt.

Det finns ingen verksamhet som engagerar barn och förfinar deras samspel med människor och ting så som leken. Det är viktigt att berätta för föräldrarna om lekar som pågår, låta pågående byggen och annat material få stå kvar, uppmana föräldrarna att berätta om barnets lekar hemma och att försöka minnas och berätta om sina egna lekar som barn.

Arbeta

Leken behöver stoff och näring för att utvecklas. Detta gäller inte minst roll-leken. Här utgör arbetet - vuxnas och barns - en viktig källa.

Att barn isin lek och sitt skapande imiterar och lever sig in i de vuxnas arbete och verksamheter visar på den koppling som finns mellan arbete och lek. Arbetet ger inspiration till leken. Leken - framför allt roll-leken - bidrar till att öka barnens kunskaper om arbete och vuxenliv. Personalen måste därför medverka till att barnen kommer i kontakt med människor och miljöer i det omgivande samhället och att de får konkreta upplevelser av *vuxnas arbete och verksamheter utanför förskolan*, t ex genom besök på föräldrarnas arbetsplatser.

Att ge barnen erfarenheter genom att låta dem delta i och efter hand ta del av ansvaret för *dagliga göromål i förskolan* har djupa traditioner i förskolepe-

dagogiken. Att laga mat, dukka, städa, sköta växter, utföra enkla reparationer, utträtta ärenden är exempel på arbete av detta slag. Genom att till en början få följa den vuxne och så småningom själv vara med och planera och delta i de arbetsuppgifter som måste göras i förskolan bör barnen steg för steg få lära sig att samarbeta och ta ansvar.

Lära

Inläring i förskolan ska i första hand ske genom lek och arbete i naturliga sammanhang.

De kunskaper och färdigheter som barnen ska ha möjlighet att tillägna sig i förskolan måste anknyta till barnens tidigare kunskaper, anpassas till deras intellektuella och sociala utvecklingsnivå och stegvis utvecklas för att tillgodose nya behov och ökande förutsättningar. Den konkreta upplevelsens och den praktiska aktivitetens betydelse för barns möjlighet att reflektera och lära måste ständigt uppmärksammas. Barngruppen i sig är också en viktig tillgång med hänsyn till att barnen lär av varandra och tränas till ansvar och hänsyn. I lek och aktiviteter av olika slag ska barnen ha möjlighet att bli medvetna om och uttrycka sin egen uppfattning. Förskolan måste ta vara på barnens nyfikenhet och vetgirighet, stärka dem i deras vilja att söka kunskap, hjälpa dem att se och förstå sammanhang, att pröva och utforska och på så sätt skaffa sifferfärdigheter och kunskaper, dvs lära en metod att lära.

Den totala situationen påverkar barns inläring. Därför måste inte bara metodik och innehåll utan också personalens förhållningssätt uppmärksammas.

Temaarbete

Temaarbete är en viktig del av förskolans pedagogiska verksamhet. Det temainriktade arbetssättet har en lång tradition i den svenska förskolan, även om begreppen växlat och metoderna efterhand utvecklats. Arbetssättet har vuxit fram utifrån kunskaper om och erfarenheter av hur man bäst kan gynna barns inläring. Temaarbetet är det centrala arbetssättet för att arbeta med det innehåll som har beskrivits tidigare under rubrikerna Natur, Kultur och Samhälle.

Temaarbete som pedagogisk metod innebär att verksamheten för en längre tid koncentreras kring en aktuell fråga eller ett bestämt och avgränsat område. De teman som väljs ska vara meningsfulla för barnen och bidra till att de lär sig se och förstå viktiga skeenden och sammanhang i sin tillvaro. Ett temaarbete ska ta sin utgångspunkt i intressen och tidigare kunskaper i barngruppen samt i det pedagogiska programmets innehåll. Det ska tillvarata barners naturliga nyfikenhet att utforska sin omvärld och ge dem möjlighet att på olika sätt bearbeta frågor och problem samt utveckla intressen och kompetens på viktiga områden. Ett temaarbete kan beroende på sin karaktär beröra en eller flera barngrupper i en förskola eller i vissa fall en del av en barngrupp.

Det temainriktade arbetssättet kännetecknas av att den fråga, det problem, det fenomen eller det område som utgör temat belyses och bearbetas på många sätt oavsett om temat rör yttre företeelser i omvärlden eller har en emotionell

eller kulturell innebörd I temaarbetet finns inga ämnesgränser. Temat kan beröra frågor inom såväl natur som kultur och samhälle. Inom ett tema som berör naturen kan etiska, estetiska och sociala aspekter ingå lika väl som biologiska, miljömässiga, ekologiska eller ekonomiska. Temat bör bearbetas på ett mångsidigt sätt genom berättelser och sagor, samtal, lek och drama, sång och musik, bild och form.

Beteenden i en barngrupp som tyder på upplevelser av rädsla och övergivenhet kan ge anledning att arbeta med temat rädsla. I ett sådant temaarbete, som kan komma att innebära också andra känslor, kan barnen i dramalek, sång, musik, målning etc få uttrycka och illustrera olika känslor. Genom att samtala och berätta och genom läsläsning, kanske genom att se eller själva skapa en teaterpjäs får barnen möta situationer som de känner igen: hur det känns när bästa vännen flyttar, när man är mörkrädd, hur man gör när man inte vill slåss, hur det känns att få ett syskon eller att börja i skolan. Temat kan kanske avslutas med att barnen i en enkel utställning för föräldrarna visar upp sina bilder, foton, dikter och berättelser eller att de spelar upp ett litet teaterstycke.

Syftet med ett temaarbete måste vara genomdiskuterat och tydligt för alla i personalgruppen. Det ska finnas en klar struktur för arbetet – en tydlig början som kan vara en gemensam upplevelse i form av en konkret situation eller ett aktuellt problem, en plan för hur temat ska bearbetas liksom också en klar avslutning. Planeringen måste vara så flexibel att det finns möjlighet att utveckla eller avgränsa temaarbetet med hänsyn till oväntade händelser eller nya behov och intressen i barngruppen. Ett temaarbete kan beroende på sitt innehåll sträcka sig över ett par veckor eller utvecklas till att omfatta en hel termin.

Temaarbetet ska förutom vuxenledda aktiviteter som studiebesök, samlingar, experimenterande verksamhet, målning, modellering, drama med mera, ge barnen goda möjligheter att arbeta med temat utifrån eget fritt val. De kan ha glädje av att få möta temat i rollekens form, i konstruktionsmaterial, i bilder, i förskolans böcker, miljö etc.

Val och genomförande av tema

När personalen väljer tema måste de utgå från såväl det pedagogiska programets innehåll som kunskaper om den egna barngruppens erfarenheter och intressen, barnens livsvillkor och miljö samt generella kunskaper om barn och barns utveckling. Det är viktigt att utgå från den nivå där barnen befinner sig. Föregående kapitel ger stöd och vägledning för val av innehåll inom teman och i verksamheten i övrigt.

Ett tema kan vara probleminriktat/situationsanknutet, dvs utgå från en fråga, en företeelse, en händelse eller ett problem som aktualiserats i barngruppen. Ett tema kan också vara mer tydligt kunskapsinriktat, dvs avse ett område som kan ge barnen kunskaper och färdigheter som bedöms viktiga för dem. Personalen bör bevaka att de båda temaformerna varierar under verksamhetsåret och barnets hela förskoletid.

En del teman bör man arbeta med i varje barngrupp oavsett barnens ålder och verksamhetsform. Ett sådant är t ex det egna bostadsområdet/närmiljön.

Andra återkommande teman kan röra de årliga högtiderna, anknyta till årstiderna, men det kan också vara teman som utvecklats som förskolans egen tradition. Vissa frågor kan karakteriseras som ålderstypiska. Barnens funderingar över likhet och olikhet mellan könen kan t ex vara utgångspunkten för ett tema. Andra teman som kan växa fram ur barnens funderingar kan sägas vara typiska för vår tid, som rädslan för miljöförstöring eller funderingar över utrotningshotade djur.

Den översiktliga årsplaneringen av teman måste vara så öppen och flexibel att det finns utrymme för aktuella frågor, problem och intressen som växer fram i barngruppen.

De teman som tas upp måste för att ge stöd åt barnens utveckling planeras så att de både till innehåll och metod följer en utvecklingslinje från det enkla och elementära till det mer avancerade och sammansatta. En individuell anpassning måste göras så att alla barn som berörs av temat kan bli delaktiga utifrån sina förutsättningar och sin mognadsnivå.

Ett tema som "djuren i vår närhet" kan kanske innebära att intresset för en tid koncentreras till ett speciellt djur eller djurart – vintems fåglar, spindlar, grodan. Ett arbete med t ex "grodan" kan då innebära att det är grodans beteende – sättet att andas, hur den hoppar på land, simmar i vattnet som är mest fascinerande för de yngsta barnen. De lite äldre barnen kan tillgodogöra sig kunskaper om grodans utveckling eftersom de kan följa och minnas en process. De kan se hur grodäggen blir yngel som kan simma omkring, hur benen bildas och svansen försvinner samtidigt som de kan minnas processens olika steg. De äldsta barnen kan beskriva förloppet och även förstå mera komplicerade samband som befruktning och grodans beroende av vissa betingelser i sin levnadsmiljö. Här kan t ex den överkörda grodan ge barnen den upplevelse som får dem att fundera över hur tätbebyggelse och biltrafik förändrar grodans livsbetingelser.

Oavsett om ett tema är av mer generell natur eller har en speciell karaktär kan temat utveckla sig mycket olika. Temat "vatten" kan t ex behandlas utifrån såväl ett natur- och kulturperspektiv som ett samhällsperspektiv. Arbetet i en barngrupp kan till exempel komma att koncentreras på att utforska stuprör och gatubrunnar, avlopp eller bygge av vattensystem, vattenhjul och båtar. Samma tema kan i en annan grupp leda till diskussioner och experiment med odling och med vattnets kretslopp. En annan gång kan temat vatten koncentreras på frågan hur god tillgång eller brist på friskt vatten påverkar människors sätt att leva i olika delar av världen. För barnens del kan det innebära experiment med att bära, leda eller pumpa vatten på olika sätt. Temaarbetet kan innebära att man studerar en vattendroppe i mikroskop, kanske mäter regnmängden på gården eller gör frys- och kokexperiment. Att experimentera med vad som flyter och sjunker och med ytspänningen är en annan tänkbar utveckling av ett tema om vatten. Om barnen visar intresse och frågan kan bearbetas på ett sådant sätt att den ger barnen nya insikter och kunskaper kan ett och samma tema aktualiseras flera gånger under barnens tid i förskolan.

Oberoende av om det tema som valts är omfattande och kommer att sträcka sig över lång tid eller är mera avgränsat till innehåll och tid måste personalen

lägga upp en *plan för arbetet*. Barnens tankar och funderingar kring det tema man valt är viktiga att ta vara på vid uppläggnings av temaarbetet. Personalen behöver också inventera sina egna kunskaper och undersöka om dessa behöver kompletteras, om föräldrarna kan bidra, om och hur närmiljön kan utnyttjas, om materialkompletteringar behövs etc. Själva starten, den gemensamma upplevelsen utifrån vilken hela arbetet sedan ska utvecklas måste inspirera barnen så att de blir nyfikna och vill veta mera. Genom att få arbeta med olika material och tekniker, genom att få utforska och experimentera, genom samtal och genom lek och skapande ska barnen sedan självständigt och med stöd av vuxna kunna utveckla sina färdigheter och kunskaper. Det är många gånger en fördel att redan från början bestämma om temaarbetet ska ha någon speciell avrundning, något som känns roligt för barnen och som kan ge dem en ökad motivation för deras fortsatta arbete. En markerad avslutning som föräldrar och andra kan ta del av, kan vara en utmärkt bekräftelse på vad det gemensamma arbetet inneburit i form av nya kunskaper och färdigheter.

Personalen bör efter varje avslutat temaarbete göra en summering av arbetet - uppnåddes syftet, vad lärde sig barnen, vad fungerade inte, hur ska erfarenheterna tas tillvara i det fortsatta arbetet etc.

Den dagliga verksamheten i förskolan

Förskolans två verksamhetsformer - daghemmen och deltidsgруппerna - uppvisar vissa skillnader i form och organisation. Barnens ålder, gruppens sammansättning och storlek liksom den tid barnen vistas i gruppen kan variera mycket. Trots dessa olika yttre förutsättningar är utgångspunkterna för den dagliga verksamhetens uppbyggnad desamma. I förskolan ska barnen möta en varm, glad och frikostig uppväxtmiljö. Verksamheten ska stimulera barnen till utveckling genom stabila kontakter med andra barn och vuxna, genom en varierad och planerad pedagogisk verksamhet och genom miljöns och materialets möjligheter.

Dagliga inslag i förskolan som måltider, vila, lämning och hämtning, utevistelse och organiserade aktiviteter av olika slag ingår i förskolans båda organisationsformer men har med hänsyn till barnens ålder och vistelsetider en mer eller mindre framträdande roll.

Varje förskola ska kunna erbjuda barnen en *väl avvägd dagsrytm* när det gäller måltider, vila, barnens egen lek och vuxenledda aktiviteter inom- och utomhus. Varje dag bör verksamheten växla mellan aktiviteter i större och mindre grupper och individuellt.

En på detta sätt medvetet planerad gruppverksamhet kräver att alla barn så långt det är möjligt har en viss gemensam daglig vistelsetid i förskolan.

Regelbundna vanor har särskilt stor betydelse för barn med handikapp och andra svårigheter. En del inslag i verksamheten bör följas någorlunda lika dag för dag för att skapa trygghet och för att ge barnen möjlighet att överblicka sin tillvaro. En viss regelbundenhet under dagen eller veckan där barnen känner till vad som ska hända bidrar dessutom till att öka deras självständighet och att utveckla deras begrepp om tid. Det innebär också att barnen vet vilken tid som kan disponeras för egen lek och aktivitet.

Varje dag behöver inrymma både spontan och planerad verksamhet och omväxling mellan lugna och mera livliga aktiviteter. Barnen ska ha rika tillfällen att dagligen kunna ägna sig åt lek och andra skapande aktiviteter. Organiserade vuxenledda verksamheter av skilda slag bör i takt med barnens stigande ålder föras in och för de äldsta barnen utgöra ett naturligt inslag i dagsprogrammet. Personalen måste söka sig fram till ett dagsprogram där behovet av samlat utrymme för lek och organiserade aktiviteter kan tillgodoses. Barnens behov att få fullfölja och fördjupa sig i en lek eller en uppgift, liksom deras behov av ro och avskildhet måste också uppmärksammas.

Personalen bör vara uppmärksam på och spontant kunna utnyttja en förändrad situation. Även om personalen har planerat och förberett en speciell aktivitet inomhus ska man kunna ställa om och ta vara på de möjligheter till en upplevelserik och glädjefylld utevistelse som tex den första kramsnön kan ge barnen.

Vård och omsorg, som är viktiga sidor av förskolans verksamhet, ger alltid upphov till ett intensivt växelspel mellan barnet och de vuxna. Omvårdnadssituationerna spelar en avgörande roll för vilken uppfattning barn får om sig själva i förhållande till andra och vilka mönster för kontakt människor emellan de tillägnar sig.

Vården och omsorgen ska därför likaväl som leken, berättandet, sången eller studiebesöket tas tillvara i det pedagogiska arbetet för att ge tillfällen för barnen att öka sina erfarenheter och färdigheter och för att de ska få kunskaper om sig själva och omvärlden.

För de yngsta barnen är vården och omsorgen av största betydelse. Genom en kärleksfull omvårdnad ska personalen tillgodose barnens behov av en nära kroppslig och social kontakt och samtidigt tillvarata alla tillfällen till kommunikation och samspel med barnen. Barnen måste dagligen ges tid att under lustbetonade former steg för steg få lära sig att själva klara av- och påklädning, att äta själva och klara sin personliga hygien. Även om de äldre barnens behov av vård och omsorg gradvis minskar utgör de direkta vård- och omsorgsinlagen – praktisk hjälp, tröst, beskydd, uppmuntran – en väsentlig del i den pedagogiska verksamheten under hela förskoleperioden.

För att en god grupp- och samhörighetskänsla ska växa fram är det angeläget att någon gång under dagen ordna en *gemensam samlingsstund* eller en speciell aktivitet för hela barngruppen. Ett viktigt syfte med förskolans samlingar är att utveckla gruppkänslan, att få se alla i gruppen samtidigt – barn och vuxna – att ägna sig åt något tillsammans – en lek, en sång, en dans eller lyssna på någon kort berättelse.

Det finns också andra skäl att samla barnen. Det kan vara att ge information om något som hänt eller ska hända, behov av att tillsammans diskutera och utveckla de normer och regler som gäller för samvaron i förskolan. Det kan vara fråga om att introducera ett nytt tema, planera för en utflykt eller en fest, följa upp intryck och erfarenheter barnen har fått av ett studiebesök och mycket annat. Under samlingsstunderna ska barnen ha möjligheter att utveckla sin förståelse att uttrycka sig och lägga fram egna åsikter, lyssna på andra och när de är mogna för det vara med om att fatta gemensamma beslut. Personalen ska ha ett

klart sft med ssamlingen. Den ska vara väl förberedd och innehållsmässigt knyta till aktuella behov och intressen i barngruppen. På så sätt kan samlingen bli en stund som ger rika möjligheter till gemenskap, överblick och också kunskapsutveckling.

Personen måste fortlöpande tänka över hur *miljön och basmaterialet* i förskolan förändras och kompletteras för att på bästa sätt motsvara de behov och intressen som finns i barngruppen. De måste se till att det finns olika slag av material och verktyg, till exempel färg, lera, trä, textil, papper, saxar, penslar, tillgängligt för barnen att arbeta med såväl självständigt som i mer organiserade former. De måste vara uppmärksamma på när barnen behöver få tillgång till mer avancerade material och verktyg och när de är mogna för att lära sig nya metoder och tekniker. Spel, pussel och inte minst bygg- och konstruktionsmaterial behöver regelbundet ses över och få nytillskott som innebär nya utmaningar för barnen. Detsamma gäller böcker, bilder liksom utklädningsmaterial och annat som kan stimulera och variera rolleken. Basmaterialet måste också omfatta bilder och böcker för barn som representerar andra språk- och kulturrupper än den svenska.

Barn så kunna vara ute och ha glädje av sin utevistelse i alla väder. Man måste se till att utemiljön fungerar bra och kompletteras med hänsyn till årstiden, växlingar och barnens ålder och intressen.

En miljö som i sig själv är stimulerande och variationsrik garanterar inte att barnens k och skapande vidareutvecklas eller att barnen tillägnar sig nya erfarenheter och kunskaper. Personalen måste se till att miljön och dess möjligheter tas tillvara både i barnens egen lek och i den vuxenledda verksamheten.

Barnen i förskolan

Barngruppen

Barn behöver barn. Barn glädjer varandra. Barn lär av varandra och fostrar varandra. Barns behov av andra barn kan inte ersättas av vuxenkontakter eller lekmaterial. Barngruppen i sig blir därför en viktig tillgång i det förskolepedagogiska arbetet.

Redan i de små barn visar tydligt intresse för andra barn och utvecklar med hjälp av rörelser och ljud ett ömsesidigt samförstånd långt innan de kan tala med varandra. När barnen blir äldre är de andra barnen oöverträffade partners i läspekar, då gränser ska prövas i lekens form och då känslomässigt laddade ämnen ska dryftas. Ingen vuxen kan vara en så rolig partner i ordlekar och i menadliknelser som andra barn.

Personen har ansvar för att alla barn ska kunna känna sig trygga och hemmastadda i barngruppen. De behöver fortlöpande arbeta med att stärka samhörighetskänslan och gemenskapen i gruppen. En *individuell anpassad invänjning* gör att en undrygghet kan växa fram. Invänjningen kan ske för ett eller flera barn samtidigt. Barnen måste också i god tid förberedas och sedan få hjälp i det separationsarbetet som följer när personal eller kamrater i barngruppen slutar. Det är dessutom av största vikt att barnen har möjlighet att gradvis lära känna nyanställd personal. Detta är nödvändigt för att både barn och vuxna ska bli

tydliga för varandra och för att hindra att människor uppfattar varandra som utbytbara.

Syftet med förskolans gruppriktade arbetssätt är att utveckla och föra det enskilda barnet *både som individ och som gruppmedlem*. Personalen måste sträva efter att skapa en grupp där alla känner tillhörighet och betraktar varandra som lika värdefulla om än olika. Verksamheten ska bedrivas med individuell hänsyn och omsorg om varje barn. Var och en ska kunna känna sig hemmastadd i förskolan och uppleva att de är en tillgång för den grupp de tillhör. Alla barn bör få känna att just deras personlighet ger en klangfärg åt gruppen som är viktig för helheten men också lära sig att handskas med situationer där olika erfarenheter och intressen bryts mot varandra.

Gruppen i förskolan, som i dag till stor del ersätter de grupper som för lekte tillsammans i byn eller på gården, ger barnen möjlighet att delta i större gemenskap än den egna familjen kan ge. Genom att tillhöra en barngrupp och få växa upp och utvecklas tillsammans med andra kan barnen i förskolan fostras till ansvarskänsla och solidaritet och utveckla vänskap och varaktiga relationer. För att den dagliga samvaron ska fungera måste *regler för samvaron* skapas och konflikter och problem redas ut. Barnen måste konkret uppleva att de regler och normer man tillsammans kommit överens om har ett också ett gemensamt ansvar att följa och vid behov ompröva.

Att barnen har en *fast grupp tillhörighet* under en längre tid och en enensam daglig tid då hela barngruppen finns i förskolan är en förutsättning för att de ska kunna utveckla varaktiga relationer med andra barn och vuxna för att de ska kunna uppleva kontinuitet och sammanhang i förskolelivet.

Det är viktigt för barn att ha *jämnåriga kamrater* på ungefär samma utvecklingsnivå - kamrater som de kan identifiera sig med och känna sig jämordiga med. Samtidigt är det en tillgång för dem att ha *kamrater som är äldre och yngre än de själva*. Att ha äldre kamrater att se upp till, som kan det man själv vill lära sig, kan vara både en sporre och en trygghet. Att få ha kamrater som är yngre än man själv och som man kan behöva hjälpa och visa omsorg är också defullt. Barn behöver också få umgås med *kamrater ur den egna språk- och ulurgruppen*.

Oavsett grupporganisation bör barnen i förskolan således få möjlighet att vara tillsammans med jämnåriga samtidigt som de bör få tillfälle att utveckla relationer till barn i andra åldrar. Barngruppen i sin helhet, spontant bildade och organiserade mindre grupper, till exempel grupper för barn i samma ålder, ska på ett medvetet sätt användas i det pedagogiska arbetet. Arbete och lek i mer åldershomogena grupper bör i första hand planeras för de äldre barn i förskolan. Förskolan måste känna ansvar för att de barn som kommer att ingå i samma klass i skolan får tillfälle att lära känna varandra. Detta är särskilt viktigt för sexåringar från små daghem med få barn i samma ålder.

Barn som behöver särskilt stöd

Förskolans mål och uppgifter är desamma för alla barn. Dett stöd barnen behöver ska i första hand tillgodoses av en genomgående god kvalitet på förskolans

verksamhet bland barn. Det dock krävas särskilda metoder och insatser för att alla barn ska kunna tillgodogöra sig verksamheten.

Barne- och utbildningsdepartementet har utpekat två särskilda grupper. Den första gruppen består av barn med svårigheter och handikapp som psykisk utvecklingsstörning, rörelse- och motoriska-perceptuella svårigheter, syn- och hörselhandikapp, allergi och andra medicinska handikapp. Det kan också gälla barn med rädslor och djupgående känslomässiga svårigheter. Barn i familjer i kris kan också ha större behov av särskilt stöd i förskolan. För barn som lever i en mycket svår familjesituation kan förskolan vara en av de få trygga platserna i tillvaron. Invandrar- och flyktingbarn behöver i första hand ett språk- och kulturstöd och ibland även stöd för att bearbeta sin speciella situation. För barn från andra kulturer som också har fysiska, psykiska och/eller sociala svårigheter är situationen många gånger extra påfrestande och kräver därför ett större uttrycks- och utvecklingsstöd.

Enligt barnkonventionen behöver särskilt stöd bara under en begränsad tid eller i speciella lägen. För några barn är förskolans verksamhet med stimulans och kontakt med andra barn och vuxna i sig tillräcklig. För andra behövs en mer omfattande anpassning av verksamheten, barngruppens storlek och sammansättning, personalresurser med mera för att förskolan ska kunna utgöra det stöd i utvecklingen som just de barnen behöver. Förskolan är i sig ett stöd till familjen och kan få särskilt stor betydelse för familjer med problem eller där barnet har svårigheter. För familjer med handikappade barn kan förskolan vara en viktig avlastning för föräldrarna och en förutsättning för att de ska kunna ge barnet vad det behöver hemma.

Barne- och utbildningsdepartementet har utpekat två särskilda grupper. Den första gruppen består av barn med svårigheter och handikapp som psykisk utvecklingsstörning, rörelse- och motoriska-perceptuella svårigheter, syn- och hörselhandikapp, allergi och andra medicinska handikapp. Det kan också gälla barn med rädslor och djupgående känslomässiga svårigheter. Barn i familjer i kris kan också ha större behov av särskilt stöd i förskolan. För barn som lever i en mycket svår familjesituation kan förskolan vara en av de få trygga platserna i tillvaron. Invandrar- och flyktingbarn behöver i första hand ett språk- och kulturstöd och ibland även stöd för att bearbeta sin speciella situation. För barn från andra kulturer som också har fysiska, psykiska och/eller sociala svårigheter är situationen många gånger extra påfrestande och kräver därför ett större uttrycks- och utvecklingsstöd.

Kunskapsutvärderingen visar att barn med olika svårigheter innebär att både veta att de har svårigheter och vilka de har, och vilka de har, är av betydelse för att kunna tillgodogöra sig utbildningen. Detta innebär att de ska kunna tillgodogöra sig utbildningen och utvecklas. Detta innebär att de ska kunna tillgodogöra sig utbildningen och utvecklas. Detta innebär att de ska kunna tillgodogöra sig utbildningen och utvecklas.

Frågan om barn som behöver särskilt stöd berör alla sidor av verksamheten. Därför måste man alltid ha verksamheten som helhet i blickfånget när man diskuterar stödet till dessa barn. Specifika metoder som särskilda träningsprogram för handikappade barn måste vara tillämpbara inom normalverksamhetens ramar. Eventuella tränings- och behandlingsinsatser måste, om de ska

förläggas till förskolan, inordnas på ett naturligt sätt i verksamheten och bör också vara medveten om att en alltför ensidig inriktning på att träna upp märksamma barnets svagare sidor kan komma i konflikt med barnets rätt till barnet förmedla "du duger som du är" - att barnet ska känna sig tryggt med både brister och förtjänster.

Barn med handikapp och olika slags svårigheter är ofta extra beroende av stödet från sina föräldrar. Ett gott samarbete med barnens föräldrar är förutsättningen för att man på bästa sätt ska kunna stödja barnens utveckling i förskolan.

Många barn som har handikapp vistas med jämna mellanrum på undersökningar och behandlingar. Det är angeläget att det för barnen blir en kontinuitet mellan deras ordinarie förskolevistelse och förskolekåken på sjukhuset. Kontakt och samverkan mellan förskolan och sjukhuset är betydelsefull för att verksamheterna ska kunna utnyttjas och följa upp varandras insatser. Sådana kontakter kan givetvis bestå av föräldrarnas samtycke.

Barn från olika kulturer

Många förskolebarn tillhör familjer som har sitt ursprung i andra delar av världen. Deras uppväxt präglas av flera kulturer. Barnen ska efterhand kunna förstå och ta till sig flera olika värderings- och normsystem, handlingstraditioner, språk etc och väva sin egen väv av kulturell identitet.

Invandrar- och flyktingbarn växer in i ett annat samhälle än vad deras föräldrar och övriga anhöriga gjort. De omges av det svenska samhället och genom sin familj starka känslomässiga band till familjens ursprungliga kultur. Ibland uppstår det lojalitetskonflikter och kollisioner mellan olika värderingar, såväl mellan familj och förskola, mellan föräldrar och barnet som inom barnet självt.

Förskolan ska ge dessa barn en god grund för att bli aktivt tvåspråkiga och få tillhörighet i både föräldrarnas ursprungskultur och den svenska kulturen. Personalen måste vara medveten om barnens speciella situation och de utmaningar men också möjligheter den kan bära med sig. Barnen behöver stöd att bygga upp en egen kulturell identitet som de kan känna stolthet över. Ursprungskulturen och ursprungsspråket måste respekteras som den självklara basen för barnets identitet och vidare utveckling.

För invandrar-, flykting- och minoritetsbarn måste det därför i förskolan ges ett starkt stöd för modersmålet och ursprungskulturen, men också ett nära samarbete med svenska som andraspråk och delaktighet i det svenska samhället. Inte minst i barngrupper där det finns få svenska barn har den svenska personalen en viktig uppgift att i nära samarbete med tvåspråkig personal inleda barnen i det svenska språket och förmedla den svenska kulturen.

Att få stöd i ursprungskulturen innebär förutom språkstöd att barnets kultur lyfts fram, respekteras och görs betydelsefull i barngruppen. När det finns barn från olika kulturer i gruppen måste man medvetet arbeta med detta som utgångspunkt i allt man gör. Barn från andra kulturer är en tillgång i förskolan.

genom att barnen på ett naturligt sätt kan lära sig om, förstå och respektera andra kulturer och levnadssätt.

Mötet med barn och föräldrar från andra kulturer kräver hos förskolepersonalen – förutom goda kunskaper – också kulturell medvetenhet och insikter om egna värderingar. Personalen bör vara medveten om att invandrare och flyktingar befinner sig i en situation där de är i minoritet. Detta leder till att den egna kulturen blir ännu viktigare och man kan behöva värja sig mot majoritetssamhället och dess värderingar. Föräldrarnas förväntningar på svensk förskola stämmer inte alltid med vad förskolan kan erbjuda. Det gäller att bygga upp en förtroendefull kontakt för att i ett ömsesidigt utbyte kunna diskutera värderingar och förväntningar kring barnens förskolevistelse.

Den kunskap som familjer från andra kulturer kan tillföra förskolan måste tas till vara. Den berikar verksamheten i stort samtidigt som kunskap om den kulturella bakgrunden gör det lättare att förstå det enskilda barnet.

Personalen i förskolan

Förskolans verksamhet bör ledas av förskolepedagogiskt utbildad personal. Personalens kunskaper och erfarenheter är verksamhetens viktigaste tillgång. De ska på ett medvetet sätt kunna välja innehåll och tillämpa ett arbetssätt som leder till inläring och utveckling för alla barn i gruppen. De ska ge barnen trygghet och möjlighet att uppleva kamratskap och samhörighet i lek och arbete och att känna glädje i den dagliga samvaron i förskolan. De ska genom sin ledning av verksamheten ge alla barn möjligheter att lära och utvecklas. Personalen är vid sidan av föräldrarna *viktiga förebilder och identifikationsobjekt* som har stor betydelse för barnens uppfattning om sig själva och om vuxenvärlden.

Personalens relationer till barnen bör präglas av ömhet, närhet, intresse och engagemang och en strävan efter att *stödja relationerna mellan barnen och deras föräldrar.*

Personalen ska medvetet göra barnen bekanta med omvärlden och visa dem på de möjligheter till nya upplevelser och erfarenheter som tillvaron bjuder. Genom att se vad barnet ser och höra på barnets tolkning av intrycken kan den vuxne hjälpa barnet vidare när det bygger upp en egen bild av omvärlden. Att ge sig tid vid myrstacken och vid grävmaskinen som man stöter på under promenaden är ett sätt att visa barnet omvärlden.

Barn lär i alla sammanhang, inte bara när vuxna medvetet vill lära ut något. Deras lärande påverkas också av det som sammantaget präglar situationen. Personalen måste därför i sin planering och i den dagliga verksamheten vara medveten om att det är *den totala situationen och inte enbart arrangerade aktiviteter i ett bestämt inläringssyfte* som har betydelse för vad barnen lär sig.

Förskolans personal ska samarbeta i *arbetslag*. Detta innebär att man i det pedagogiska arbetet medvetet tar tillvara de resurser som finns i personalgruppen och strävar efter att utnyttja vars och ens personliga erfarenheter och specialintressen. Arbete och ansvar ska fördelas med hänsyn till kompetens, förmåga och intresse.

Personalens sätt att agera, att bemöta barnen, varandra och andra vuxna,

deras sätt att fatta beslut, lösa konflikter och fördela ansvar och arbete bildar mönster för barnen.

I arbete med barn i grupp måste personalen handla utifrån två olika perspektiv, dels *"här och nu-perspektivet"*, dels *det långsiktiga övergripande perspektivet*. I "här och nu-situationen" råder det spontana handlandet, baserat på kunskaper om barn och vanan att handskas med barn, intuitiv känsla för olika barns speciella behov och en väl inarbetad metod.

I det långsiktiga perspektivet reflekterar personal över hur verksamheten fungerar för barnen, vad man arbetar med, hur olika barn är engagerade och sätter detta i relation till vad man vill uppnå, till vad varje barn bäst behöver och vad förskolan kan ge. I det långsiktiga perspektivet tar personalen fasta på vad barn i olika åldrar och med olika erfarenhetsgrund klarar och hur verksamheten bör läggas upp för att motsvara barnens olika behov och kompetens. Resultaten av detta reflekterande över verksamheten kan exempelvis bli att man bestämmer sig för att arbeta mer intensivt för att få ett visst barn att känna sig mera hemma och trygg i gruppen, att verksamheten för de äldsta barnen i gruppen måste utvecklas eller att målar- och snickarutrymmet bör organiseras om.

Den spontana och den reflekterande hållningen måste finnas med hela tiden och ge handlingskraft och medvetenhet hos förskolans personal. Personalen ska kontinuerligt följa och iakttä hur verksamheten fungerar för de enskilda barnen och för hela barngruppen. På så vis kan personalen ingripa där det behövs och låta barnen leka, skapa och utföra vissa arbetsuppgifter själva i den utsträckning de klarar det. De aktiva iakttagelserna av hur verksamheten fungerar för barnen ska ligga till grund för utvärdering och planering.

Det är personalens uppgift att utforma verksamheten så att den tillgodoser barnens behov av trygghet. Den ska samtidigt ge barnen möjlighet att möta nya och utmanande situationer som stimulerar deras nyfikenhet och vetgirighet, uppmuntrar deras eget utforskande. Personalen måste utifrån de behov och förutsättningar som finns i barngruppen kunna bedöma vad som behövs för att stimulera barnen att ta nästa steg, dvs föra in något nytt och fängslande just innan barnen mer direkt visar att de är färdiga för det. Genom sina kunskaper och sin överblick måste personalen kunna avgöra vilken stimulans som bör ges och vilka krav som kan ställas på olika barn med hänsyn till deras utveckling och tidigare erfarenheter.

Förskolan och föräldrarna

Förskolan ska vara ett komplement till hemmet. Familjen och förskolan fyller olika funktioner för barnen:

I hemmet och familjen har barnet sin djupa förankring. Ur relationerna i familjen hämtar barnet den grundläggande bekräftelsen på sin person. I de starka känslorna och ur närhet och beroende växer möjlighet till tillit och trygghet, identitet och självständighet. De känslomässiga banden i familjen är grundläggande och sådana som alltid finns kvar. Det mönster barnen får i familjen kommer att starkt påverka hur de tolkar andra erfarenheter, händelser och företeelser.

I förskolan ska barnen få pröva och vidareutveckla det som grundläggs hemma. I förskolan vidgas perspektiven, här ges möjligheter till nya upplevelser och andra nära förhållanden till barn och vuxna. Barnen ska här kunna få hjälp att ytterligare upptäcka världen, förkovra sig i kunskaper och färdigheter, utveckla sin fantasi, skaparkraft och sina uttrycksmöjligheter, pröva sin förmåga och gränserna i tillvaron. I förskolan hämtar barnen nya förebilder, både bland andra barn och vuxna.

Verksamheten i förskolan ska ta hänsyn till barnets verklighet utanför förskolan. *Förskolans arbete med barnen måste därför ske i nära samarbete med föräldrarna.* Föräldrarna har rätt att delta i planering och genomförande av verksamheten. I förskolan ska föräldrar kunna lämna sina barn i trygg förvisning om att personalen känner och förstår barnen och kan stödja dem allt efter deras utvecklingsnivå.

Förhållandet mellan hem och förskola

Barn behöver sammanhang i tillvaron för att den ska kunna bli begriplig och hanterlig. De behöver se samband mellan hem och förskola. Personalen i förskolan behöver känna till barnets värld utanför förskolan, i familjen och i bostadsområdet. Föräldrarna behöver veta hur barnet har det i förskolan.

Personalens samarbete med barnens föräldrar måste bygga på insikten om vilken roll hemmet och förskolan spelar i barnens liv och vikten av att det finns broar mellan hemmaliv och förskoleliv. Ett nära och förtroendefullt samarbete mellan förskolans personal och barnens föräldrar är viktig för en bra förskoleverksamhet och ska vara en självklar del i arbetet. Bristande kontakt mellan personal och föräldrar kan skapa osäkerhet hos barnet och lägga grunden till felaktiga förväntningar och missförstånd hos både personal och föräldrar.

För de flesta barn kommer det alltid att finnas viktiga skillnader mellan miljö, vanor, normer och värderingar hemma och i förskolan. Förskoleverkligheten kan stämma väl överens med tankar och förhållningssätt i vissa familjer, medan den i andra kan kännas främmande. Förskolan har också en egen kultur som skiljer sig från familjelivet. Den är en sammanvägning av de krav som både vart och ett av barnen och hela barngruppen ställer samt de arbetsformer som kännetecknar förskolan.

Arbetet med barnen i förskolan och deras föräldrar måste bygga på en grundläggande respekt för föräldrarna – deras kompetens som föräldrar, rätten och ansvaret att fostra sina barn i den anda som känns riktig enligt deras traditioner, normer och värderingar. Samtidigt är det förskolepersonalens ansvar att genom en sammanvägning av olika barns behov och föräldrars önskemål forma en förskoleverksamhet som bygger på yrkeskunskap och erfarenheter. Det är viktigt att föräldrarna känner att de kan lita på personalens kompetens och bedömningar. Föräldrarna är de som känner barnet bäst men det är personalen som känner barnet i förskolan.

Förskolans ansvar

Förskolan måste sträva efter att nå varje förälder. Det är personalens ansvar att skapa en länk mellan förskolan och hemmet för varje barn.

Alla föräldrar har rätt att veta hur verksamheten i förskolan bedrivs. För många föräldrar är förskolan en relativt okänd miljö. De flesta invandrarföräldrar har t ex ingen erfarenhet av förskola från sina hemländer. Personalen har ansvar för att visa, beskriva och förklara verksamheten, vad man strävar efter och hur man arbetar för att nå dit på ett sådant sätt att varje förälder har möjlighet att förstå det. I kontakten med invandrarföräldrar kan det vara nödvändigt att informationen ges på deras eget språk av tvåspråkig personal eller genom tolk.

De flesta föräldrar känner och visar ett stort intresse för den verksamhet som deras barn deltar i. Detta intresse måste personalen ta vara på och uppmuntra.

Alla föräldrar har rätt att vara med och påverka verksamheten i förskolan. De ska kunna känna sig välkomna i verksamheten, få ställa frågor och erfara att deras synpunkter tas tillvara och är betydelsefulla. Föräldrarnas synpunkter är viktiga utgångspunkter i planeringen och en självklar del i den kontinuerliga uppföljningen och utvärderingen av förskolans arbete.

Idag diskuterar man och prövar olika former för att utveckla föräldrarnas medverkan och inflytande i förskoleverksamheten – från deltagande i planeringsmöten och viss egen medverkan i förskolans arbete till mer omfattande inflytande och delaktighet i förskoleverksamheten i t ex föräldraråd och föräldrakooperativ.

Synen på föräldrar som mottagare av information har på relativt kort tid utvecklats till att också innefatta förväntningar om deras engagemang och medverkan. Det tar tid innan tanken om delaktighet och medansvar på allvar tränger igenom hos både personal och föräldrar. Det finns en rad svårigheter att lösa på vägen. Man måste försöka att på olika sätt ge alla föräldrar reella möjligheter till inflytande. För personal gäller det att t ex genom samtal i arbetslaget skapa en beredskap för att ta emot synpunkter och kritik och undvika att hamna i en försvarsposition då föräldrar kanske ifrågasätter delar av verksamheten.

Att möta föräldrar från olika kulturer, både inom det svenska samhället och från andra länder kräver respekt, lyhördhet och insikter om de förutsättningar som påverkar mötet. Ibland möter man föräldrar som kommer till daghemmet med en i grunden kritisk eller tveksam hållning till förskolan. Den första uppgiften blir då att bygga upp ett ömsesidigt förtroende. Om det är svårt att få kontakt med en förälder måste personalen söka orsakerna och försöka nå fram på andra vägar.

I samarbetet med föräldrar i kris eller där barn eller föräldrar har svårigheter som på olika sätt påverkar förskolearbetet är det särskilt viktigt att ha klara mål och vara medveten om den egna yrkesrollen och kompetensen.

Former för samarbete

Grunden för samarbetet mellan personal och föräldrar läggs under invänjningstiden och byggs på i den dagliga kontakten med föräldrarna. Under *invänjningen* ska föräldrar och barn få bekanta sig med förskolemiljön och personalen. Personalen ska lära känna barn och föräldrar och presentera verk-

samheten. Samtidigt ska många föräldrar och barn ta ett stort steg, kanske för första gången skiljas åt under en stor del av dagen. Två grundförutsättningar för en bra invänjning är att föräldrarna kan känna förtroende för personalen och verksamheten samt att invänjningen får ske i den takt som föräldrar och barn behöver. Det är viktigt att personalen förstår och respekterar den oro som föräldrar kan känna när de ska lämna sitt barn i förskolan. Invänjningstiden är ett unikt tillfälle för personalen att berätta och åskådliggöra för föräldrar hur man arbetar och varför, svara på föräldrarnas frågor och ge dem möjlighet att berätta om sina tankar och önskemål för sitt barn. Under invänjningen bör man ta upp vilka förväntningar man har på varandra både när det gäller barnets förskolevistelse och det fortsatta samarbetet. Personalen bör försäkra sig om att man har förstått varandra. Detta är särskilt viktigt när föräldrarna talar ett annat språk.

I *den dagliga kontakten* ansvarar personalen för att fortsätta och utveckla en engagerad och aktiv dialog med varje förälder. Barnen behöver känna en tydlig länk mellan hemmet och förskolan genom att personalen aktivt tar emot och välkomnar barnet på morgonen och aktivt överlämnar det till föräldern på eftermiddagen med några ord om hur dagen varit. Vid de dagliga kontakterna måste det finnas tid och möjlighet att prata om både stort och smått, att kontinuerligt ta upp problem och frågor, ge och få synpunkter på verksamheten.

Det *enskilda samtalet* är ett komplement till den dagliga kontakten. I det enskilda samtalet har man mer tid att följa upp och ostört fördjupa det man annars brukar tala om. Det ger också personal och föräldrar tillfälle att tillsammans fundera över och beskriva barnets förskolevistelse i ett längre tidsperspektiv. En del av samtalet bör ägnas åt föräldrarnas synpunkter på verksamheten. Personalen bör vara väl förberedd för samtalet, lyhörd för vad som kan och bör tas upp och hur det ska ske samt kunna ge föräldrarna en fyllig bild av hur barnet har det i förskolan.

Det är viktigt att uppmuntra föräldrarna att med jämna mellanrum delta någon dag i förskolan för att få en närmare kontakt med verksamheten, personalen och barnen. Föräldrarna bör informeras om de möjligheter till *kontaktdagar* som föräldraförsäkringen ger. Förskolan måste på olika sätt visa att föräldrarna är välkomna att delta. Personalen bör i arbetslaget och tillsammans med föräldrarna ha diskuterat igenom hur man på bästa sätt kan ta vara på och utforma föräldrarnas medverkan. Man måste dock vara medveten om och respektera att alla föräldrar inte kan eller kanske inte vill delta. Att på olika sätt visa och dokumentera verksamheten, t ex genom bilder, film, utställningar, är ett sätt att ge även de föräldrar som inte har möjlighet att själva delta en konkret upplevelse av arbetet i förskolan.

Föräldramöten i olika former bör anordnas regelbundet för gemensam information och diskussion. Dessa möten bör vara väl förberedda, genomtänkta och strukturerade för att ge bästa möjliga utbyte. Vid diskussioner är det viktigt att ordna så att så många som möjligt kommer till tals, till exempel genom att bilda mindre grupper. Initiativ till vad som ska tas upp på mötena bör även kunna komma från föräldrar.

Invandrarföräldrar kan ibland vara tveksamma till att delta i föräldramöten,

i synnerhet om de representerar ett fåtal i gruppen av svenska föräldrar. De kan till en början behöva träffas tillsammans med hemspråkslärare och svensk personal som en förberedelse för att senare delta i det gemensamma föräldramötet. Hemspråkslärarna bör vara självskrivna deltagare i de föräldramöten där invandrarföräldrar deltar.

Mötesformen för samvaro och diskussion passar inte alla. Därför bör man se till att föra vidare det som sägs under mötet även till de föräldrar som inte är närvarande samt ge dem som så önskar tillfälle till enskild diskussion med personalen.

Gemensamma *fester, utflykter, öppet hus, arbetsträffar* med flera aktiviteter där barn och vuxna kan träffas på ett avspänt sätt och ha roligt tillsammans är viktiga för att skapa gemenskap och möjligheter att lära känna varandra lite närmare. Det kan ge en bättre bas att bygga personal - föräldrasamarbetet på och skapa nya kontakter mellan föräldrar. Föräldrarna får träffa och lära känna de andra barnen. Barnen kan känna att alla barn och vuxna hör ihop och kan göra saker tillsammans. Att känna andra barn och vuxna i bostadsområdet kan öka tryggheten för både barn och föräldrar.

Utifrån en bra vardagssamverkan med föräldrarna kan man bygga upp samarbetsformer som innebär att föräldrarna utnyttjar sin rätt till mer *aktivt deltagande och inflytande* i planering och genomförande av verksamheten. Ambitionen måste vara att finna samarbetsformer som inte gynnar vissa föräldrar och i praktiken utestänger andra. Att till exempel aktivt medverka i planeringsdiskussioner kanske inte känns lika intressant och angeläget för alla föräldrar. Det kräver att personalen utvecklar andra former för kontakt och inflytande för de föräldrar som annars riskerar att komma i bakgrunden.

Personalen i förskolan bör gemensamt diskutera och utforma en tydlig och genomtänkt metodik för olika former av kontakt och samarbete med barnens föräldrar. Man måste vara medveten om att föräldrarnas behov och intressen varierar med barnens ålder och anpassa innehållet i kontakten efter detta. Föräldrasamarbetet ska kontinuerligt utvärderas och vidareutvecklas.

Samverkan med skola och fritidshem

När barnen slutar i förskolan går de alla vidare till skolan och många också till fritidshem. För att barnen ska känna trygghet, glädje och förväntan inför övergången till skola och fritidshem måste de ha fått bekanta sig med de nya miljöerna, verksamheten och människor där. De behöver också få prata om sådant som de funderar över inför de stundande förändringarna och få svar på sina frågor.

Det är angeläget att barnen kan uppleva skolans och fritidshemmens verksamhet som en naturlig fortsättning på förskolans verksamhet. Detta kräver en medveten samverkan på alla nivåer - mellan förskolor, skolor och fritidshem samt mellan berörda kommunala nämnder och förvaltningar.

Samverkan mellan *förskolan och skolan* måste inriktas dels på att förbereda och underlätta varje barns och barngrupps skolstart, dels på insatser som mer långsiktigt utvecklar förskolans och skolans verksamheter. Syftet är att barnen

får kontinuitet i omsorg, fostran och stöd för inläring och utveckling i verksamheter som är väl anpassade efter deras utvecklingsnivå och individuella behov. För barn som behöver särskilt stöd är det angeläget med kontinuitet i olika stödinsatser. Detsamma gäller språk- och kulturstödet till invandrarbarn.

Samverkan mellan *förskolan och fritidshemmen* måste på likartat sätt som samverkan med skolan inriktas på att barnen lär känna sin nya miljö, den personal och verksamhet de möter där och den barngrupp de ska ingå i som också omfattar äldre barn.

För att skolan och fritidshemmet ska kunna fortsätta det arbete som förskolan lagt grunden till måste det finnas en nära samverkan mellan de tre verksamhetsformerna. Den ska omfatta både barn, föräldrar och personal. *Förskolan har ansvar för att informera skola och fritidshem om sin verksamhet* för att underlätta det fortsatta arbetet i skolan och fritidshemmet.

Förskola, skola och fritidshem har ett *gemensamt ansvar* för att samverkan kommer till stånd, att den på olika sätt underlättas och att den inriktas på frågor som är viktiga för barnen.

Förskolan har tillsammans med skolans ledning och fritidshemmets personal ansvar för att barnen och föräldrarna i god tid före skolstarten och eventuell övergång till fritidshem får kontakt med den blivande skolan och det blivande fritidshemmet och också med barnen i den blivande klassen och fritidshemsgruppen. Frågor som barn och föräldrar har inför skol- och fritidshemsstarten ska bemötas och diskuteras i förskolan och vid behov tillsammans med skolans och fritidshemmets personal.

Föräldrarnas betydelse för barnens trygghet i samband med skolstarten och barnens övergång till fritidshem måste uppmärksammas i alla former av samverkan. Föräldrarna är den viktigaste länken mellan förskola, skola och fritidshem. Det är de som lämnar information om enskilda barn till skolan och fritidshemmet. Bara om föräldrarna så önskar eller medger lämnar personalen informationer.

Personalen i förskolan, i skolan och fritidshemmet behöver *tid avsatt för samverkan*, för information, gemensamma diskussioner, gemensam fortbildning och utvecklingsarbete.

Samverkan med andra verksamheter

Förskolan ska bidra till att barnen blir bekanta med sin närmiljö och de verksamheter som pågår där. Det gäller arbetsliv och föreningsliv, olika kommunala verksamheter för kultur, fritid, enskilda kulturarbetare med mera.

Den kunskap och de resurser som finns inom olika verksamheter kan berika och utveckla förskolans verksamhet och utgöra ett stöd för personalen. Samverkan kan också bidra till att olika verksamheter blir tillgängliga för barnen i förskolan. Det är viktigt att förskolan utnyttjar möjligheterna att samarbeta med till exempel bibliotek, muséer, kommunal eller annan verksamhet för musik, dans och teater, idrott.

Genom förskolans samverkan med andra verksamheter kan barnen få del av lokal kultur, kulturtraditioner och kulturutövande och i insatser för bevarande

och utveckling av närmiljön. Detta ger barnen värdefulla erfarenheter och kunskaper och stärker deras förankring i närmiljön.

Förskolan samverkar med barnhälsovården om frågor som berör barnens hälsa. Barn som behöver särskilt stöd och deras familjer har ofta dessutom kontakt med andra samhällsorgan till stöd för barn och barnfamiljer, t ex socialbyrå, barnpsykiatri, habiliterings- och omsorgsverksamhet. Ett samarbete mellan förskolan och dessa instanser är då ofta aktuellt. Det är viktigt att samarbetet utgår från familjens behov och bygger på klara gränser för ansvar och befogenheter.

Kommunens ansvar

Verksamheten i förskolan ska bedrivas av *förskolepedagogiskt utbildad personal i tillräckligt antal*. Kommunen ansvarar för att personalen erbjuds fortbildning kring frågor som rör arbetssätt och metodik samt samarbete i personalgruppen.

Kommunen har ansvar för att barngruppernas storlek och sammansättning och tiden för barnens dagliga vistelse ger förutsättningar för ett målinriktat pedagogiskt arbete.

Hur enskilda barn som behöver särskilt stöd för sin utveckling bäst ska kunna tillgodoses är en fråga som föräldrarna, förskolepersonalen och kommunens ledningspersonal tillsammans måste ta ställning till. Stödresurser, handledning och fortbildning i arbetet kring enskilda handikapp och svårigheter, samverkan med verksamheter utanför förskolan och anpassning av miljö och material kan vara nödvändiga åtgärder.

Barn från andra kulturer behöver stöd för att utveckla både sitt modersmål och svenska som andraspråk samt för sin tillhörighet i båda kulturerna. Så långt möjligt bör barnens behov av kontinuerlig kontakt med personal som talar deras eget språk tillgodoses.

Kommunen bör i sina riktlinjer ange principer för *samarbetet mellan föräldrar och personal*. Personalen bör ha tillgång till stöd och handledning samt få fortbildning kring metodiken i samarbetet med föräldrarna.

Kommunen har ansvar för att riktlinjer finns för *samverkan mellan förskolan, skolan och fritidshemmen* vad gäller innehåll och former, tid för gemensamma diskussioner, gemensam fortbildning och utvecklingsarbete. Riktlinjerna för samverkan mellan förskolan och skolan bör utarbetas i samarbete mellan socialnämnd och skolstyrelse.

Kommunen bör på olika sätt stimulera och underlätta förskolornas *samverkan med kultur-, arbets- och övrigt samhällsliv*.

Del 2. Genomförande av programmet

Inledning

I denna del behandlas förutsättningarna för att en förskola ska kunna förverkligas enligt de principer som anges i föregående delar av programmet.

Det pedagogiska programmet anger ramarna för verksamheten i förskolan. I arbetet med att genomföra programmet måste man ta hänsyn till olika förutsättningar och behov i olika kommuner och förskolor.

En sådan anpassning måste göras både inom den praktiska verksamheten i förskolan och i den kommunala ledningen. Detta betyder att man både på kommunal ledningsnivå och på verksamhetsnivå arbetar direkt med intentionerna i det pedagogiska programmet.

På kommunal ledningsnivå måste de övergripande målen, kunskaper om barn och principer för förskolans innehåll och arbetsätt ligga till grund för beslut om ledningens medel eller instrument för att påverka och stödja verksamheten. Det gäller t ex vid diskussioner och beslut kring kommunens personalpolitik, fortbildningsresurser, bedömning av personalbehov, principer för barngrupernas sammansättning och storlek och satsningar på olika former av utvecklingsarbeten.

Ledningsorganisationens uppgift är både att ta till vara den verksamhet som är bra och ge stöd till vidareutveckling, främst till verksamheter som har stort behov av hjälp att komma vidare.

I den praktiska förskoleverksamheten är det den pedagogiskt verksamma personalen i förskolan som har till uppgift att utforma den konkreta verksamheten. Grunden för verksamheten är en medveten planering. En sådan planering utgör första ledet i att omsätta intentionerna i det pedagogiska programmet och de kommunala riktlinjerna till konkret pedagogisk verksamhet.

Genomförandet av det pedagogiska programmets intentioner för förskolans verksamhet kommer att innebära omfattande satsningar på utvecklingsarbete. Detta kan inte göras på något enhetligt sätt utan måste företas utifrån de behov man har i skilda förskolor och kommuner. Det gäller dels att vidareutveckla och förnya, dels att finna metoder för att befästa och sprida det som fungerar bra i verksamheten.

De utvecklingsinsatser som behövs för att förverkliga programmet är i hög grad beroende av kompetens, förmåga, engagemang och intresse hos de människor som på olika nivåer ska ansvara för genomförandet. Det är därför av största vikt att satsa på kompetensutveckling och på att ta vara på och stimulera alla berördas engagemang och intresse för att utveckla förskolans verksamhet.

I detta avsnitt ingår ett kapitel som anger principer för planering i förskolan och ett kapitel som tar upp kommunalt planerings- och utvecklingsarbete.

5. Planering av förskolans pedagogiska verksamhet

En viktig utgångspunkt för den pedagogiska verksamheten i förskolan är barnens egna livsvillkor, deras olika erfarenheter, deras utvecklingsnivå och möjligheter att lära och utvecklas. Den konkreta verksamheten måste därför utformas av personalen i den enskilda förskolan som känner barnen och deras verklighet väl.

Den pedagogiska verksamheten i förskolan måste grundas på en medveten planering som syftar till att omsätta intentionerna i det pedagogiska programmet och de kommunala riktlinjerna till konkret verksamhet i förskolan. Det är förskolans personal som ytterst har till uppgift att förverkliga dessa intentioner.

Det pedagogiska programmet för förskolan och de förutsättningar och villkor som anges i de kommunala riktlinjerna utgör underlag för planeringen. Samtidigt är det viktigt att markera planeringens självständighet gentemot program och riktlinjer. Planeringen av den pedagogiska verksamheten måste bygga på personalens egna kunskaper förvärvade genom utbildning, arbets- och livserfarenheter, kännedom om barnen, familjerna och deras verklighet, en levande diskussion kolleger emellan och deras inlevelseförmåga, intuition och fantasi.

Planeringens syfte

Planering är en förutsättning för ett målinriktat pedagogiskt arbete. Verksamheten måste planeras för att det ska vara möjligt att överblicka och utvärdera, utveckla och förändra den på ett medvetet sätt och för att bibehålla det som är bra.

En planerad verksamhet innebär trygghet för alla inblandade – både vuxna och barn. Det är viktigt att kunna förutse vad som kommer att hända i förskolan, hur dagen kommer att bli, vilka möjligheter som finns i morgon, i nästa vecka eller längre fram. En verksamhet med synlig struktur och med mål som personalen har gjort konkreta och fattbara är förutsättningen för att föräldrar och barn ska ha verkliga möjligheter till inflytande.

Är verksamheten oplanerad innebär det att den i hög grad styrs av faktorer som ingen egentligen är riktigt medveten om och som kanske varken personal, barn eller föräldrar önskar sig. En genomtänkt planering är ett viktigt medel för personal, barn och föräldrar att kunna förstå och kontrollera sådana faktorer.

En planering har alltid sina begränsningar. Allt går inte att planera. I all planeringsverksamhet är det viktigt att vara klar över vad som lämpar sig att pla-

nera och även ha rimliga förväntningar på vad planeringen kan åstadkomma.

Att verksamheten i förskolan ska vara målinriktad och planerad betyder inte att den ska vara i detalj schemalagd, rutinartad och omöjlig att förändra. En planerad verksamhet är inte detsamma som en fastlåst och inrutad verksamhet. En målinriktad planering av verksamheten i förskolan utesluter på intet sätt flexibilitet, improvisation och spontanitet. Tvärtom kan den genom att ge stadga, struktur och överblick skapa utrymme för frihet och egna initiativ från barnen.

Personalens planeringsansvar

Personalen ska planera förskolans verksamhet i samråd med föräldrarna. Barnen ska ta del i planeringen i den mån detta är möjligt och meningsfullt med hänsyn till deras utveckling. Föreståndaren har ansvaret för att planeringen utförs och ska stödja personalen i planeringsarbetet. Tid för planering och utvärdering av verksamheten måste avsättas för all personal i barngrupperna. Även ambulerande personal som till exempel hemspråklärare bör delta i delar av planeringen.

Planeringen förutsätter att personalen har kunskap om verksamhetens mål, inriktning och förutsättningar, skaffar sig kännedom om barnen och närmiljön samt utnyttjar sin pedagogiska kompetens och erfarenhet i val av innehåll och metodik.

För att verksamheten ska vara utvecklande för barnen måste den ha ett innehåll som de uppfattar som meningsfullt. Innehållet måste därför i första hand bestämmas utifrån barnens intressen och de frågor och problem som är aktuella för barngruppen och för det enskilda barnet.

Personalen ska i sitt arbete utgå från barnens erfarenheter och den egna miljön men också komplettera, vidga och fördjupa. Ett sådant medvetet val av innehåll förutsätter att personalen är klar över både vad man vill uppnå på sikt och vilka mer kortsiktiga mål man strävar mot.

Innehåll och arbetssätt måste anpassas till barnens olika ålder och utvecklingsnivåer samt deras individuella behov av stöd och stimulans. Detta kräver goda kunskaper om hur barn lär och utvecklas.

Planeringen av verksamheten i en småbarnsgrupp är lika betydelsefull som i en grupp för äldre förskolebarn. I en barngrupp med större åldersspridning ställs helt naturligt särskilt stora krav på planeringen för att verksamheten ska vara utvecklande för alla åldrar.

Verksamheten måste också anpassas till den tid som barnen dagligen vistas i förskolan. I *daghem*, där barnen vanligen vistas betydligt längre än i deltidsgrupp, måste de få sitt behov av omsorg och omvårdnad, av glad och trivsamt samvaro med andra barn och vuxna, av ro och avskildhet, måltider och liknande väl tillgodosett. Samtidigt måste det finnas gott om utrymme för stimulerande och utvecklande lek och aktiviteter av olika slag, både i fria och organiserade former, i mindre och större grupper, inne och ute. Organiserade och vuxenledda aktiviteter samt de väsentligaste delarna av temarbetet bör

planeras in under de timmar, vanligen förmiddagar, då alla barn i grupperna deltar.

I *deltidsgrupp* med tre – fyra timmars vistelsetid per dag kan en större del av tiden ägnas åt organiserad verksamhet. Men även här är barnens egen lek ett mycket viktigt inslag.

Förskolans planering ska omfatta såväl hela barngruppen som det enskilda barnet. En förutsättning för detta är att personalen är uppmärksam både på gruppen och på enskilda barns behov och möjligheter.

I planeringen för *barn som behöver särskilt stöd* bör personalen i samarbete med föräldrarna utifrån en bild av varje enskilt barns utvecklingsnivå, resurser, förutsättningar och svårigheter formulera vilket stöd barnet kan få inom förskolans ram och utforma en verksamhet som till både innehåll och arbetssätt motsvarar dessa behov. En individuell plan bör utarbetas i samarbete med föräldrarna och andra berörda. Denna ska ta upp målen för arbetet med barnet och hur målen ska uppnås, vilka som ska samarbeta kring detta, hur stöd- och behandlingsinsatser ska kunna inordnas i verksamheten på ett naturligt sätt samt hur och när arbetet ska följas upp.

När det gäller barn med *annan språklig och kulturell tillhörighet* måste personalen i planeringen ta hänsyn till hur barnets dubbla kulturtillhörighet bör påverka innehåll och arbetssätt samt på vilket sätt hemspråksstödet ska integreras i förskolans övriga verksamhet. Man bör diskutera roller och samarbete mellan svensk och tvåspråkig personal, på vilket sätt man kan komplettera varandra och arbeta parallellt.

De äldre barnen i förskolan har nått en sådan utvecklingsnivå att de i viss utsträckning kan delta i planeringen. Deras medverkan måste tas på allvar. Att bara låta barnen komma med förslag och synpunkter räcker inte. För att barnens egen förmåga att planera och ta ett medansvar ska kunna stödjas och utvecklas måste de få planera och ansvara för enkla uppgifter som de klarar av. Barnen behöver i hög grad stöd och hjälp med att delta i planeringen. Detta måste vara på områden som de förstår och kan ha en uppfattning om.

Planeringen av samarbetet med föräldrarna och av samverkan med skolan och andra verksamheter måste grundas på diskussioner med berörda parter för att få ett givande innehåll och kunna ske i lämpliga former.

Föräldrarnas roll

Föräldrarna kan ge bidrag till planeringen genom sin kunskap om de egna barnen och om närmiljön. Föräldrarna ska också ha möjligheter att ge synpunkter på den övergripande planeringen, på hur verksamheten genomförs och utvärderas. För att bedöma verksamhetens mer konkreta och realistiska mål, dess innehåll och metoder krävs goda kunskaper om barn, hur barn lär och utvecklas och hur en pedagogisk verksamhet utformas. Denna kunskap har personalen. Föräldrarnas roll blir att komplettera med synpunkter på verksamheten utifrån sina perspektiv. Föräldrarnas möjligheter att ge synpunkter underlättas genom att de deltar i verksamheten när så är möjligt. De två kontaktdagarna per år som ingår i föräldraförsäkringen är här till god hjälp. Personalen bör på alla sätt uppmuntra och underlätta föräldrarnas deltagande i verksamheten.

Föräldrarna bör erbjudas möjlighet att ge synpunkter i organiserade och av dem själva väl kända former så att *alla* föräldrar kan framföra sina åsikter.

Former för planering

Planeringen är en del av en process där också förberedelse, genomförande och utvärdering ingår som ständigt återkommande moment. Utvärdering av verksamheten är grunden för planeringen.

Den pedagogiska planeringen ska vara ett stöd för arbetet under längre perioder och ge handlingsberedskap i ett kortare perspektiv.

En *planering på längre sikt* måste baseras på en grundlig utvärdering av den tidigare verksamheten. En bedömning av vad som är viktigt för barnen utifrån deras utvecklingsnivå och uppväxtmiljö behöver sedan göras. Med detta underlag bör man göra en översiktlig bedömning av vad man vill uppnå under barnens hela förskoletid. I nästa steg görs en beskrivning – en grovplanering för vad man vill uppnå och vad verksamheten bör omfatta under det närmaste året eller halvåret. Detta gäller både den löpande dagliga verksamheten – trygghet, omsorg, förskoledagens utformning, regler och normer, återkommande aktiviteter, miljön och samarbetet – och mer periodiskt innehåll som temaarbete, helgfirande etc.

Denna översiktliga planering bör göras delvis gemensamt för förskolans samtliga barngrupper och den ska diskuteras med föräldrarna så att de kan komma med förslag och synpunkter.

I *den löpande planeringen* varje månad och vecka planeras verksamhetens innehåll och arbetsätt mer i detalj utifrån mer konkreta och kortsiktiga mål. Samtidigt gäller det att ta tillvara frågor, funderingar och idéer som barnen har och aktuella intressen i barngruppen. Personalen behöver nu tänka igenom hur man mer konkret ska gå tillväga, vilket material som kan användas, vem som tar ansvar för vad när det gäller förberedelser och genomförande och vad de äldre barnen kanske kan ta ansvar för själva. En daglig justering av planeringen kan behöva göras för att alla ska vara väl förberedda.

Personalen ska planera tillsammans och i samråd med föräldrar och barn. Detta betyder dock inte att all planering ska göras i grupp. Arbetet måste fördelas. Den *enskilda planeringen* och *förberedelsen* är av största betydelse. Informationen måste fungera så att alla berörda vet vad som pågår, vad som planerats och vad som väntas av var och en. Detta underlättar för både personal, barn och föräldrar och även för en vikarie som ska ta över någon annans uppgifter.

Utvärdering och utvecklingsplan

En kontinuerlig utvärdering är grunden för all planering och utveckling av verksamheten. Utvärdering är ett sätt att göra verksamheten tydlig – vad är det som händer? – hur ser vår verksamhet ut? – har den ändrat sig? I planeringsarbetet måste därför ingå en kontinuerlig utvärdering och uppföljning av verksamheten så att man blir klar över vad som kommer barnen till del.

Utvärderingen innebär att personalen tillsammans diskuterar, reflekterar

över och söker bedöma hur arbetet och verksamheten i förskolan har fungerat för barnen. Därmed finns underlag för fortsatt planering och utveckling av verksamheten.

I utvärderingen bör diskuteras hur verksamheten som helhet fungerar i förhållande till målen och intentionerna. Hur den dagliga verksamheten och särskilda temaarbeten genomförs, vad de lett till och vad man kanske inte uppnått. Hur barngruppen och enskilda barn reagerar och utvecklas. Man bör diskutera personalens förhållningssätt gentemot barnen, tjänstgöringsschema och fördelning av ansvar och arbetsuppgifter, samarbetet i personalgruppen, förskolans regler och normer och hur konflikter lösts, samarbetet med föräldrarna och samverkan med skolan och andra verksamheter.

Att utvärdera den egna verksamheten kräver att man kan vara självkritisk och har en viss distans till verksamheten. Därför är regelbundna iakttagelser, observationer och viss dokumentation till stor hjälp. Ibland kan det dock vara nödvändigt att ta hjälp utifrån (barnomsorgsassistent, kolleger etc) för att få nya perspektiv på sin verksamhet.

Personalen ska årligen ha möjlighet att mer grundligt utvärdera och övergripande planera den egna verksamheten. För detta bör särskild tid avsättas så att personalen i lugn och ro kan diskutera igenom det gångna årets verksamhet och ta vara på de erfarenheter man gjort. Utvärderingen bör också inrymma barnens och föräldrarnas synpunkter på verksamheten.

I förskolor med flera barngrupper bör utvärderingen göras för varje grupp och därefter för hela förskolan.

Utvärderingen bör utmynna i en analys av läget som dokumenteras på ett enkelt sätt. Eftersom denna utvärdering inte bara ska ligga till grund för den egna förskolans planering utan också för politiska beslut i kommunen bör en *utvecklingsplan* utarbetas och överlämnas till den kommunala ledningen. I utvecklingsplanen redovisar personalen hur man anser att verksamheten bör utvecklas, ger förslag till internt eller externt utvecklingsarbete samt anger behov av fortbildning och annat stöd.

Genom utvecklingsplanerna och övrig dokumentation får kommunens ledningspersonal underlag för att identifiera behovet av utvecklingsarbete i kommunen och bedöma vilka fortbildnings- och stödinsatser eller andra åtgärder som behövs.

Metoder för att beskriva, planera och utvärdera verksamheten i förskolan behöver utvecklas.

Kommunens ansvar

Kommunen har det yttersta ansvaret för att förskolans personal har möjlighet att planera verksamheten målmedvetet. Förskolans personal behöver särskild tid avsatt för det löpande planeringsarbetet, för regelbundna observationer och iakttagelser av verksamheten.

Kommunen har också ansvar för att särskild tid anslås för en årlig planering och utvärdering och att förskolornas utvecklingsplaner och eventuell övrig dokumentation tas tillvara i den kommunala planeringen. Planering och utvärdering av förskolans verksamhet är angelägna områden för fortbildning och utvecklingsarbete.

6. Kommunalt planerings- och utvecklingsarbete

Kommunerna har enligt socialtjänstlagen huvudmannaskapet för barnomsorgen och därmed för förskolan. Detta innebär ansvar både för verksamhetens *utbyggnad* och för att en *verksamhet av god kvalitet* utvecklas vid samtliga förskolor inom kommunen. Barn och föräldrar har rätt till en god och likvärdig kvalitet oavsett vid vilken förskola barnen vistas.

I socialtjänstlagen anges att det i varje kommun ska finnas en plan för utbyggnad av förskole- och fritidshemsverksamheten. Planen ska antas av kommunfullmäktige och avse en tidsperiod av minst fem år.

Riksdagen har senare slagit fast vikten av att få till stånd en planmässighet också i arbetet med de kvalitativa frågorna genom att kommunerna utarbetar riktlinjer för den pedagogiska verksamheten i förskolor och övrig barnomsorg.

Många kommuner har sedan 80-talets början tagit initiativ till omfattande översyner av förskolans inriktning och innehåll. Arbetet med barnomsorgsplaneringen har därmed utvecklats till att även omfatta frågor av betydelse för barnomsorgens kvalitet.

Kommunernas ledning måste ha tillgång till kompetens och nödvändiga resurser för att kunna bedöma förskolornas verksamhet. Den kommunala ledningens uppgift är både att ta till vara den verksamhet i kommunen som är bra och att ge stöd till vidareutveckling, främst i förskolor som behöver ledningens hjälp för att utveckla verksamheten.

De viktigaste krafterna i utvecklingen är personalens vilja, arbetsglädje, engagemang och förmåga att utveckla sitt vardagsarbete. Aldrig så goda materiella resurser kan inte ersätta dessa krafter. Däremot kan avsaknaden av tillräckliga resurser vara ett effektivt hinder för att frigöra dem. Ledningens främsta uppgift är därför att på alla vis skapa förutsättningar för en gynnsam utveckling av förskolan.

Under de gångna årens ansträngningar för att bygga ut förskolan har ledningsarbetet kring förskolans innehållsfrågor inte kunnat utvecklas i motsvarande grad. Detta gäller i såväl stora som små kommuner. För att utveckla innehållsfrågorna behöver ledningspersonalens kompetens fördjupas och vidareutvecklas.

I detta kapitel ges några principer för hur kommunen kan använda olika instrument för att påverka förskolans kvalitet. Dessa principer kan i många stycken vara vägledande även för övriga delar av barnomsorgen.

Viktiga instrument i kommunens utveckling av förskolan är

- ledningsorganisationen
- personalen i förskolan

- barngruppen
- miljö och material
- fortbildning
- information och dokumentation
- handledning och konsultation
- samverkan
- kommunalt utvecklingsarbete samt
- kommunala riktlinjer.

Ledningsorganisationen

Förskolans ledningsorganisation utgörs av socialnämnden – ibland kompletterad med distriktsnämnder eller andra lokala organ, av förvaltningens olika företrädare samt av föreståndarna vid förskolorna. Ledningsorganisationen omfattar således både förtroendevalda och tjänstemän.

De förtroendevalda har det yttersta ansvaret för förskolans omfattning, kvalitet och utveckling. I denna uppgift företräder de medborgarna – och däribland föräldrarna. Deras ställningstaganden ska ske utifrån politiska bedömningar och tjänstemännens fackmässiga underlag.

En rad beslut och åtgärder som de förtroendevalda tar ställning till eller avstår från att besluta om påverkar personalens möjligheter att utforma förskolans verksamhet. En aktiv och kompetent kommunal ledning måste därför ha god kännedom om den inre verksamheten och de olika villkor som förskolorna arbetar under. Detta gäller såväl för de förtroendevalda som för förvaltningen.

Det är viktigt att utveckla kunskaper om hur de förtroendevaldas beslut påverkar förskolans innehåll. De förtroendevaldas beslut måste följas upp genom kontinuerlig utvärdering. Metoder och rutiner behöver utvecklas för utbyte av kunskaper och erfarenheter mellan förskolans verksamhet och ansvariga politiker och tjänstemän.

Dokumentation av arbetet i förskola och förvaltning är ett viktigt beslutsunderlag. Detta förutsätter att såväl förvaltningens anställda som personalen i förskolan ges tid och stimulans att dokumentera sitt arbete.

Möjligheterna att leda verksamheter genom så kallad målstyrning diskuteras och prövas i ökande utsträckning. Innebörden är att de förtroendevalda anger vilken inriktning man vill att verksamheten ska följa. Därefter överlämnas den konkreta utformningen till dem som skall genomföra och använda verksamheten. Som en följd av detta eftersträvas ofta en delegering av budgetansvar så långt ut i organisationen som möjligt.

Begreppet målstyrning har utvecklats inom områden där resultatet oftast kunnat värderas i kvantitativa resultatetermer. En kvantitativ resultatvärdering är inte fruktbar inom förskolans verksamhet. Målstyrning inom förskolans område accenturerar därför vikten av ett ledningsarbete inriktat på *uppföljning, samordning och stöd*.

Socialtjänstens och därmed förskolans värderingsmässiga mål har fastställts i socialtjänstlagen. De mål som kommunerna utformar är således kon-

kreta handlingsinriktade mål för att förverkliga dessa värdemässiga strävanden. Sådana mål måste utformas utifrån en god kännedom om verksamhetens problem och möjligheter.

I *uppföljningsansvaret* ligger att följa upp tidigare beslut och uppmärksamma problem i verksamheten som kräver nya beslut i förvaltningsledning eller av de förtroendevalda. Ansvaret innebär också att kontrollera att de delegerade besluten fattas i enlighet med statliga och kommunala mål och riktlinjer. Uppföljningen är också viktig för att undvika en ojämn standard i verksamheten.

I *samordningsansvaret* ligger att underlätta erfarenhetsutbyte mellan olika förskolor och olika delar av verksamheten. I detta ansvar ingår också att uppmärksamma eventuella gemensamma problem.

Det *stödjande ansvaret* innebär att ge stöd till dem som har bekymmer med sitt arbete och ansvarsområde samt inför svåra beslut. Det viktigaste för personalen i de enskilda förskolorna är att de känner tryggheten att ha förvaltningens aktiva stöd och att inte stå ensamma med sina problem.

Förvaltningen

Det är viktigt att det finns en central ledning för barnomsorgen – och därmed för förskolan – med både teoretisk kunskap om och praktisk erfarenhet från barnomsorgsområdet. Det centrala ledningsarbetet bör särskilt omfatta samordning samt långsiktig planering och verksamhetsutveckling.

När innebörden i ledningsarbetet förskjuts mot uppföljning, samordning och stöd ökar kraven på ledningspersonalens kompetens. Detta gäller särskilt för den personal som har pedagogiska ledningsuppgifter, exempelvis barnomsorgsassistenterna och pedagogkonsulenter. De bör fungera som viktiga resurser för förskolans pedagogiska planering, utvärdering och utarbetande av utvecklingsplaner. Även i direkt stöd till föreståndare och personal kring pedagogiska frågor och samarbetsfrågor fyller de en viktig funktion. Deras arbete bör efterhand inriktas mot mer långsiktigt och kvalificerat utvecklingsarbete. Fördelarna med att pedagogiska uppgifter integreras med andra ledningsuppgifter behöver vägas mot behov av specialisering och fördjupning.

Dokumentation och uppföljning av fattade beslut behövs på samtliga nivåer inom verksamheten. Ett särskilt ansvar faller på barnomsorgsassistenterna, pedagogkonsulenter eller motsvarande som ska förmedla och tolka budskap och erfarenheter mellan förskolans verksamhet och de förtroendevalda, förvaltningsledningen och allmänheten. De måste känna till och kunna beskriva verksamhetens förutsättningar och problem. Denna beskrivning utgör underlag för arbetet med riktlinjer, utvecklingsarbete och fortbildningsplanering. Ett viktigt led i uppföljningsarbetet är att stödja förskolornas utvärdering och dokumentation bland annat i form av utvecklingsplaner.

Förskolans utvecklingsplaner och eventuell annan dokumentation bör sammanställas som underlag för den löpande översynen av de kommunala riktlinjerna och för fortbildningsplaneringen.

Insatser för att stödja kompetensutvecklingen för ledningspersonalen är angelägna. Det innebär vidareutbildning, fortbildnings- och handledningsin-

satser. Det kan också innebära en översyn av arbetets uppläggning och innehåll.

Förvaltningspersonal behöver ha nära kontakt med kolleger med liknande arbetsuppgifter. I små kommuner kan det vara lämpligt att söka samarbete med kolleger i andra kommuner. Det kan gälla utbyte av erfarenheter och idéer men också en gemensam uppläggning av fortbildningsinsatser och utvecklingsarbete.

Föreståndaren

Föreståndaren är pedagogiskt ledningsansvarig vid den enskilda förskolan. Det innebär bland annat ansvar för arbetsledning, stöd och handledning till personalen, för att pedagogisk planering och utvärdering genomförs samt för att en utvecklingsplan utarbetas.

I föreståndarens planeringsansvar ingår också att upprätta arbetsschema för personalen. Vid schemalaggningsarbetet måste man i första hand ta hänsyn till vad som är bra för barnen i fråga om vistelsetider och dagsprogram även om detta ibland kan innebära en konflikt i förhållande till de vuxnas krav och intressen.

Föreståndaren ansvarar för en bedömning av personalgruppens och de enskildas behov av fortbildning och för att behovet av andra personalutvecklande åtgärder formuleras.

Föreståndaren behöver särskild kompetens och tid för att leda förskolans pedagogiska verksamhet.

Ett utökat lokalt inflytande över budgetarbetet får inte leda till att föreståndarens ledning av det pedagogiska arbetet vid förskolan försvåras.

Kommunalt utvecklingsarbete behöver bedrivas kring föreståndarens ledning av den pedagogiska verksamheten. Det gäller bland annat ansvar för att rutiner och arbetsfördelning klargörs och dokumenteras, att beslutsfattandet inom förskolan ges struktur och att rutiner utarbetas för personalens planering och utvärdering.

Resurspersoner

Som stöd för det pedagogiska arbetet kan personer med specialkunskaper knytas till verksamheten. Deras uppgift är att i samarbete med förskolans egen personal utveckla verksamheten inom sitt specialområde. Det kan gälla musik, teknik, drama, temaarbete etc. Resurspersonerna kan ofta rekryteras från förskolans egen personal. De behöver då nedsatt tjänstgöringstid i sitt ordinarie arbete och möjligheter att vidareutveckla sin speciella kompetens. Önskvärt är att resurspersonen kan förena specialuppdraget med sitt vardagliga arbete. Ibland krävs dock att särskilda tjänster inrättas permanent eller för en kortare tid.

Att ta till vara personer med speciella kunskaper och intressen i verksamheten kan vara ett sätt att ge erfaren och kompetent personal uppmuntran och egna utvecklingsmöjligheter, något som kan bidra till att personal med lång erfarenhet stannar kvar i yrket.

Ibland kan resurspersonerna rekryteras även från andra verksamhetsområden. Dessa personer behöver ha eller få kännedom om förskolans verksamhet.

Personal

Personalens utbildning

Förskolans verksamhet bör ledas av förskolepedagogiskt utbildad personal med såväl teoretisk som praktisk kompetens. Socialstyrelsens uppfattning om personalens utbildning har uttryckts i annat sammanhang (Utvecklingsplan för barnomsorgen, rapport till regeringen, 1982).

Personalens uppgift är att utifrån kunskaper om barns utveckling, den egna barngruppen och dess uppväxtmiljö planera, genomföra och utvärdera verksamheten enligt intentionerna i det pedagogiska programmet och de kommunala riktlinjerna.

För arbetet med barn med annan språk- och kulturtillhörighet behövs tvåspråkig personal. Det kan ibland vara svårt att rekrytera tvåspråkig personal med lämplig utbildning. Kommunerna bör ordna så att all personal som saknar utbildning får nödvändiga grundkunskaper. Personalen kan också uppmuntras att gå den tvåspråkiga förskollärarytbildningen.

När barn med handikapp finns i grupperna kan personal med specialpedagogisk utbildning behöva tillföras.

Personaltätheten

Tillräckligt med utbildad personal är en förutsättning för en förskoleverksamhet i enlighet med det pedagogiska programmet. Personaltätheten bör inte statistiskt fastställas för samtliga förskolor i en kommun. Förutsättningarna i barngrupperna varierar från grupp till grupp och från en tid till en annan.

Personaltätheten kan behöva utökas när barn som behöver särskilt stöd finns i grupperna. Behovet av en sådan förstärkning måste prövas i varje enskilt fall.

Personaldimensionering och barngruppstorlekar ska anpassas till de behov som finns i barngruppen. Kommunerna har i och med gällande statsbidragsbestämmelser ansvar för att bevaka att kvaliteten inte eftersätts vid förändringar av personaltäthet och antalet barn i grupperna. Idag är skillnaderna betydande mellan kommunerna när det gäller personaltäthet och barngruppsstorlekar.

Socialstyrelsen har i andra sammanhang uttryckt sin uppfattning i dessa frågor (Om förskolan, Socialstyrelsen anser 1978:2, Barnomsorgen inför framtiden, socialstyrelsens rapport till regeringen, PM 94/85).

En välfungerande vikarieorganisation är en förutsättning för ett långsiktigt och målmedvetet pedagogiskt arbete i förskolan. Barnens behov av kontinuerliga och stabila vuxenrelationer måste vara vägledande för hur vikarieorganisationen och lokala tjänstledighetsbestämmelser utformas.

Personalens planering

Personalens pedagogiska planering är en förutsättning för medveten och målinriktad pedagogisk verksamhet. Planeringen kräver kompetens och tid avsatt för löpande planering. Personalens möjligheter att planera, utvärdera och utveckla sitt arbete påverkas av öppethållande, personaltäthet och schemaläggning. Skillnaderna i tid för planering och principer för schemaläggning är stora mellan kommunerna.

Det är angeläget att schemat läggs så att all personal som arbetar i barngrupp får tid till såväl gemensam som enskild planering. Föreståndaren ansvarar för att verksamheten planeras och utvärderas och att en utvecklingsplan utarbetas. Särskild tid bör avsättas för en årlig övergripande planering och utvärdering av verksamheten.

Personalutveckling

En förutsättning för att personer som är lämpliga för arbete med barn skall söka sig till förskolan är att den personal som arbetar i verksamheten känner yrkesstolthet och arbetsglädje samt att de upplever att det finns möjligheter till vidareutveckling inom arbetet. Annars riskerar verksamheten att drabbas av svårigheter med nyrekrytering och av allt för tidiga avgångar från yrket. Detta leder lätt till en personalomsättning som förhindrar stabilitet och kontinuitet i verksamheten.

Det är viktigt att ta fasta på och utnyttja personalens erfarenheter som underlag för beslut om kommunala riktlinjer, om fortbildning, utvecklingsområden och andra beslut som påverkar personalens arbete. Det kan bland annat ske genom att man tar tillvara personalens kunskaper i arbetsgrupper och genom att utse resurspersoner. Personalen kan då uppleva att de ansvariga visar intresse och respekt för deras arbete.

Ett led i aktiv personalutveckling kan vara att föreståndarna genomför planeringssamtal med sin personal i samband med förskolans årliga planering. Genom dessa samtal kan verksamhetens och personalens utvecklingsbehov vägas samman i den utvecklingsplan som bland annat uttrycker förskolans behov av stöd och fortbildning.

Fortbildning och vidareutbildning för personalen är ett effektivt sätt att utveckla förskolans verksamhet. Samtidigt kan den ge personalen möjligheter till egen fördjupning och vidareutveckling.

Erfarenheter kan utbytas med andra förskolor genom samarbete mellan föreståndare men också mellan personal genom auskultationer och projekt, som är gemensamma för flera förskolor. Möjligheter till erfarenhetsutbyte bör även uppmärksammas vid planeringen och organiserandet av fortbildning. Att sprida dokumentation av erfarenheter mellan förskolor är andra sätt att bidra till samverkan och erfarenhetsutbyte mellan olika förskolor.

Kvalificerat stöd och handledning bör vid behov erbjudas kring det pedagogiska arbetet. Stöd och handledning kan ges av såväl föreståndaren som av pedagogiskt ansvariga inom förvaltningen och av erfarna kolleger och resurspersoner.

Barngruppen

Gruppsammansättning med mera

Barnens behov av kontinuitet och sammanhang i tillvaron måste vara vägledande vid sammansättningen av barngrupper. Barnen bör därför erbjudas *förskoleplats så nära bostaden* som möjligt.

En väl förberedd och individuellt anpassad *invänjning* är av största betydelse för alla barn och föräldrar. Under invänjningstiden ska barnen successivt få lära känna förskolan – personal, barn och verksamhet. Invänjningen ska dessutom innebära att grunden läggs till att ett öppet och förtroendefullt samarbete kan växa fram mellan personalen och föräldrarna.

För att barnen ska kunna utveckla djupa och stabila relationer till både barn och vuxna i förskolan behöver de ha en *fast gruppstillhörighet* och regelbundet delta i verksamheten. En viss *gemensam daglig vistelsetid* bör så långt det är möjligt gälla för alla barn i gruppen. Föräldrar och personal bör tillsammans komma överens om lämpliga tider för barnet. Föräldraledighet eller föräldrars arbetslöshet ska inte behöva innebära att barnens förskolevistelse avbryts.

Barnens behov av att få umgås med, leka och arbeta tillsammans med *såväl jämnåriga som äldre och yngre kamrater* bör man söka tillgodose oberoende av vilken grupporganisation som tillämpas. Det är också viktigt att ha tillgång till kamrater som talar samma språk. Personella och lokalmässiga förutsättningar måste finnas för arbete, lek och andra aktiviteter i smågrupper, såväl åldersblandade som åldersindelade.

Åldersblandade grupper är idag den helt dominerande gruppformen inom daghemsverksamheten. Det gäller främst småbarnsgrupper för barn upp till tre år och syskongrupper tre – sex år men också utvidgade syskongrupper upp till sju, nio eller tolv år. Med hänsyn till att deltidgruppsverksamheten på relativt kort tid ska byggas ut till att omfatta också barn i åldern fyra och fem år blir det möjligt att organisera åldersblandade barngrupper även inom deltidgruppsverksamheten. En någorlunda *jämn åldersfördelning* bör eftersträvas i alla former av åldersblandade barngrupper men är speciellt viktig i den utvidgade syskongruppen. Om det inte finns förutsättningar för en balanserad ålderssammansättning kan det vara lämpligt att pröva en annan grupporganisation.

För gruppkänsla och kontinuitet i verksamheten är det viktigt att det inte sker alltför stora eller snabba förändringar i barngruppen eller i personalgruppen. Byten av barn i gruppen liksom personalbyten måste förberedas noga och genomföras med omsorg.

Barn som behöver särskilt stöd

Barn som av olika skäl är beroende av särskilt stöd för sin utveckling har lagstadgad rätt till plats i förskola före sex års ålder. Socialtjänstlagen ställer krav på förskolan att ge dessa barn det stöd de behöver. Kommunen ansvarar för att personalen får stöd och erforderliga resurser för att möta barnens behov och ta tillvara deras utvecklingsmöjligheter.

Inom kommunens ledningsorganisation bör det finnas en speciell *ansvarsfunktion* för de barn i förskolan som behöver särskilt stöd. Den ansvarige ska

noga *förbereda placeringen* av dessa barn. Det innebär att göra en bedömning av barnets behov, förskolans möjligheter och beredskap att ta emot barnet och ge det adekvat hjälp och stimulans samt bedöma behovet av speciella resurser. För att förskoleplaceringen verkligen ska bli det stöd som avses måste förskolans personal få möjlighet att känslomässigt och praktiskt förbereda sig och vara väl motiverade att ta emot barnet. Även personalens behov av fortbildning och handledning bör uppmärksammas.

Planeringen för barn som behöver särskilt stöd ska inbegripa både föräldrarna och den personal utanför förskolan som samarbetar kring barnet. Den bör om möjligt göras redan innan barnet börjar i förskolan. I en *individuell plan* dokumenteras de gemensamma ställningstagandena kring målen för arbetet med barnet samt vars och ens uppgifter och ansvar. Där ska också anges om det behövs någon form av resursförstärkning och syftet med den, hur det fortsatta samarbetet ska bedrivas och hur arbetet ska följas upp.

Vissa barns behov av stöd är sådana, att den ordinarie personalen vid förskolan inte räcker till. Då man beslutar om *personalförstärkning* krävs att syftet är klart definierat. Den extra personalresursen ska ha kvalificerad utbildning och kompetens för att insatsen ska vara verksam.

Antalet barn i gruppen kan behöva minskas för att vissa barn ska kunna tillgodogöra sig förskoleverksamheten. En del barn är extra beroende av kontinuitet i kontakterna, möjlighet till överblick och begränsning av intrycken, varför de behöver få vistas i mindre grupper. Personalens möjligheter att ägna mer tid åt något barn ökas också genom att antalet barn i gruppen minskar. Det kan också vara befogat att i vissa fall anordna förskoleverksamhet i särskilda smågrupper med personal som har särskild kompetens för arbetet med dessa barn.

Förskolepersonal som ska arbeta med barn som behöver särskilt stöd måste få möjlighet att utveckla sin kunskap kring de aktuella barnen och sätta sig in i vad deras svårigheter innebär för arbetet med barngruppen i dess helhet.

Personalen behöver tillgång till kvalificerat stöd i form av handledning, fortbildning och samarbete med experter. Förskolepersonalens uppgift i ett sådant samarbete är att översätta expertkunskaperna till den förskolepedagogiska kunskapen och verkligheten.

Föreståndaren är den som i första hand ska ge personalen stöd och handledning i det pedagogiska arbetet med barnen och i samarbetet med barnens föräldrar. I kommunens förvaltning bör det finnas tillgång till stöd och handledning i form av *specialpedagogisk kunskap*. Samarbete med landstingets stödorganisation behövs kring barn med olika handikapp. *Psykosocial konsultation* ger möjlighet till överblick och reflektion samt hjälp att komma vidare ur låsta positioner eller en svårlöst situation i arbetet med barngruppen eller samarbetet med föräldrarna.

Personalen behöver särskilt i arbetet med barn som har svårigheter och i samarbetet med deras föräldrar vara medveten om vad den egna yrkesrollen innebär, vad som är deras uppdrag och vilka stödresurser som finns utanför förskolan.

Förskolan bör sträva efter en god *samverkan med andra verksamheter* i samhället som har ansvar för barn och familjer. Barnhälsovårdspersonal, personal

från barn- och ungdomspsykiatri samt socialsekreterare kan vara viktiga samarbetspartners när det gäller barn som behöver särskilt stöd. Samverkan med skolan är särskilt viktig för dessa barn för att på bästa möjliga sätt skapa kontinuitet och trygghet i övergången mellan förskola och skola. Samverkan och utbyte mellan kommuner kan ge tillskott av kunskaper och erfarenheter kring arbetet med barn som behöver särskilt stöd.

Arbetet med barn som kräver särskilda insatser innebär möjligheter för personalen att ständigt utvecklas, tillägna sig värdefulla kunskaper och erfarenheter och höja yrkeskompetensen, förutsatt att de ges sådant stöd som de behöver för sin uppgift. Det bidrar till en allmän kvalitetshöjning i hela förskoleverksamheten.

Barn från olika kulturer

Barn som i sin personlighet ska integrera både sin familjs ursprungskultur och den svenska kulturen ska få stöd för att utveckla föräldrarnas språk och kultur och för att inhämta svenska som andraspråk. Innehåll och arbetssätt i förskolan ska utgå från barnens dubbla kulturella tillhörighet. Målet är att hos dessa barn bidra till aktiv tvåspråkighet och en kulturell identitet att känna stolthet över.

Inom kommunens ledningsorganisation bör det finnas en *ansvarsfunktion för invandrar-, flykting- och minoritetsbarn* inom förskolan med särskild kompetens för sin uppgift.

Det bör göras en *långsiktig planering av stödinsatserna* för dessa barn. En sådan planering ska göras tillsammans med föräldrarna. I planeringen ingår en bedömning av förskoleplaceringen och hur barnet i förskolan bäst ska stödjas i sitt modersmål och i svenska språket samt i båda kulturena. Planeringen bör också innefatta vilken form av fortbildning, handledning och stöd personalen behöver i arbetet med barnet samt hur uppföljning ska göras.

Beroende på barnens behov och föräldrarnas önskemål måste olika modeller för barngruppernas och personalens sammansättning förekomma. Hänsyn måste tas till barnens språktillhörighet, vistelsetid i Sverige och deras specifika bakgrund. Om möjligt bör flera barn med samma kulturella tillhörighet placeras i samma barngrupp, vilket också ökar möjligheten att anställa fast tvåspråkig personal.

Alla barn som har ett annat språk än svenska som dagligt umgängesspråk i hemmet samt samiska barn bör erbjudas hemspråksstöd i förskolan. Inte minst för de yngre barnen är ett kontinuerligt stöd i modersmålet av stor betydelse för deras utveckling. *Kultur- och hemspråksstöd* ska vara en integrerad del av förskolans pedagogiska verksamhet.

Det pedagogiska arbetet med barn från olika kulturer, att samarbeta med tvåspråkig personal, möta invandrarföräldrar och att samtala genom tolk ställer speciella krav på förskolans personal. Personalen måste få erforderliga kunskaper och *adekvat stöd och handledning* i detta arbete.

Personal som ska arbeta med invandrar- och flyktingbarn måste få möjlighet att förbereda sig för att ta emot dessa barn. De behöver fortbildning om famil-

jernas ursprungskultur, om innebörden av att utvandra eller fly från sitt land och de konsekvenser detta medför för familjerna och barnen. De behöver också vara medvetna om vad som händer i mötet mellan olika kulturer, om sin egen kulturella identitet och roll som förmedlare av svensk kultur och det svenska språket.

Den ansvarige inom kommunens ledningsorganisation bör näst efter föreståndaren fungera som personalens stöd i arbetet med barn från olika kulturer. Det innebär att vid behov vara en länk mellan den ordinarie personalen och ambulering hemspråklärare, ge personalen stöd i deras samarbete och i samarbetet med barnens föräldrar. Personalen bör också ha tillgång till *pedagogisk handledning* och *psykosocial konsultation* som stöd i arbetet med barn från andra kulturer.

Barnhälsovården har ofta den första kontakten med barn och föräldrar. I denna kontakt noteras bland annat barnets och familjens språktillhörighet. *Samverkan mellan barnhälsovård, barnomsorg och skola* är en förutsättning för en långsiktig planering av språk- och kulturstöd för barn från andra kulturer i syfte att få kontinuitet i insatserna och skapa en god grund för personlighetsutveckling och tvåspråkighet.

Samverkan mellan kommuner är av stort värde när det gäller barn från språkgrupper som är fåtaliga i kommunen, kring fortbildning, rekrytering av tvåspråkig personal med mera.

Miljö och material

Förskolans inre och yttre miljö bör vara utformad så att den blir ett stöd för den pedagogiska verksamheten. De aktiviteter som förekommer, t ex rörelselek, våt-lek, snickeri, måltider, lämning och hämtning av barn, ställer olika funktionella krav på den fysiska utformningen. Det gäller lämplig dimensionering av utrymmen, inredning och utrustning, lämpliga samband mellan utrymmen, lokaler etc. Utrymme krävs för större och mindre grupper – men också för avskildhet och vila.

Under olika perioder ställer verksamheten skiftande krav på miljön. Det skall vara möjligt att variera barngruppernas storlek och sammansättning med hänsyn till olika aktiviteter etc. Förskolebyggnaden, dess inredning och utrustning bör vara så anpassbar som möjligt. Den bör kunna användas mångsidigt och kunna varieras och påverkas av barn och personal utifrån aktuella behov.

En bra utformning kan stimulera verksamheten, inbjuda till kontakter och samvaro. Planlösningen bör vara klar och logisk. Genom medvetet val av material och utformning, färgsättning, fönsterplacering etc kan det bli lättare att orientera sig i byggnaden. Man bör använda hälsosamma och naturliga material i såväl byggnaden som i inredning och utrustning. Rymliga, tillgängliga och anpassbara utrymmen, goda hygieniska förhållanden liksom goda luft-, ljud- och ljusförhållanden ute och inomhus är bra för alla barn och vuxna. Miljön kan också behöva anpassas individuellt eller gruppvis för att handikappade barns utveckling skall stimuleras på ett lämpligt sätt. För det enskilda barnet, som behöver någon form av särskilt stöd, kan kvaliteter i miljön innebära att

barnet kan delta som andra i den dagliga verksamheten på jämlika villkor.

Förskolan bör ingå som en del av barnfamiljernas närmiljö. Barnen bör på ett naturligt sätt kunna ta del av det vardagliga livet i bostadsområdet.

En bra planering för barn bör ta till vara de socialt och geografiskt naturliga områdena i kommunen. Sådana områden delas ofta av förvaltningsmässiga skiljelinjer, men i barns ögon bildar de enheter. Det är hos dem som känner barnen och deras livssituation och som dagligen är verksamma i närmiljön, dvs personal, föräldrar och inte minst barnen själva, som det finns viktiga erfarenheter för en planering områdesvis. Dessa erfarenheter bör komma med i barnomsorgsplaner, kommunala riktlinjer, sociala områdesbeskrivningar och handlingsprogram.

Vid kommunens ställningstaganden till förskolans miljö och material bör särskild uppmärksamhet ägnas åt förskolornas skiftande förutsättningar och behov. Utöver gemensamma krav på goda utrymmen ute och inne och en fast basutrustning behöver varje förskola ha möjlighet att göra kompletteringar utifrån sin barngrupps behov. Genom medel till kompletterande utrustning, till transporter och studiebesök kan förutsättningarna för olika förskolor göras mer likvärdiga.

Fortbildning

En kontinuerlig fortbildning är nödvändig för att vidmakthålla personalens kompetens och för att utveckla den genom att tillföra nya rön och kunskaper. Personalfortbildningen har till uppgift att utveckla både den enskildes kompetens och verksamheten inom förskola respektive förvaltning.

Flera skäl talar för en kraftig satsning på fortbildning under de närmaste åren. En starkare betoning av verksamhetens pedagogiska kvalitet ställer krav på förändring och fördjupning av innehåll och arbetssätt i förskolan och på välutbildad personal som har tillgång till regelbunden fortbildning. Det pedagogiska programmet ställer också delvis nya krav på förskolans personal liksom på ledningspersonalen.

Flera kommuner har utvecklat sin fortbildning, men kvaliteten är ojämn över landet. Fortbildningens omfattning varierar också stort mellan kommunerna.

Barnstugeutredningen föreslog att den årliga regelbundna fortbildningen skulle utgöra 30 timmar för varje anställd inom förskolan. Riksdagen hänsköt frågan till arbetsmarknadens parter att reglera genom avtal. Något sådant avtal har ännu inte träffats. Många kommuner har emellertid de senaste åren tillämpat 30 timmars fortbildning för varje anställd och år. Denna omfattning av fortbildningen bör även framdeles vara vägledande för kommunens planering. Vissa personalgrupper, t ex ledningspersonal och resurspersoner, kan dock behöva mer. Kommunen kan även behöva uppmuntra ledningspersonal till vidareutbildning och underlätta möjligheterna att genomföra den. Detta gäller främst föreståndare, barnomsorgsassistenter och pedagogkonsulenter.

Fortbildningens innehåll

Fortbildningens innehåll måste anpassas till den enskilda kommunens och de enskilda förskolornas behov. I anslutning till det pedagogiska programmet är dock några områden särskilt värda uppmärksamhet. All personal bör få kännedom om programmet och kommunens riktlinjer för den pedagogiska verksamheten samt en orientering om förskolans utveckling i den egna kommunen.

Andra angelägna fortbildningsområden är kunskaper om hur mål, den egna barngruppens utveckling och sociala och kulturella villkor samt principer för förskolans innehåll och arbetssätt bör sammanvägas i den pedagogiska verksamheten. Planeringen av verksamheten, arbetet med utvärdering och utvecklingsplaner bör särskilt uppmärksammas. Föräldrasamarbete och arbete med barn som behöver särskilt stöd och barn från andra kulturer är ytterligare exempel på områden där det kan krävas fortbildningsinsatser.

Fortbildningsplanering

För att fortbildningen ska fungera krävs en planering som omfattar flera år. Det pedagogiska programmet, kommunens riktlinjer och det behov av fortbildning som personalen ger uttryck för i utvecklingsplanerna behöver vägas samman i denna planering.

Fortbildningsplaneringen måste genomföras så att den så långt möjligt tillgodoser det enskilda arbetslagets och den enskilda förskolans utvecklingsbehov. Viss fortbildning bör initieras inom den enskilda förskolan i samband med den årliga planeringen. Kommunen kan dessutom erbjuda ett utbud av fortbildning med olika innehåll där personalen i förskolorna har valmöjligheter.

En del fortbildning kan vara gemensam för all personal medan annan fortbildning bör omfatta ett fåtal eller riktas till speciella kategorier. Personer med specialkompetens, så kallade resurspersoner, kan vara en särskild tillgång inom planering och genomförande av fortbildningen. För att de ska kunna stimulera andra behöver de själva ges stöd genom fort- och vidareutbildning inom sitt område.

Då fortbildningen genomförs bör kommunerna samarbeta med och utnyttja de resurser som kan finnas inom olika institutioner och verksamheter i kommunen och inom högskolan.

Information och dokumentation

Information från ledningen

En första förutsättning för att ledningens intentioner ska kunna förverkligas är att de som skall genomföra dem känner till dem. Det är viktigt att personalen också känner till de beslut som inte primärt riktas till dem men som ändå påverkar deras arbete. Detta aktualiserar information från ledningen som ett viktigt instrument för att stödja förskolans utveckling.

En genomtänkt och enkel informationsverksamhet är nödvändig för alla kommuner, dels inåt till personal inom den egna organisationen, dels utåt främst till föräldrar. Hur den ska utformas beror på verksamhetens omfattning.

Personal med pedagogiska ledningsuppgifter inom förvaltningen är särskilt viktiga som förmedlare av informationen.

Att informationen kan framföras muntligen innehåller fördelar när det gäller möjligheten att förtydliga och förebygga missförstånd. Samtidigt kan den skrivna informationen som komplement ge stadga och enhetlighet.

Tydliga och av alla kända kanaler behövs där personalen kan få information både från de förtroendevalda och från förvaltningsledningen. Även föräldrar bör få information kring sådana frågor som de är berörda av.

En viktig del av informationen gäller kunskaper och utvecklingserfarenheter från utredningar, forskning och andra kommuner. Likaså behövs kanaler för information om erfarenheter som gjorts i den egna kommunen. Här kan utställningar, film- och bildmaterial etc komplettera skriftlig och muntlig information.

Dokumentation

Information om och från förskolans verksamhet till förvaltning och förtroendevalda är eftersatt i de flesta kommuner, men behovet accentueras när beslutsfattandet decentraliseras. För att de beslut som fattas ska grunda sig på en god kunskap om verksamheten behövs information från verksamheten till ledningen. Att dokumentera sin verksamhet är för personalen ett sätt att synliggöra och stabilisera arbetet vid den egna förskolan. Det ger tillfälle att summera erfarenheter. Det kan också skapa ökat förtroende för arbetet hos såväl ledningsansvariga som föräldrar och allmänhet. En sammanställning av dokumentationen bör göras för att få en sammanhållen beskrivning av verksamheten i hela kommunen.

Det är angeläget att öka och förbättra dokumentationen på samtliga nivåer. Förskolepersonalens dokumentation bör användas som underlag vid kommunala beslut. Hur nya eller förändrade beslut påverkar verksamheten bör också dokumenteras. Här har ledningen ett stort ansvar.

Handledning och konsultation

Förskolepersonalen ställs ibland inför situationer där de egna kunskaperna och erfarenheterna inte räcker till eller då man behöver hjälp av någon som ur ett annat perspektiv kan se nya lösningar. Det bör finnas en organisation för stöd till personalen i form av handledning och konsultation.

Handledning kan ges av föreståndare och vid behov också av ansvariga inom kommunens ledningsorganisation, som barnomsorgsassistent, pedagogkonsulent, invandrar- och handikappkonsulent eller liknande. Handledningen kan röra sig kring det pedagogiska arbetet med ett enskilt barn eller barngruppen i stort, kring samarbetet i arbetslaget eller med föräldrarna. Kunskapsutveckling och möjlighet till vidareutbildning kan behövas för handledningsuppgifterna.

Konsultation innebär att experter med sina specialkunskaper hjälper förskolans personal att förstå och hantera olika frågor och problem. Konsulterna kan

vara resurspersoner inom olika specialområden, förskolepsykologer, landstingets experter för barn med olika handikapp med flera.

Psykosocial konsultation inom förskolan ges i regel av förskolepsykolog och syftar till att tillföra personalen kompletterande kunskap, hjälpa dem att formulera problem i arbetet med enskilda barn och barngruppen. Konsultationen kan också bidra till att personalens tilltro till egna erfarenheter och bedömningar ökar och därmed möjligheterna att finna nya lösningar.

Handledning och konsultation ger inte bara hjälp i den aktuella situationen, utan har också en utvecklande effekt på längre sikt. Den ger personalen bättre beredskap att möta och hantera liknande situationer och även andra svårigheter i framtiden.

Samarbete/samverkan

Samarbete med föräldrarna

Samarbete mellan förskolepersonalen och föräldrarna är en självklar del av förskolearbetet. Det är en förutsättning för kontinuitet mellan hem och förskola och för en verksamhet som bygger på barnens erfarenheter och livsvillkor.

Det är förskolans ansvar att ta initiativ till och upprätthålla en aktiv dialog med varje förälder och uppmuntra och underlätta för föräldrarna att bli delaktiga i förskolans verksamhet. Personalen ska beskriva verksamheten, dess mål och innehåll för föräldrarna samt ta vara på föräldrarnas synpunkter och önskemål.

Varje förskola måste försöka finna olika samarbetsformer som passar alla föräldrar. En strävan måste vara att öka föräldrarnas delaktighet och medinflytande i verksamheten och dess utformning.

Personalen måste kunna få handledning och känna stöd i föräldraarbetet från föreståndare och förvaltning. Föräldrasamarbetet bör kontinuerligt utvärderas och är ett angeläget område för fortbildning och utvecklingsarbete.

Samverkan med skolan och fritidshemmen

Kommunen har ansvar för att barnens övergång till skola och fritidshem på alla sätt underlättas och att samverkan som leder till önskvärd utveckling av verksamheterna stöds. Samverkan med skolan kräver klara ansvarsgränser och möjlighet för personalen att lära känna varandras verksamheter. Denna kunskap kan nås på olika sätt, bland annat genom viss gemensam fortbildning och gemensamt utvecklingsarbete. Riktlinjer för samverkan behöver utarbetas och antagas av både socialnämnd och skolstyrelse.

Samverkan med andra verksamheter

Möjligheterna för personalen i förskolan att samarbeta med och utnyttja erfarenheter från andra områden och verksamheter är ett viktigt led i utvecklingen av förskolans verksamhet. Den kunskap och de resurser som finns inom kom-

munala verksamheter för kultur och fritid, inom landstingets barnhälsovård och stödorganisation för handikappade barn, inom socialtjänstens andra verksamheter, samt inom högskolan kan på olika sätt bli en tillgång för verksamheten i förskolan.

De olika synsätt som präglar olika verksamheter kan utgöra problem vid samverkan. Betydelsen av klara ansvarsgränser och kunskap om varandras ansvarsområden och yrkeskompetenser är en viktig förutsättning för att en gynnsam samverkan ska utvecklas.

Samverkan mellan förskolan och *det lokala kulturlivet* kan berika förskolan och göra olika verksamheter tillgängliga för barnen i förskolan. Samverkan förutsätter att olika kulturinstitutioner som bibliotek, muséer, kommunala musikskolan, kulturföreningar och enskilda kulturarbetare ges möjlighet att anpassa sin verksamhet för förskolan till dess behov och villkor. Samverkan bör ske dels mellan förskolan och det lokala kulturlivet, dels mellan socialnämnd och kultur- och utbildningsnämnd.

Samverkan med *barnhälsovården* gäller alla barn i förskolan och deras hälsa. För barn med handikapp är samverkan med *landstingets stödorganisation* av stor betydelse. För de barn som ibland vistas på sjukhus är samverkan med sjukhusets *lekterapi* nödvändig.

Då det gäller sociala och ekonomiska problem i familjerna kan samarbete med *individ- och familjeomsorgen* inom kommunens socialtjänst vara aktuell.

En viktig samarbetspartner finns i *högskolans förskollärarytbildningar* och andra högskoleinstitutioner. Samarbetet kan omfatta stöd till uppläggning och genomförande av olika utredningar samt fortbildnings- och utvecklingsarbete. Genom ett utvecklat samarbete kan kommunerna få del av kunskaper som finns inom högskolans utbildning och forskning.

Samtidigt bidrar samverkan till att göra högskolans arbete mer anpassat till verksamhetens och kommunernas faktiska problem och utvecklingsbehov. Samarbetet är också viktigt för att förskollärarytbildningen ska kunna förbereda de studerande för den situation de möter efter utbildningen.

Kommunalt utvecklingsarbete

Det pedagogiska programmet aktualiserar behovet av ett omfattande utvecklingsarbete kring förskolans innehåll. Mycken kraft och ett omfattande intresse har lagts ned främst på organisatoriska frågor som barngruppernas sammansättning och storlek, personaldimensionering, lagarbete, miljöutformning och liknande viktiga ramfaktorer för en kvalitativt god förskola. Kring dessa frågor finns således en god erfarenhets- och kunskapsgrund att bygga på när det gäller vidareutveckling av förskolans verksamhet.

Utvecklingsarbetet kring förskolans innehåll har hittills i stor utsträckning bedrivits av personalen i förskolan. Först på senare år har ledningsfrågor när det gäller den inre verksamheten uppmärksammats.

Det kommunala utvecklingsarbetet är av två slag. Å ena sidan utgörs det av *särskilda projekt* och insatser som sätts i gång med särskilda anslag och en tydlig

organisation med projektledare, projektbeskrivning och extra resurser av olika slag.

Det finns också ett *vardagligt utvecklingsarbete* som i skiftande former och utan extra resurser eller särskild organisation kan bedrivas på alla nivåer – från ledningsnivå till den praktiska verksamheten med barnen. Det är nödvändigt att samordna dessa båda former av utvecklingsarbete.

Utvecklingsarbete förknippas ofta med begrepp som förnyelse och förändring. Utvecklingsarbete inom förskolan behövs dock också för att befästa de erfarenheter man vunnit och det man kommit fram till som användbart och verkningsfullt i det praktiska arbetet.

Det vardagliga utvecklingsarbetet inom den praktiska verksamheten måste utgå från varje förskolas speciella situation. Ledningspersonalens möjligheter, tid och kompetens att följa det vardagliga arbetet, samordna och ge stöd är ett av ledningens viktigaste instrument för att påverka utvecklingen inom förskolan.

Det är också en viktig uppgift för ledningen att utveckla former för att *ta till vara och sprida erfarenheterna* från utvecklingsarbetet. Personalens egen dokumentation är här ovärderlig och behöver utvecklas.

En förutsättning för utvecklingsarbete är att det finns tillräckliga grundresurser vad gäller personal, ekonomi, lokaler och material. Ledningens beslut om sådana resurser är därför av största vikt för utvecklingsarbetet.

Kopplingen mellan fortbildning och utvecklingsarbete måste uppmärksammas. En fortbildning som upplevs som användbar i det vardagliga arbetet ger stora möjligheter att påverka utvecklingsarbetet. I detta sammanhang kan vikten av att ta vara på kunnig och erfaren personal som resurspersoner framhållas.

För att kunna planera och initiera utvecklingsarbete är det nödvändigt att inventera utvecklingsbehoven inom förskolorna, lyfta fram aktuella problem och eftersatta områden som bland annat aktualiseras i förskolornas utvecklingsplaner. En sådan inventering bör årligen ingå i ledningsorganisationens löpande planeringsarbete. Med denna inventering som underlag kan man bedöma vad utvecklingsarbetet i första hand bör koncentreras på.

En politisk prioritering av utvecklingsansträngningarna bidrar till stadga och planmässighet i ett långsiktigt utvecklingsarbete och gör ledningens uppfattning tydlig för personalen.

Förväntningarna och ambitionerna när det gäller utvecklingsarbetet måste hållas på rimliga och realistiska nivåer. Detta gäller både för ledningen och för personalen i verksamheten. Utvecklingsarbetet löser inte alla problem. Där emot kan frågor fördjupas och ställas på andra sätt – nya idéer och förslag kan växa fram. Utveckling åstadkoms inte genom omorganisation, men en omorganisation kan bli en naturlig följd av ett utvecklingsarbete där de som är berörda har haft reellt inflytande.

Den kommunala ledningens uppgift och möjligheter att leda utvecklingen behöver i sig själv bli föremål för metodutveckling och utvecklingsarbete. Det finns stort behov av fort- och vidareutbildning när det gäller lokalt utvecklingsarbete. Detta gäller såväl ledningspersonalen som förskolans personal.

Kommunala riktlinjer

Många kommuner har under de senaste åren utarbetat riktlinjer för förskolepedagogisk verksamhet. Arbetet med riktlinjerna är ett delvis nytt utvecklingsområde inom barnomsorgen. Kommunernas arbete har därför präglats av sökande efter lämpliga former och beskrivningsnivåer.

I det följande anges vissa generella principer för kommunernas arbete med riktlinjer. Riktlinjerna kan antingen vara ett separat dokument eller ingå som en mål- och kvalitetsbeskrivande del i barnomsorgsplanen. Principerna gäller förskolan men är i stort tillämpliga också för den övriga barnomsorgen.

Riktlinjernas status och karaktär

Riktlinjer för den pedagogiska verksamheten ska utarbetas av socialnämnden utifrån de mål som riksdagen formulerat och med socialstyrelsens pedagogiska program som vägledning. Riktlinjerna ska vara politiskt antagna, inriktas på principiella frågor och åstadkomma den nödvändiga sammanvägningen av kvalitets- och resursaspekter.

De kommunala riktlinjerna är ett viktigt instrument för att utveckla förskolan och förverkliga intentionerna i det pedagogiska programmet. Syftet är att ange förutsättningarna för personalens pedagogiska arbete och planering. Utifrån kunskapen om den egna verksamhetens villkor och problem samt lokala förhållanden i övrigt kan man i riktlinjerna också åstadkomma en viss lokal anpassning av innehållet i förskolan inom det pedagogiska programmet.

En rad politiska beslut och åtgärder påverkar personalens möjligheter att utforma verksamhetens innehåll. Varje kommun måste ta ställning till hur de olika medel de förfogar över ska utnyttjas för att utveckla förskolan. I detta avseende har de flesta kommuner sedan länge kommunala riktlinjer. Det viktiga i detta sammanhang är att dessa beslut kontinuerligt måste granskas och omprövas med hänsyn till hur de påverkar förskolans pedagogiska arbete.

Arbetet med kommunala riktlinjer är således inte enbart en fråga om att utarbeta ett dokument. Framför allt erbjuder det ett forum för debatt och ny kunskap där kvalitet och resurser fortlöpande kan vägas mot varandra. När riktlinjerna utformas är det därför nödvändigt att anställda, föräldrar och organisationer har inflytande på och insyn i besluten om verksamhetens villkor och prioriteringar.

Det pedagogiska programmet är vägledande för kommunens ställningstaganden. I vilken utsträckning det pedagogiska programmets ställningstaganden till förskolans innehåll behöver upprepas, preciseras eller anpassas till de lokala förutsättningarna kan bara bedömas i den enskilda kommunen.

De ideologiska mål som gäller för förskolan har angivits i socialtjänstlagens portalparagraf. Då innebörden i dessa mål inte är självklara behöver de ständigt diskuteras. Kommunen kan utifrån en sådan diskussion fatta beslut om konkreta handlingsmål som ger förutsättningar för förskolans personal att arbeta enligt intentionerna i det pedagogiska programmet. Diskussionen kan också leda till beslut om särskilda utvecklingsområden.

Detta kräver att ledningen känner till verksamhetens aktuella problem och utvecklingsbehov. En *sammanställning* behöver därför göras av personalens egna beskrivningar av problem och utvecklingsbehov i utvecklingsplaner och eventuellt i andra dokument. Utifrån en sådan sammanställning kan en bedömning göras av vilka insatser som är nödvändiga för att verksamheten eller delar av verksamheten ska utvecklas. Även föräldrarnas och barnens uppfattningar om verksamhetens situation och behov kan behöva kartläggas som underlag för dessa ställningstaganden. Med utgångspunkt i denna kunskap om verksamheten kan riktlinjer omprövas och olika utvecklingsinsatser identifieras i en handlingsplan som löpande korrigeras.

Riktlinjernas innehåll

Inledningsvis bör riktlinjernas status och karaktär klargöras. Sambandet mellan pedagogiskt program, riktlinjerna och förskolans pedagogiska planering bör anges.

Formen för personalens och föräldrarnas deltagande i riktlinjearbetet behöver fastläggas.

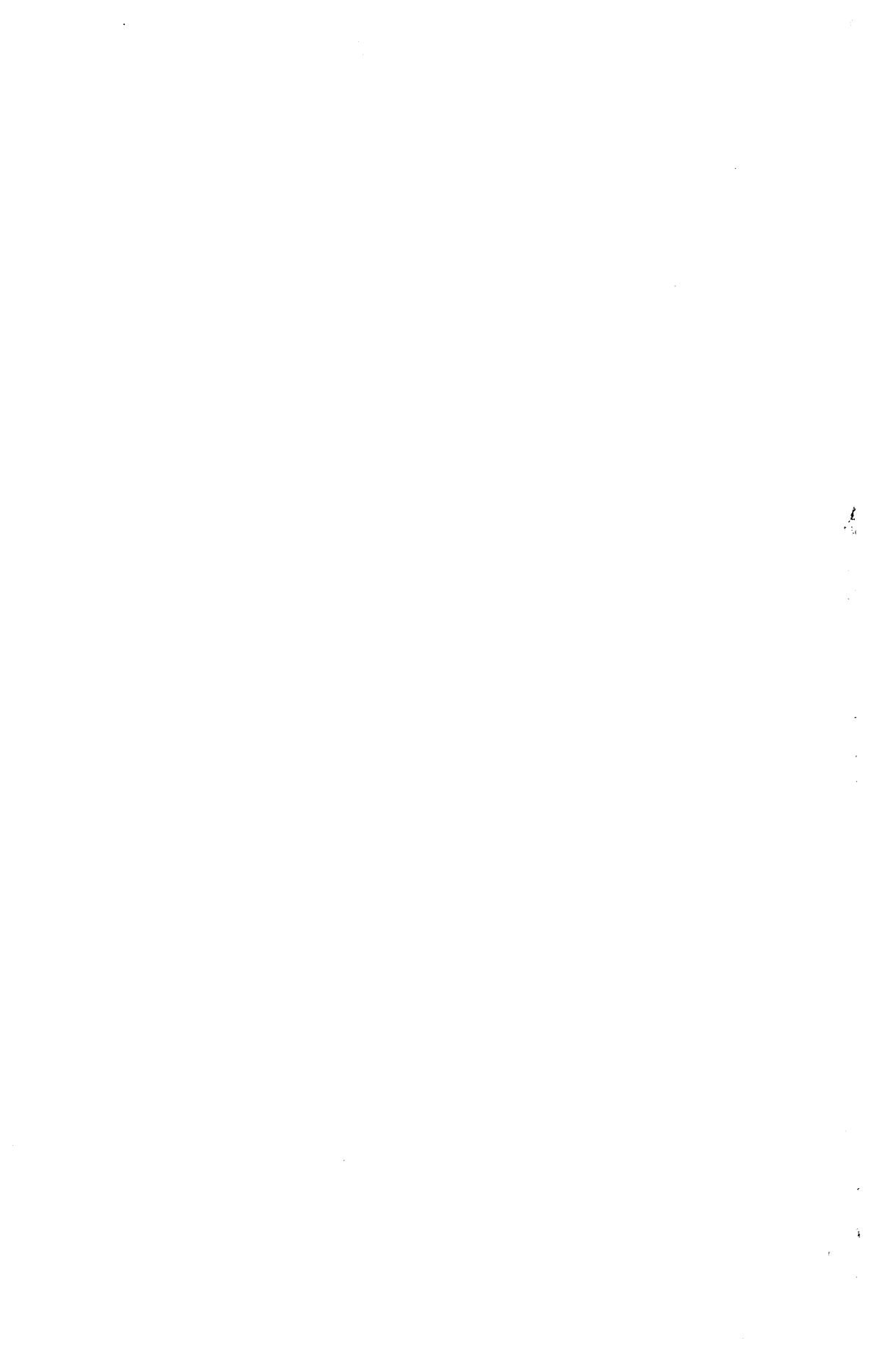
En bedömning av förskolans inre verksamhet bör ligga till grund för kommunens överväganden. Utifrån det pedagogiska programmet, förskolornas utvecklingsplaner, lokala behov och förutsättningar bör man formulera en ambition för utvecklingen av förskoleverksamheten på kort och lång sikt. Aktuella utvecklingsområden bör anges.

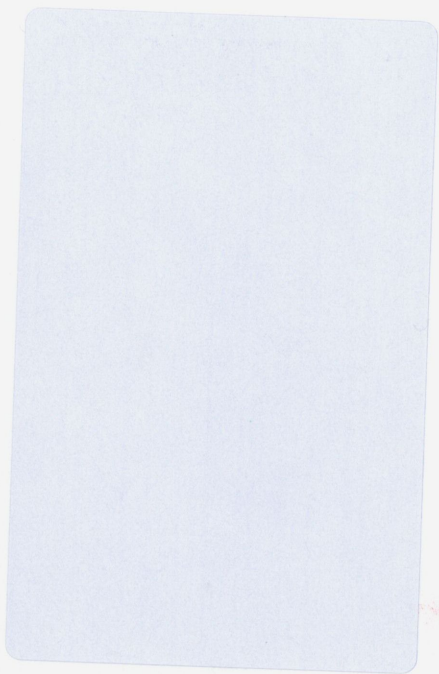
Kommunen bör i de kommunala riktlinjerna ta ställning till

- uppgifter och ansvarsfördelning inom ledningsorganisationen
- förvaltningens funktioner, organisation, arbetssätt samt olika befattningshavares kompetens, tjänsteinnehåll och ansvarsfördelning med hänsyn till betydelsen för verksamhetens inriktning och innehåll.
- föreståndarnas ansvar och uppgifter i den pedagogiska verksamheten
- personaltäthet samt principer för tilldelning av extra personalresurser, personalens kompetens och introduktion
- behovet av resurspersoner samt förutsättningar för och inriktning av deras insatser
- intagningsprinciper och principer för barngruppernas storlek och sammansättning samt barnens vistelsetider
- principer för förtur och resurser för barn som behöver särskilt stöd samt stöd och vägledning till personalen i arbetet med dessa barn i förskolan. Riktlinjer för samverkan rörande barn som behöver särskilt stöd bör utarbetas i samarbete med landstingen och socialförvaltningens individ- och familjeomsorg
- innehålls- och organisationsfrågor när det gäller verksamhet för barn från invandrar- och minoritetsgrupper. Bland annat förtur, organisationsformer, gruppsammansättning samt behovet av tvåspråkig personal. I riktlinjerna

bör också anges hur föräldrarna till barn ur invandrar- och minoritetsgrupper ska informeras om möjligheten att få såväl språkligt som kulturellt stöd för sina barn

- principer för utveckling av föräldrasamarbetet. Riktlinjerna bör också omfatta barns och föräldrars introduktion i förskolan
- innehåll och former för samverkan med skolan och fritidshemmen. Riktlinjerna för samverkan med skolan bör utarbetas i samarbete mellan socialnämnd och skolstyrelse
- inriktning, omfattning, former och förutsättningar för förskolans samverkan med andra verksamheter. Riktlinjerna bör utarbetas i samarbete med nämnderna för kultur, skola och fritid
- principer för förskolornas lokaler och utemiljö samt principer för fördelning av medel mellan förskolor för kompletterande utrustning, transporter, studiebesök och liknande
- den tid och det stöd som ska stå till förskolepersonalens förfogande för planering och utvärdering av förskolornas verksamhet
- fortbildningens omfattning, former, innehåll och planering. Fortbildningsplaneringen bör göras på både kort och lång sikt
- vilka områden inom förskolan och ledningsorganisationen som bör bli föremål för utvecklingsarbete.

I serien **Allmänna råd från socialstyrelsen** publiceras skrifter som

- ger råd och rekommendationer som vägledning inom socialstyrelsens verksamhetsområden.
- uttrycker socialstyrelsens policy.

Serien riktar sig huvudsakligen till landsting, kommuner och andra myndigheter samt personal inom hälso- och sjukvården och socialtjänsten.

- 1986:1 Samordnad äldreomsorg - Boende, service, vård
1986:2 Individinriktade insatser i invandrarfamiljer
1986:3 Mammografiscreening - Hälsokontroll för tidig upptäckt av bröstcancer
1986:4 Handläggning av asbestfrågor i byggnader
1986:5 Barn och unga i familjehem
1986:6 Barns språkmiljö - noteringar inom mödra- och barnhälsovården
1987:1 Kommunernas barnomsorgsplanering 1988-92 - Statistik den 31 december 1986. Barnomsorgsplan 1988-92
1987:2 Psykiatrisk katastroforganisation
1987:3 Pedagogiskt program för förskolan

Böckerna kan köpas genom bokhandeln eller från
Allmänna Förlaget AB, Kundtjänst, 106 47 Stockholm.

Förteckning över skrifter utgivna i socialstyrelsens allmänna publikationsserier kan rekvireras från Socialstyrelsens distributionscentral, 106 30 Stockholm.